T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DİPLOMATİĞİNDE MÜZEHHEP FERMANLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE NUR ALAGÖZ

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA- 2024

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DİPLOMATİĞİNDE MÜZEHHEP FERMANLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE NUR ALAGÖZ

TARİH ANABİLİM DALI

PROF. DR. SIDDIK ÇALIK
DANIŞMAN

ANKARA 2024

ONAY SAYFASI

Ayşe Nur ALAGÖZ tarafından hazırlanan "Osmanlı Diplomatiğinde Müzehhep Fermanlar" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Kurumu	İmza
Prof. Dr. Sıddık ÇALIK		AYBÜ/İTBF	
Kabul [x]	Red [ ]		
Dr. Öğr. Üyesi. Hamit KARASU		AYBÜ/İTBF	
Kabul [x]	Red [ ]		
Dr. Öğr. Üyesi. Abdüllatif ARMAĞAN		A.Ü./DTCF	
Kabul [x]	Red [ ]		

Tez Savunma Tarihi: 16.07.2024

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Muhammet Enes KALA

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlamasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (16.07.2024)

Ayşe Nur ALAGÖZ

Kıymetli Aileme…

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans sürecinde desteğini her zaman hissettiğim danışman hocam Prof. Dr. Sıddık Çalık'a şükranlarımı sunarım. Yüksek Lisans tez konumu belirleme aşamasında fikirleri ile yardımcı olan Prof. Dr. Hüseyin Çınar ve Prof. Dr. Rahman Ademi hocalarıma, tez savunma jürisinde bulunan Dr. Öğretim Üyesi Hamit Karasu ve Dr. Öğretim Üyesi Abdüllatif Armağan'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Lisans dönemimden bu yana destek ve teşvikleri ile her zaman yanımda olduklarını hissettiğim hocalarım Dr. Öğretim Üyesi Nurcan Özkaplan Yurdakul ve Dr. Öğretim Üyesi Mücahide Nihal Engel'e teşekkürü borç bilirim. Araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladığım günden itibaren yönlendirmeleri ve yol göstermeleri ile meslek hayatına uyum sağlamamı kolaylaştıran Dr. Öğretim Üyesi Müge Akbulut, Dr. Öğretim Üyesi Erdinç Alaca, Dr. Öğretim Üyesi Demet Soylu ve çalışma saatlerimi güzelleştiren kıymetli oda arkadaşlarım Arş. Gör. Fatma Süheyla İslamoğlu ve Arş. Gör. Güllü Koçer Ak'a teşekkür ederim.

Yüksek Lisans döneminde tanıştığım ve doğuştan akademisyen olduklarına inandığım yoldaşlarım Sümeyya Çalık ve Arş. Gör. Seda Çalık, değerli ev arkadaşım Elif Begüm Çulha, her kahrımı çeken dostlarım Hatice Kabakçı ve Ünzile Karaköse'ye ne kadar teşekkür etsem azdır. Daima bir kız kardeşten fazlası olan sevgili kardeşim Rüveyda Alagöz ve öğrenci evimizin neşesi olan kedilerim Alba ve Flufska'yı burada anmadan geçemeyeceğim, onlar olmadan bu süreci kolay tamamlayamazdım diye düşünüyorum. Muhakkak en büyük teşekkürü hayatımın her adımında maddi ve manevi desteklerini hissettiğim değerli annem Ayşe Alagöz ve babam Ejder Alagöz'e etmeliyim, tüm fedakarlıkları için onlara minnettarım.

ÖZET

OSMANLI DİPLOMATİĞİNDE MÜZEHHEP FERMANLAR

ALAGÖZ, Ayşe Nur

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Sıddık ÇALIK

Temmuz 2024, 107 sayfa

Bu tez çalışmasında Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri (BOA) bünyesinde bulunan Müzehhep Ferman ve Beratlar Koleksiyonu içerisinde yer alan fermanlar diplomatik açıdan değerlendirilmiştir. Çalışmanın konusu olan müzehhep fermanların diplomatik özelliklerinin yanı sıra şekilsel ve içeriksel özellikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Tezin birinci bölümünde diplomatik ilminin tarihsel gelişimi ve Osmanlı diplomatiğinin oluşum ve değişim sürecinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ilk olarak fermanların genel özellikleri ve rükûnları anlatılmış, devamında ise Müzehhep Fermanlar Koleksiyonu içerisinde yer alan fermanların diplomatik incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde müzehhep fermanlarda yer alan, tezhip, mühür ve yazı türlerine örnekler verilmiştir. Tez, Osmanlı diplomatiği çalışmalarına mütevazi bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma yöntemi olarak tarama-derleme ve belge inceleme yönetimi kullanılmış, fermanların tezhiplerini inceleme kısmında betimsel anlatım yönteminden faydalanılmıştır. Konuyu sınırlandırmak adına Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Müzehhep Ferman ve Beratlar (BOA, *MFB*) koleksiyonu içerisinde bulunan yüz otuz üç ferman değerlendirmeye alınmış, koleksiyon içeresindeki beratlar konuya dahil edilmemiştir. Çalışmada birincil kaynakların yanı sıra ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda müzehhep fermanların rükün ve şartları tespit edilmiştir. İncelenen belgelerde belirli konularda üretilen belgelerin diğerlerine göre daha fazla olduğu belirlenmiş ve konu dağılımları grafikte belirtilmiştir. Söz konusu fermanlarda kullanılan tezhipler incelenmiş ve çalışma bulguları sonuç kısmında sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diplomatik, Ferman, İlm-i İnşa, Müzehhep,

ABSTRACT

GILDED EDICTS IN OTTOMAN DIPLOMATIQUE

ALAGÖZ, Ayşe Nur

Master's Degree, Department of History

Advisor: Prof. Dr. Sıddık ÇALIK

July 2024, 107 pages

In this thesis, the edicts in the Collection of Gilded Edicts and Licences in the Ottoman Archives were analysed from a diplomatique point of view. In addition to the diplomatique features of these edicts, their formal and contextual features have been analysed. In the first part of the thesis, the historical development of diplomatique science and the formation and change of Ottoman diplomatique process is mentioned. In the second part, firstly, the general features and specifications of the edicts are explained, followed by the diplomatique analysis of the edicts in Gilded Edicts Collection. İn the last part, examples of illuminations, seals and writing types in gilded edicts is given. The thesis aims to make a modest contribution to Ottoman diplomatique studies.

As the study method, scanning-compiling and document examination management was used, and descriptive expression method was utilised in the illumination part. In order to limit the subject, one hundred and thirty three edicts in the collection in the Ottoman Archives, Gilded Edicts and Licences (BOA, *MFB*) were evaluated, and the licences in the collection were not included in the subject. In addition to primary sources, secondary sources were utilised in the study. In addition to primary sources, secondary sources were also utilized in the study.

As a result of the study, the rules and conditions of gilded edicts were determined. In the analysed documents, it has been determined that the documents produced on certain subjects are more than others and they are indicated in the subjects table. The illustration used in these edicts was analysed and the findings of the study were presented in the conclusion section.

Key Words: Diplomatique, Edict, I’lm al- inshâ, Gilded,

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI i

BEYAN ii

TEŞEKKÜR iv

ÖZET v

KISALTMALAR DİZİNİ x

ŞEKİLLER DİZİNİ xi

GİRİŞ 1

1. Amaç ve Kapsam 2

2. Yöntem 2

BİRİNCİ BÖLÜM 3

DİPLOMATİK İLMİ VE TARİHÇESİ 3

1.1. Osmanlı Diplomatiği Çalışmaları 6

1.2. Osmanlı Diplomatiğinin Oluşum ve Değişim Süreçleri 9

1.2.1. Osmanlı Klasik Dönem İlm-i İnşâ Çalışmaları 13

1.2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Diplomatiği 16

İKİNCİ BÖLÜM 21

OSMANLI FERMANLARI VE MÜZEHHEP FERMANLAR 21

2.1. Fermanları Rükün ve Şartları 23

2.1.1. Davet 24

2.1.2. Tuğra 24

2.1.3. Elkab 24

2.1.3.1. İdareci Kadro Mensuplarına Ait Elkablar 25

2.1.3.2. Sadrazam Elkabı 25

2.1.3.3. Ma'zûl Sadrazam Elkabı 26

2.1.3.4. Mütekaid Vezirlerin Elkabı 26

2.1.3.5. Defterdar ve Nişancıların Elkabı..... 26

2.1.3.6. Şeyhülislâm, Kazasker ve Kadıların Elkabı..... 27

2.1.3.7. Beylerbeyi ve Sancakbeyi İçin Elkablar 27

2.1.3.8. Reisülküttab, Ağalar ve Diğer Kişiler İçin Kullanılan Elkablar 28

2.1.3.9. Hristiyanlar İçin Kullanılan Elkablar 29

2.1.4. Dua 29

2.1.5. Nakil/İblağ..... 29

2.1.6. Emir/Hüküm 30

2.1.7. Te'kid/ Tehdid 31

2.1.8. Tarih 31

2.1.9. Mahall-i Tahrir..... 32

2.2. Müzehhep Fermanlar Koleksiyonu..... 32

2.2.1. Müzehhep Fermanların Hazırlanışı 33

2.2.2. Divandan Yazılan Müzehhep Fermanlar..... 34

2.2.3. Müracaat Üzerine Yazılan Fermanlar 49

2.2.4. Te'kid veya Tecdîd Sebebiyle Yazılan Müzehhep Fermanlar 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 62

MÜZEHHEP FERMANLARDA KULLANILAN TEZYİNAT, TUĞRA, MÜHÜR VE YAZI BİÇİMLERİ 62

3.1. Tezyinat ve Tuğra Örnekleri 62

3.2. Müzehhep Fermanlarda Kullanılan Yazı Türleri 68

SONUÇ 74

KAYNAKÇA 76

EKLER 89

Ek 1. BOA, *MFB* 612 89

Ek 2. BOA, *MFB* 551 90

Ek 3. BOA, *MFB* 730 91

Ek 4. BOA, *MFB* 451 92

Ek 5. Müzehhep Fermanlar İçerik Tablosu 93

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

a.g.t.: adı geçen tez

bkz: bakınız

BOA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

Edt.: Editör

BOA, *MFB*: Müzehhep Ferman ve Beratlar Koleksiyonu

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

s.: sayfa

S.: sayı

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TOEM: Tarih-i Osmanî Encümeni

TTK: Türk Tarih Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Tezhip, Hatt-ı Hümayun ve Tuğra Örneği
Şekil 1. Tezhip, Hatt-ı Hümayun ve Tuğra Örneği
Şekil 2. Tezhip, Tuğra ve Hatt-ı Hümayun Örneği

Şekil 3. Tezhip, Tuğra ve Hattı- Hümayun Örneği

Şekil 4. Tezhip ve Tuğra Örneği

Şekil 5. Divanî Yazı

Şekil 6. Kalın Divanî Yazı

Şekil 7. Celî Divanî Yazı

Şekil 8. Rik‘a Yazı

Şekil 9. Siyakat Yazı

Şekil 10. Nesih Yazı

Şekil 12. Mühür ve "Tıbkı Aslü'l-‘Alî" Yazısı

Şekil 13. Mühür ve "Sahih" Yazısı

GİRİŞ

Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı diplomatiği alanında bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olan Osmanlı Belgelerinin Dili isimli kitabında, kusursuz bir diplomatik kitabının oluşturulabilmesi için her bir belge türünün ayrı ayrı ele alınması ve tüm belge türlerinin detaylıca incelenmesi gerektiğini söyler.[1] Dipsiz bir kuyu olarak tarif ettiği Osmanlı diplomatiği alanında yapılan temel çalışmaları ancak böyle tamamlanacaktır. Mübahat Kütükoğlu hocamızın kıymetli eseri tarih ve arşivcilik bölümlerinde ders kitabı olarak okutulmaya devam ederken eserden ilham alan araştırmacılar bu alanda çalışmalar yapmaya devam etmektedir.

Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda tarihi kaynakların değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple, arşiv belgelerinin birincil yönlerini inceleyen diplomatik ilmi özellikle tarihçi ve arşivcilerin edinmesi gereken disiplinlerdendir. Arşiv belgeleri üzerinde çalışacak tarih yazıcıları ve arşivcilerin belgeleri tanıması, çalışma sonuçlarını doğrudan etkileyecektir. Osmanlı tarihi alanında çalışan yerli ve yabancı araştırmacılar zaman zaman doğru bilgiye ulaşabilmek için belgelerin nasıl incelenmesi veya hangi kıstaslara göre değerlendirilmesi gerektiği sorusu üzerine yazılar kaleme almış ve alana yeni giren araştırmacılara rehber niteliğinde eserler yayınlamışlardır. Bunlar arasında Osmanlı Dönemine ait muhtelif belge türlerini diplomatik yönüyle inceleyen müstakil çalışmalar mevcuttur. Ancak genel Osmanlı tarihi çalışmalarına kıyasla Osmanlı diplomatiği çalışmaları sayısı sınırlıdır. Özellikle Osmanlı fermanları farklı konularda kaynak olarak kullanılmış ancak diplomatik yönüyle ayrı bir çalışmaya tabi tutulmamıştır. Diplomatik alanındaki bu eksikliği gidermek gayesiyle fermanların diplomatik tahlili tezin konusu olarak belirlenmiştir. Osmanlı arşivlerinde özel bir koleksiyon olarak yer alan Müzehhep (Tezhipli) Fermanlar Koleksiyonu esas alınarak oluşturulan çalışmamız, müzehhep fermanları Osmanlı diplomatiği açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ana problemini; "Osmanlı 17,18 ve 19. yüzyıllara ait Müzehhep Fermanların diplomatik formu nedir" sorusu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, "Müzehhep fermanların fiziksel ve içeriksel oluşumları nasıl olmuştur?" "Müzehhep fermanların özellikleri ve rükünleri nelerdir?" "Müzehhep ferman formunda oluşmuş belgelerin çeşitleri nelerdir?"

[1] Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1994.

ve "Müzehhep ferman koleksiyonun içerisinde yer alan belgelerin Osmanlı diplomatiği açısından önemi nedir?" gibi sorular çalışmanın alt problemlerini ihtiva edecektir.

1. Amaç ve Kapsam

Bu çalışmanın amacı Osmanlı tarihi açısından önemli yer ihtiva eden belge türlerinden biri olan fermanların, Müzehhep Ferman Koleksiyonu çerçevesinde diplomatik açıdan değerlendirilmesidir. Yapılan literatür taramasında müzehhep fermanlar üzerine yapılmış müstakil bir diplomatik çalışma olmadığı tespit edilmiş, bu sebeple Osmanlı Devlet Arşivleri bünyesinde bulunan Müzehhep Fermanlar Koleksiyonunun içerisinde yer alan fermanların diplomatik açıdan değerlendirilmesine karar verilmiştir. Çalışmanın Osmanlı diplomatiği çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada müzehhep fermanlar, diplomatik açıdan incelenecek ve muhtevalarına kısaca değinilerek, koleksiyon şekil ve içerik bakımından bir bütün olarak analiz edilecektir.

2. Yöntem

Çalışmada tarama-derleme ve belge inceleme yöntemi kullanılmıştır. Osmanlı Devlet Arşivleri bünyesinde bulunan Müzehhep Ferman ve Beratlar koleksiyonu içindeki yüz otuz üç ferman diplomatik açıdan değerlendirilmiştir.[2] İncelenen belgeler konu ve diplomatik özellikleri bakımından tasnif edilmiş ve elde edilen bulgular çalışma sonunda analiz edilmiştir. Konu olan arşiv belgelerinin yanı sıra dönem tarihine ışık tutan birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Müzehhep fermanların incelendiği bu çalışmada, Osmanlı diplomatiği alanında oluşturduğu metodik sistem ile belgeleri değerlendirmemizi kolaylaştıran Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun "*Osmanlı Belgelerinin Dili*" adlı eserinden çokça istifade edilmiştir.

[2] T.C. Osmanlı Devlet Arşivi BOA, *MFB* (Müzehhep Ferman ve Beratlar Koleksiyonu).

BİRİNCİ BÖLÜM

DİPLOMATİK İLMİ VE TARİHÇESİ

Diplomatik (diplomatika) ilmi; Osmanlı tarih araştırmalarında birincil kaynaklardan olan berat, ferman ve vesikaların doğru bir şekilde incelenmesine yardımcı olan ilimlerden biridir.[3] Kelimenin kökeni Grekçe "*diploma"* kelimesinden türemiş olup, "ikiye katlanmış şey, katlanmış kâğıt" anlamına gelmektedir. Eski Yunan'da bu kelime "iki levha arasına yazılmış hukuk akdi" olarak kullanılmıştır.[4] Aynı zamanda Latince karşılığı "salahiyet kâğıdı veya tavsiyename" olup İmparator veya Senato tarafından ülkenin posta vasıtalarında kullanılmak üzere verilmiş pasaport ya da askerlik yapanlara bazı imkânlar sağlayan imtiyazname olarak tatbik edilmiştir. Kelime Fransızca'da *"diplome"* olarak geçerken "şehadet-name, imtiyazname, berat" manalarını gelmekte, bundan türetilen *"diplomatik"* kelimesi ise, "hukuki ve idari önem taşıyan belge ve resmi kayıtları malzeme ve muhteva yönünden inceleyen ilim dalı" olarak ifade edilmektedir.[5]

Diplomatik ilminin Orta Çağ Avrupa'sında ortaya çıkması pratik ihtiyaçlar sebebiyle olmuştur. Dönemin savaşları sırasında kaybolan belgelerin yenilerinin düzenlenmesi sırasında sahte belgeler de düzenlenmiş ve bu durum sahte belge ile hakiki belgelerin ayrımının yapılmasını gerektirmiştir. Böylece orijinal belgenin özelliklerinin belirlenmesi konusundaki çalışmalar başlamıştır.[6] 17. yüzyıl sonlarına doğru Papa III. Innocent'ın bir mektubunun sahte olduğunun Milanolu piskoposluk üyeleri tarafından ortaya çıkarılması üzerine papalık sahte belgelerin tespiti için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Hollandalı bir Cizvit olan Jean Bolland ve Godefroid Henschenius'un hazırladığı, *Acta Sanctorum* adlı büyük koleksiyondan oluşan derleme bu alanda yapılmış ilk çalışmalardan biridir.[7] Diplomatik kritik konusunda tarihe geçen bir diğer ilk ise Hollandalı Cizvit Daniel Van

[3] Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 6.
[4] H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Dictionary*, Oxford 1968.
[5] *"Diplomatik",* AnaBritannica, İstanbul 1987, VII., s. 304.
[6] Mübahat S. Kütükoğlu, "Diplomatik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 360.
[7] Jean Bolland, Godefroid Henschenius, Daniel Paperbrochius, *Anta Sanctorum*, Nabu Press, Germany 2012.

Paperbroch'un Saint-Denis Manastırındaki krallık belgelerinin hepsinin sahte olduğunu iddia ettiği, *Anta Sanctorum'*a eklenmiş 1675 tarihli yazısıdır.[8] Ancak diplomatik ilminin oluşmasına en büyük katkı sağlayan, *De re diplomatic libri sex* isimli eseriyle, Fransız Benedictin tarikatı mensubu Dom Jean Mabillon (1632-1707) olmuştur. Mabillon eserinde, arşiv belgelerinin özelliklerini, inceleme ve araştırma usullerini tespit etmiş, böylece sahte ve hakiki belgelerin ayırt edilmesi için kaideler belirlenmiştir.[9] Mabillon'un belgelerin incelenmesinde öngördüğü yöntem; şüpheli belgeyi (actes), aynı makamdan çıkmış ve sahihliği tespit edilmiş diğer belgeler ile kıyaslamaktır. Mabillon'un yöntemine göre, belgelerdeki yazım hataları ya da belgenin eskiliği gibi unsurlar belgenin sahihliğini etkilemez. En temel haliyle deneysel olarak sınıflandırılabilecek olan bu yöntem, sahih belgelerin titizlikle tetkik edilmiş ve sonucu belirlenmiş diplomatik kurallarının yeni incelenecek şüpheli belgeye uygulanmasından oluşmuştur.[10]

Jean Mabillon'un ardından Avrupa'nın farklı ülkelerinde diplomatik konulu çeşitli çalışmalar yapılmaya devam etmiştir. 1702 yılında *Formulare Anglicanum*, 1727'de *Istoria Diplomatica* ve Rene Prosper Tassin ile Charles François Taustin'in 1750-1765 yıllarında yayınladıkları altı ciltlik *Nauveau Traite de Diplomatique* (Diplomatik Üzerine Yeni Risale) bunlara örnek gösterilebilir.[11]

Yukarıda bahsedildiği üzere Avrupa'da diplomatik ilminin oluşumu 17. yüzyıl sonlarına denk gelmektedir. Ancak İslam dünyasından diplomatiğin oluşum evresi daha erken tarihlerdedir. *İlm-i inşa* olarak bilinen ilim, İslam'ın ilk yıllarında diplomatika, paleografya ve epistolografyayı kapsayan bir şekilde gelişmeye başlamıştır.[12] *İnşa* kelimesi önceleri, "kurmak, üretmek, yazmak" gibi anlamlarda kullanılırken zamanla "yazmak, yazma sanatı ve kompozisyon" gibi anlamlar kazanarak resmi ve özel yazışmaların belli bir usule göre yapılmasının inceliklerini ifade eden bir terim halini almıştır. Emevîler ve Abbasiler zamanında İslam devletlerinin bürokratik bir yapı kazanmasıyla, devlet ve makam işlerinin yürütülmesinde makamlar arası hitap şekillerinin, yazışma usullerinin belirlenmesi ve devlet evrakının bu usullere uygun üretilmesi için "divan-ı inşa, meclisü'l-inşa" gibi yapılar kurulmuştur. Bu sebeple ilm-i inşa erken dönemde oluşmaya başlamış

[8] George Tessier, *La diplomatique,* Paris, 1952, s. 10.
[9] Don C. Skemer, "Diplomatics and Archive", *American Archivist,* Vol. 52, New York 1989, s. 377.
[10] Léon-Ernest Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. B. Yediyıldız, TTK, Ankara 1989, s. 71.
[11] T. Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 14.
[12] İsmail Durmuş, "İnşâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 334-337.

ve bu konuda eserler verilmiştir. Abbasiler döneminde yaşamış, 948 yılında öldüğü tahmin edilen Kudame b. Ca'fer'in uzun yıllar yaptığı çeşitli devlet vazifeleri sonrasında yazdığı kâtiplik mesleği ve inceliklerini muhteva eden *Kitabü'l Harac* isimli eseri buna örnek gösterilebilir.[13]

Emevîlerin oluşturduğu divan sistemini geliştirip yaygınlaştıran Abbasiler, merkezi bir bürokratik sistem oluşturmuşlardır. İdari işlerde kullanılan yazılı evrakın üretilmesi, vezir ya da onun görevlendirdiği kâtibin kontrolünde olan Dîvânü'r-resâil tarafından yürütülmüştür. Bu divanda bürokratik işlerin sürdürülebilmesi için resmî belgeler ve mektuplar, başkâtip tarafından usulünce hazırlanır, vezir veya halife tarafından tasdik (tevki've alamet koyma) olunur ve sureti çıkarılarak kaydı yapılırdı. Kaydı yapılan evrak muhafaza edilmek üzere el-Hizanetü'l Uzmâ adı verilen, Osmanlı'daki Hazîne-i Evrâk ile aynı işlevi gören, arşive gönderilirdi.[14]

Diğer İslam devletlerinde benzer isimdeki divanlar aynı işlevi görmüştür. Fâtimiler'de "Divânü'l-inşâ", Büveyhîler'de "Dîvanü'r-resâil", Eyyûbîler'de "Divânü'l-inşâ" ve Melüklerde "Kitâbetü's-sır" iç ve dış yazışmalar için evrak üretimi yapan kurumlardır. Bu divanların başkanlarına kâtibü's-sır, ya da kâtibü'l-inşâ denmiştir. Bu divanlarda üretilen belgelere sultanın tuğrası basılır, belge muhatabına veya gönderileceği makama göre değişik özellikler taşırdı.[15]

İslam'ın ilk yıllarından itibaren inşâ kurumlarının bulunması, bu kurumlarda çalışan kâtipler için el kitapları (kitâbet ve inşâ eserleri) hazırlanmasını gerektirmiş, böylece İslam diplomatiğinin temelini oluşturan eserler meydana gelmiştir.[16] Öyle ki, inşâ, kitâbet ya da âdâb kitapları olarak yazılan bu eserler yazılış amaçlarına göre çeşitlenmiştir. Bunlardan ilki; "mübtedîler" yani inşâ ilmine yeni başlayanlara yönelik yazı şekilleri ve yazı malzemelerini öğretme amacıyla yazılmış öğretici eserler olan "âdâbü'l-küttâb" başlığı altındaki eserlerdir. Abu Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûli'nin *"Edebü'l-küttab"* isimli eseri bunlara örnek olarak verilebilir.[17]

---

[13] İ. Durmuş, "İnşâ", s. 334-337.
[14] Nejdet Gök, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatikasında Berat Formu,* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1997, s. 26.
[15] Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler'de Divan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1994, s. 38.
[16] W. Björkman, "Diplomatik-Classical Arabic", *Encyclopedia of Islam*, Brill Yayınevi, Londra 1965, C. 2, s. 301-302.
[17] Halil İnalcık, "Reis-ül-küttâb*", TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1964, s. 671.

İnşâ konusunda uzmanlaşmış münşîler tarafından yazılan, orijinal veya temsili suret (vesika) ve mektupları konu edinen bir diğer tür ise "münşeât mecmualarıdır". Teorik denemeler olarak bilinen bu tür eserler; bu alanda uzmanlaşmak isteyen kâtiplere yol gösterici el kitapları olarak hazırlanmıştır. İbrahim b. Muhammed al- Mudabbir al-Şaybani'nin "*al- Risâletü'l-'azrâ"* erken dönemde yazılmış münşeât mecmualarına örnek gösterilebilir.[18] İnşâ konusunda en kapsamlı bilgiyi bir arada toplamayı amaçlayan ansiklopedik ya da karma tip eserler de mevcuttur. Bu tür eserler, kâtiplerin inşâ konusunda her türlü bilgiyi bir arada bulabilmesi için karma tip olarak oluşturulmuşlardır. Bu tür karma eserlerde, diplomatik konuları dışında coğrafi, tarihi, siyasi ya da dini konular da ihtiva edilmiştir. İbn Sayrafî'nin "*Kanûn-i Dîvâni'r- Resâil"* isimli eseri karma tür eserlere verilebilecek örneklerden biridir. Bu grup eserler, geniş muhtevası sayesinde diplomatik değerinin yanı sıra yazıldığı dönem tarihi konusunda önemli bilgiler içermektedir.[19]

Yukarıda bahsedildiği üzere İslam'ın ilk dönemlerinde itibaren yazılı kültürün oluşmuş ve devlet işlerinde kullanılıyor olması İslam coğrafyasında diplomatik ilminin erken dönemde gelişmesine sebep olmuştur.[20]

1.1. Osmanlı Diplomatiği Çalışmaları

Osmanlı Döneminde belge anlamına gelen iki kelime kullanılmıştır. Bunlar; "sağlam delil, senet" anlamındaki *vüsûk* kökünden türemiş *vesika* kelimesi ve *varak* kelimesinin çoğulu olan *evrâk* kelimeleridir. Osmanlı kendinden önce kurulmuş Türk-İslam devletlerinin diplomatik usullerinden etkilenerek kendisine bir gelenek oluşturmuştur. Bu geleneğin kaidelerinin tespiti için çalışmaların yapılmaya başlandığı ilk dönem Târîh-i Osmânî Encümeni'nin kurulduğu (1909) ve Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın yayınlanması olarak kabul edilse de Osmanlı diplomatik ilminin kaideleri çok daha

[18] H. İnalcık, a.g.e., s. 677.
[19] N. Gök, a.g.e., s. 16.
[20] İslam'ın tebliğ edilmesinden itibaren, aktarılan dini mesajların sahihliği konusu toplumda önemli bir yer etmiş, bu sebeple aktarılan sözlü ve yazılı bilgilerin sahihliğini tespit için Cerh ve Ta'dîl gibi tenkit usulleri doğmuştur. Sonrasında kurulan İslam devletlerinde gerek dini gerek bürokratik metinlerin hakikiliğinin korunması için gösterilen özen İlm-i İnşâ geleneğinin oluşmasına sebep olmuştur. Avrupa'da diplomatiğin bir ilim halini alması 17-18. yüzyıllara rastlarken, İslam kültürünün hâkim olduğu coğrafyada inşâ geleneği çok daha erken dönemde oluşmuştur. Bununla birlikte İslam devletlerinde oluşmuş diplomatik kuralların ve kabul gören rükünlerin sonraları Avrupa'da ilim olarak oluşmaya başlayan diplomatik usullerin belirlenmesinde etkili olup olmadığı konusu tartışmaya açık bir konudur. Bkz. Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler'de Divan", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 19, İstanbul 1994, s. 38; W. Björkman, "Diplomatik-Classical Arabic", *Encyclopedia of Islam,* Brill Yayınevi, Londra 1965, C. 2, s. 301-302.

öncesine dayanmaktadır.[21] Öyle ki Tayyib Gökbilgin'in, Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi isimli eserinde bahsettiği üzere Polonyalı diplomatik uzmanları Jan Reychman ve Ananiasz Zajaczkowski, Osmanlı belgelerinde yaptıkları incelemeler sonucunda, Osmanlı diplomatik usulünün Orta Asya ve Türk-İslam devletlerinin diplomatik modellerini yansıttığını ortaya koymuşlardır.[22] Gökbilgin, aynı eserinde Osmanlı diplomatiğinin oluşumunda Orta Asya Türk-İslam devletlerinin etkisinin yanı sıra Anadolu'da Selçukludan sonra kurulan bir İslam devleti olması hasebiyle Selçuklu diplomatiği ve bu bölgede hüküm sürmüş olan Bizans İmparatorluğunun etkilerine maruz kaldığını da belirtmiştir.[23]

Osmanlı diplomatiğinin kaideleri şüphesiz, kendinden önceki devletlerin tesirinde kaldığını göstermektedir. Bu kaidelerin zaman içinde nasıl değişip geliştikleri, içerinde pek çok farklı tür belge barındıran münşeat mecmualarında görülmektedir. Çoğu kâtiplere yol gösterici rehber kitap şeklinde oluşturulmuş mecmualar içerinde ferman, berât fetihnâme, menşur, telhis ve buyruldu gibi belgeler mevcuttur. Bu tür mecmualar ilmî gaye olmadan hazırlanmış olsa da içerisindeki rükün ve şartları ihtiva eden bilgiler sayesinde diplomatik ile ilgilenenler için önemli kaynaklar olmuşlardır.[24]

Bu alanda yapılan çalışmaların ilki, son Osmanlı vak'anüvisi Abdurrahman Şeref Bey'e ait olan "Evrâk-ı Atîka ve Vesâik-i Târîhiyyemiz" isimli makaledir. Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın ilk yazılarından biri olan makalede Abdurrahman Şeref Bey, Osmanlı resmî belgelerini nezâretler öncesi ve sonrası olarak iki gruba ayırmış ve nezâret öncesi dönemi de kendi içinde dört gruba ayırmıştır. Bunlar; Bâbıâli ve Dîvân-ı Hümâyun'a ait belgeler (padişah fermanları, beratlar, ahkâm defterleri, askerî yazışmalar, mevâcib defterleri vs.), Defter-i Hakani'ye ait defter ve belgeler (tahrir defterleri), maliye defterleri ve şer'iyye sicilleridir.[25] Mûsâ Kâzım Bey ise "Vesâik-i Târîhiyyemiz" isimli makalesinde Dîvân-ı Hümâyun'dan çıkan belge ve defterleri muhtevasına göre tasnif etmiş ve Fetvahâne ile Defterhâneye ait olan defter ve belgelerden kısaca bahsetmiştir.[26]

[21] M. Kütükoğlu, "Diplomatik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 364-366.
[22] T, Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 14.
[23] Osmanlı diplomatiğinin oluşumu sürecinde etkili olan medeniyetler konusu bir sonraki bölümde daha detaylı ele alınacaktır.
[24] M. Kütükoğlu, "Diplomatik", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 9, İstanbul 1994, s. 364-366.
[25] Abdurrahman Şeref, "Evrâk-ı Atîka ve Vesâik-i Târîhiyyemiz", *TOEM*, C. I/1, İstanbul 1910, s. 9-19.
[26] Mûsâ Kâzım, "Vesâik-i Târîhiyyemiz", *TOEM*, C. I/2, İstanbul 1910, s. 65-69.

Osmanlı diplomatiği konusunda çalışan Avrupalı araştırmacıların başında ise Friedrich Kraelitz gelir. Avusturyalı Kraelitz, Osmanlı belgelerini incelediği kitap ve makaleler yayınlamış, Osmanlı diplomatiğine yön verecek çalışmalarda bulunmuştur. Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan "İlk Osmanlı Padişahlarının Isdâr Etmiş Oldukları Bazı Beratlar" isimli makalesiyle Osmanlı belgelerini "ahkâm" ve "hüküm" olarak ikiye ayırdığı bir tasnifte bulunmuş ve bu belgelerin hangi özelliklerinin değişiklik gösterdiği konularına temas etmiştir.[27] Kraelitz'in izinden giden Lajos Fekete ise Osmanlı belgelerini laik ve dinî karakterli belgeler olmak üzere başlıca iki grupta toplamıştır. Fekete, Einführung In Die Osmanisch-Türkische Diplomatik Der Türkischen Botmässigkeit In Ungarn ismiyle 1926'da Budapeşte'de yayınlanan eserinde, Padişah tarafından ısdâr edilenler (ferman, berat, sulhnâme, nâme-i hümâyun, ahidnâme, hükümler ve emirler), devlet ileri gelenleri ve Dîvân-ı Hümâyun üyeleri tarafından çıkarılan belgeler, resmî dairelerde kullanılan defter ve siciller, arzuhaller, rapor ve ihbar mektupları laik belgeler olarak sınıflandırmıştır. Fekete'nin dinî olarak nitelendirdiği belgeler ise; vakfiyeler, şer'iyye sicilleri, kadıların verdikleri hüküm ve i'lâmlar ve fetvalardır.[28]

Fekete'den sonra Osmanlı diplomatiği çalışan Romen tarihçi Mihail Guboğlu, Bulgar Boris Nedkov ve M. Tayyip Gökbilgin Fekete'nin tasnifini benimseyerek bu alanda eserler neşretmişlerdir. Polonyalı Jan Reychman ve Ananiasz Zajaczkowski ise "Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics" isimli eserlerinde Osmanlı belgelerini "emir" ve "yazı" olarak ikiye ayırmak gerektiğini belirtmişlerdir. Bu tasnife göre; emir grubundaki "ferman", "emir", "hüküm", "ahkâm", "buyruldu" "yarlık" kelimeleriyle tanımlanan belgeleri içerirken, yazı grubundaki belgeler, "nâme", "mektup", "kitap", "yazı", "hatt-ı hümâyun" ve "tevki" kelimelerinin kullanıldığı belgeleri içermektedir.[29]

Bunlar dışında Osmanlı diplomatiği alanında eserler vermiş yabancı ilim adamları ve eserleri şunlardır; maliye konularıyla yakından ilgilen Asparuh Velkov ve eseri "Vidove Osmanoturski Dokumenti", Boris Nedkov "Osmanoturska Diplomatika i Paleografiya." Josef Matuz nişan, berat, nâme, hüküm belgelerini incelediği eseri "Das Kanzleiwesen

[27]Friedrich Kraelitz, "İlk Osmanlı Padişahlarının Isdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (Teşrinievvel-1330), s. 242-250.
[28] L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapest 1926.
[29] T, Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 20.

Sultan Süleymāns des Prächtigen, Wiesbaden", Anton C. Schaendlinger "Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen". [30]

Türk tarihçilerinden Osmanlı diplomatiği alanında öncülük edenler isimler ise şöyledir; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Bekir Kütükoğlu, Halil İnalcık, Mübahat S. Kütükoğlu M. Tayyip Gökbilgin, Halil Sahillioğlu, Ali İhsan Gencer, İlber Ortaylı, Mehmet İpşirli, Mithat Sertoğlu ve Nejdet Gök.[31]

1.2. Osmanlı Diplomatiğinin Oluşum ve Değişim Süreçleri

Diplomatik, kelime anlamı itibariyle yazılı belgelerin incelenmesi anlamına gelmektedir.[32] Bu sebeple yazının icadıyla birlikte üretilen ilk belgelerle diplomatiğin de temelleri atılmaya başlamıştır denilebilir. Osmanlı diplomatiğinin oluşumunu incelemek için kendisinden önce aynı topraklarda hüküm sürmüş devletler ve medeniyetlerle hangi ortak paydada buluştuğuna değinmek gerekir. Çünkü medeniyetlerin zaman içinde oluşturdukları diplomatik kültürü, hüküm süren devletin ismi ve kimliği değişmiş olsa da kendini devam ettirmekte ve devlet sistemi geliştiği ölçüde değişim göstermektedir. Osmanlı'nın ve diğer pek çok devletin hüküm sürdüğü topraklar üzerinde diplomatiğin izleri, yazının ve ilk toplumsal yönetimin başladığı Mezopotamya uygarlıkları tarihinde görülmektedir. Öyle ki Mezopotamya'da çiviyazısını geliştiren Sümerlerden sonra 200 yıl kadar hüküm sürmüş Akkad Krallığının (M.Ö. 2350-2150) ürettiği yazılı belgeler ile bundan yüz binlerce yıl sonra kurulacak olan Osmanlı devletinin ürettiği belgelerde yer alan hitaplar arasında benzerlikler vardır. Akkad Krallığının en büyük fatihlerinden biri olarak bilinen Sargon, (M.Ö.2334-2279) döneminde üretilen belgelerde "Kiş Kralı", "Savaşın Kralı" (Šar tamḫāri) olarak geçerken torunu Naram-Sin (2254-2218) "Agade'nin Kralı" unvanının yanı sıra, "Dört Bir

[30] Asparuh Velkov, *Vidove Osmanoturski Dokumenti, Prinos kim Osmanoturskata Diplomatika*, Balgarska Akademija Na Naukit, Sofia 1986; Boris Nedkov, *Osmanoturska Diplomatika i Paleografiya*, Nauka i Izkustvo, Sofia 1966; Josef Matuz,, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1974; Anton C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an Vassalen Militarbeamte Beamte und Richter*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1983.,akt. M.S. Kütükoğlu,1994, s. 364-366.

[31] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi tarafından yapılan Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (1986), Bekir Kütükoğlu ve diğer adı geçen tarihçilerin gayretleriyle, Osmanlı diplomatiği alanına araştırmacıların dikkatini çekmek ve bu alanda yapılacak çalışmalara öncülük etmek amacıyla başlatılmıştır. Seminer bildirilerinden ilki (30 Nisan-2 Mayıs 1986) iki yıl sonra Edebiyat Fakültesi Basımevi tarafından yayınlanmıştır. Bkz. *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988.

[32] Rafet Yalçın Balata, *Osmanlı Paleografyası ve Diplomatiği Ders Notları*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bornova 1993, s. 1.

Yanın Hükümdarı" ve "Evrenin Kralı" gibi unvanlar kullanmıştır.[33] Kralların bir yeri fethettikten sonra, oradaki hükümdarlığını meşrulaştırmak ve halkını kendi halkına kattığını ifade etmek adına kullandıkları bu gibi unvanlar Mezopotamya uygarlıklarından itibaren bir gelenek olarak süregelmiştir.

M.Ö. 1600-1180 yıllarında Anadolu'da hüküm sürmüş Hititlere ait yazılı metinlerde Mezopotamya uygarlıklarına benzer bir dil kullandıklarını görmek mümkündür. Hititler, kendileri ile eşdeğer gördükleri devlet başkanları ile yaptıkları siyasi anlaşmaları oluştururken belirli bir diplomatik şemayı kullanmışlardır. Hititlerde diplomatik ilminin gelişmişlik düzeyini gösteren, III. Hattuşili ile Mısır firavunu II. Ramses arasında yapılan Kadeş anlaşmasındaki diplomatik şema şu şekildedir:

1) Anlaşma belgesini hazırlayan hükümdarın adını içeren "*Preamblum*" kısmı,

2) Taraflar arasında şimdiye kadarki ilişkilerden bahseden "tarihi özet" kısmı,

3) Anlaşma şartlarını içeren maddeler,

4) Suçluların iadesini içeren formül,

5) Yemine şahadet eden tanrıların listesi,

6) Yemini bozanın lanetlenmesi ve tarafların takdisi.[34]

"Preamblum" kısmında kral Hattuşili, "Büyük Kral", "Kahraman Minmuarea(I. Sethos)'nın Oğlu", "Tüm Ülkelerin Kahramanı" olarak ifade edilmiştir. Aynı kısımda anlaşmanın başlığı, taraflar ve anlaşmanın amacı yazılmıştır. Anlaşma Mısır ve Hatti ülkesi arasındaki barış ve kardeşliği kurmak amacıyla yapılan, karşılıklı bir akittir. İkinci kısımda dostluk göstergesi olarak karşılıklı saldırmazlık sözü ile Tanrıların kurmuş oldukları düzenin düşmanlıkla bozulmaması gerektiği tekrar edilmiştir. Sonraki kısımda anlaşmanın detaylarını içeren iç ve dış düşmanlara karşı ortak tutum sergilenmesi, kaçakların iadesi, veliahtların korunması, suçluların cezası konularında hükümler verilmiştir. Son kısımda ise

[33] Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim, İstanbul 2016, s. 84.
[34] Ali M. Dinçol, "Hititlerin Devletlerarası Antlaşmaları", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s. 36.

Tanrılar listesi verilerek kutsama ve antlaşma bozulduğu takdirde lanetleme içerikli temennilerde bulunulmuştur.[35]

Bunun yanı sıra kendilerini yarı tanrı yarı insan olarak nitelendiren Mezopotamya Krallarının uyguladığı bu meşruiyet yöntemi sonraki dönemlerde farklı coğrafyalarda kurulacak yönetimlerde ortak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 336-323 tarihleri arasında hüküm sürmüş kendisini yarı tanrı ve Zeus'un oğlu olarak gören Makedonyalı kral III. Aleksandros'un "*Büyük İskender*" unvanı, ondan yüzyıllar sonra Orta Asya'da 542'te tarih sahnesine çıkacak olan Göktürkler kağanlarının kullandıkları *"Büyük (Ulu) Kağan, Kutlug, Göktürklerin ve Dünyanın Mukaddes Hükümdarı"* unvanları ile Osmanlı tuğralarında görülen *"...el muzaffer daima"* gibi hükümdarlık alametleri benzerlik göstermektedir.[36]

Osmanlı diplomatiğinde, kuşkusuz kendinden önce kurulmuş Türk-İslam devletlerinin zaman içinde geliştirdiği ilm-i inşâ geleneğinin etkisi vardır. Gazneliler, Abbasiler, Karahanlılar ve İlhanlıların oluşturduğu tuğra ve inşâ divanı Büyük Selçuklu Devleti'nin diplomatiğinin ana kıstaslarını şekillendirmiş, Selçuklu diplomatiği ise Osmanlı Devleti'nin kuruluştan itibaren esas aldığı diplomatik kaideleri belirlemiştir.[37]

Büyük Selçuklu devleti, kendinden önce divan sistemi kurmuş Samaniler ve Gaznelilerin geleneğini devam ettirerek Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde Rey Şehrinde divanlar kurmuştur. "Divan-ı İnşâ vet-Tuğra, Divan-ı İstifa, Divan-ı Vezaret, Divan-ı Arz, Divan-ı İşraf ve Divan-ı Berid" Selçukluların ilk divanlarından olmuştur. Divan-ı İnş vet-Tuğra divanı devletin resmi yazışmalarının hazırlandığı yer ve arşiv olarak kullanılmıştır. Devletin resmi ve yazışma dili Farsça olsa dahi Karahanlılar ile yapılan yazışmalarda Hakaniye Türkçesi, Abbasiler ile yapılan yazışmalarda Arapça kullanıldığı kayıtlara yansımıştır.[38] Tuğrul Bey dönemi belgelerinde sade bir yazışma dili benimsenmiş ve açık ifadeler kullanılmıştır. Bu dönem belgelerinde diplomatik rükünlerin ve Tuğrul Bey'in

---

[35] Bkz. The peace treaty between Ramses II and Hattusili III, https://web.archive.org/web/20150924090310/http://www.reshafim.org.il/ad/egypt/ramses-hattusili-treaty.htm, Erişim Tarihi: 10.06.2024

[36] Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 180; Rıfkı Kaymaz, *Osmanlı Padişahlarının Tuğraları*, 4F Matbaacılık, Ankara 2000, s.15.

[37] Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Divan Teşkilatı*, Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 138-155; Mehmet Nuri Şahin, İsmet Keten, Sıddık Çalık, *Selçuklu ve Beyliklerde Vakfiye Tuğraları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, s. 29.

[38] Mehmet Fuat Köprülü, *Selçuklu İmparatorluğu Devrine Ait Münşeât Mecmuâları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1951, s. 27-36.

tuğrasının sade olduğu görülmektedir. Kınık Boyunun simgesi, ok, yay tuğra ve damga olarak kullanılmıştır.[39] Tuğrul Bey diplomatik belgelerde, "Sultanü'l-âlem, Melikü'l-İslâm, Gıyasü'l-Müslimin, Bahâu dinillah, Sultanü'l İbadillah, Mugisü'l İbadillah" gibi Arapça unvanların yanı sıra "Beygü, Yabgu, Bey" gibi Türkçe unvanlar da kullanmıştır.[40] Bu dönemde İnşâ divanında üretilen belgelere "Ferman, Menşûr, Yarlık, Buyrultu, Biti, Fetihnâme, Emirnâme" isimleri verilmiştir.[41]

Büyük Sencer döneminde başkentin Horasan'da yer alan Merv'e taşınması ve devlet teşkilatından yapılan değişikliklerle birlikte ilm-i inşâ geleneği de değişiklik göstermeye başlamıştır. Dönemin siyaseti gereği bürokrasi ve divan geleneğinde Türkleşme benimsenmiş ve İlm-i İnşâ dairesine Türk kâtipler görevlendirilmiştir. Bununla birlikte Türkçe unvanlar ön plana çıkmaya başlamış ancak Farsça resmi dil olarak kullanılmaya devam etmiştir.[42] Müctebeddin Bedîî'nin "Atabetü'l Ketebe" isimli eserinde yer verdiği üzere Sultan Sencer kendisini Horasan ve Türkistan'ın Sultanı olarak nitelendirmiş ve devletlerarası yazışmalarda da bu ifadeyi kullanmıştır.[43]

Türkiye Selçukluları dönemine gelindiğinde ise devlet yazışmaları Divan-ı Resâil ve Divan-ı Tuğra ve'l-İnşâ divanlarında hazırlanmaya devam etmiştir.[44] Berat, Emirnâme, Buyrultu, Menşur, Tevki, Misal, Fetihnâme, gibi diplomatik belgeler Farsça olarak hazırlanırken, gerekli durumlarda Arapça, Türkçe, Rumca, Ermenice belgeler de üretilmiştir. Moğol istilası sonrasında ise Uygurca ve Moğolca yazışma divanlarında kullanılmıştır.[45]

---

[39] Özgür Tokan, "XI. Asırda Selçuklular'da Tuğra", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergis*i, Cilt 3, Sayı 1, 2016, s. 9.
[40] Abdülkerim Özaydın, *Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar*, İSAM, İstanbul 2008, s. 424-432.
[41] Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 13-27.
[42] Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Al-i Selçuk*, (Derl.Abdulah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010, s. 359-367.
[43] Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhatu's-Sudûr ve Ayetu's-Sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş) TTK, C.1, Ankara, 1999, s.165; Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sencer Devri", *Selçuklu Tarihi El Kitabı* (Ed. Refik Turan), Ankara, 1. Baskı, 2012, s. 155.
[44] Osman Turan, 1958 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılan, "Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar" isimli eserinde Selçuklu Dönemine ait resmi mektuplar, ahidnâmeler, fetihnâmeler, ticaret muahedeleri gibi çeşitli belgelerden ve muhtevalarından detaylıca bahsetmiştir. Bkz. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar,* TTK, Ankara 1958.
[45] İbn-i Bibi, *El-Evâmirü'l Ala'iye Fi'l-Umûru'l Ala'iyye*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 166-174.

1.2.1. Osmanlı Klasik Dönem İlm-i İnşâ Çalışmaları

Türkiye Selçuklu ve İlhanlı Devletinin ilmi inşâ geleneği Osmanlı'nın beylikten devlete geçiş sürecinde kullandığı diplomatikte etkili olmuştur.[46] Bu süreçte Osmanlı Selçuklu devlet teşkilatını benimsediği için diplomatik işlerin yürütüldüğü divan sistemini Selçuklu'dan almıştır. Kitabet ilmi ve İlmi inşâ sanatıyla ilgili eserler Türkçe'ye çevirilmiştir. Reşidüddin Vatvat'ın "Arâisü'l-hâvâtır"" ve "İkbârü'l-efkâr", Muhammed Hinduşah Nahçivanî'nin "Düstürü'l-Kâtib Ta'yini'l-Menatîb", "Rüsümü'r-Resail" ve "Nücümül-Fezayil", Fazlullah Kazvinî'nin "Tarassul Annusuyya", Müntecibüddin Cüveynî'nin "Atabetü'l-Ketebe", Abdullah el-Mazandaranî'nin "Risâle-i Felekiyye" bu dönemde Türkçeye çevrilen Selçuklu Dönemi eserlerine örnek olarak verilebilir.[47] Bunların yanı sıra Nureddin Abdurrahman "Câmî'nin Cami'ul-Hesab", Abdullah b. Kiya el-Mazandaranî "Risâle-i Felakiyye", Şeyh Nasûh Tusyevî'nin "Şemsü's-Siyâk", Saadettin b. Tacettin "Kanûn-ı Saâdet" ve Bahnü's-Siyâk, Alâ-yı Tebrizî'nin "Saâdetnâme", İbrahim b. Mudabbir el-Şeyda'nın "Risalet'ül 'arzâ" isimli eserleri de İlhanlı dönemi ilmi inşa konulu eserleri olup erken dönemde Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir.[48] Selçuklu diplomatik belgelerinden farklı olarak göze çarpan "yarlık", "biti", "buyrultu" gibi isimleri Moğolca ve Uygurca kökenli belge türleri de İlhanlılardan Osmanlıya aktarılan diplomatik belge çeşitleridir.[49]

Bununla birlikte Osmanlı tarihçileri, Osmanlı kuruluş dönemi diplomatiğinde Bizans devlet teşkilatının ve bürokratik işleyişinin büyük etkisi olduğunu dile getirmişlerdir. Öyle ki Babinger, Osmanlı ve Batı beratlarının (tayin, yetki, tevcih) rükün ve şartları bakımından benzerlik gösterdiklerini ve ortak noktaları bulunduğunu belirtmiştir.[50] Babinger, Bizans-Yunan formüllerinin Roma örneklerine dayanması ve Mısır kanalıyla İslam dünyasına geçtiğini, İslam devletleri ve Anadolu Selçukluları yoluyla da Osmanlı'ya geçtiğini ifade

[46] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 63-70.
[47] Edirneli Oruç Bey, *Tarih Sahnesinde Osmanlılar*, (çev. Andeç Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul 2012, s. 114-121.
[48] Necdet Gök, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatikasında Berat Formu*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 60-62.
[49] İlyas Kemaloğlu, "Yarlık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, s. 334-335; Mehmet İpşirli, "Bitik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 225; Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İSAM Yayınları, Ankara 2013, s.132-144.
[50] Babinger'den aktaran Nejdet Gök, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatikasında Berat Formu*, İstanbul 1997, s. 59; Mehmet Fuat Köprülü, *Bizans Müesselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 12.

etmektedir. Babinger aynı zamanda Osmanlıyla doğrudan bağlantısı olan Bizans ve İtalya etkisinin de Osmanlı Kuruluş Dönemi diplomatiğini etkilemiş olduğunu belirtmektedir.[51]

Osmanlı kuruluş döneminden itibaren ilm-i inşa eserleri üretilmeye başlamıştır. Osmanlı Münşeat türü eserlerinin ilk örnekleri, Kırımlı Hafız Hüsam'ın "Teressül" isimli eseri ve I. Mehmet döneminde yazılan Ahmed Dai'nin "Teressül'ü" sayılmaktadır. Yine Şeyh Mahmud b. Ethem'in "Gülşen-î İnşa"'sı ve Kara Feryeli Yahya b. Mehmed'in "Minhacü'l-İnşa" isimli eserleri de Osmanlı diplomatiği açısından önemli eserlerdir.[52]

Osmanlı, yukarda bahsedilen devletler ve dillerinin etkisiyle, asırlardır süregelen diplomatik usuller içinden kendine has bir diplomatik sistem oluşturmuş ve erken dönemde ilm-i inşâ eserleri vermeye başlamıştır. Hem tarih hem diplomatik araştırmaları için önemli bir yeri olan bu eserler zamanla Münşeat Mecmualarını oluşturmuştur. Çeşitli düzyazıların bir araya toplandığı münşeat mecmularını Bekir Kütükoğlu üç kısımda incelemeyi uygun bulmuştur. Bunlar; bir münşinin ismine nisbet edilen veya muhtelif kimselere ait münşeatları içeren mecmualar, siyasi ve idari mahiyetteki mektuplar, vesika inşâ tekniğini öğretme gayesi taşıyan derlemelerdir.[53]

Birinci grup; nesirde uzmanlaşmış, Gani-zade Nadiri (v. 1627), Osmanzade Taib (v. 1724) gibi kişilerin eserlerinden başkası tarafından seçilerek tanzim olunan münşeatlardır. Bu mecmualar her ne kadar edebi yönü ağır basan eserlerden oluşmuş olsa da içerdiği mektuplar sebebiyle konuları genellikle müellifinin mesleki meşguliyetlerinden bahseder. Öyle ki, zamanında muhtelif kadılık hizmetlerinde bulunmuş Sahaf Mehmed Esad Efendi'ye ait bir mecmuada, hüccet, îlâm, mahzar, vakfiye suretleri mevcuttur. Bu tür münşeatların bazıları tasnif tarzları sebebiyle diplomatik açıdan öğretici olabilirler.[54]

İkinci grup; Siyasi ve idari mektupların toplandığı münşeat mecmuları, önemli tarihi kaynaklar ihtiva etmenin yanı sıra muayyen devirlere ait diplomatik usulleri doğrudan yansıttıkları için oldukça önemlidirler. Örneğin; Vânî Mehmet Efendi münşeatında

---

[51] Necdet Gök, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatikasında Berat Formu*, s. 60-62.
[52] G, Özdemir, "Kırımlı Hafız Hüsam'ın Teressül Adlı Eserinin Yeni Bir Nüshası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62, 2018, s.123-132; https://doi.org/10.14222/Turkiyat3882 Erişim Tarihi: 15.05.2024; Halil İbrahim Haksever, "Ahmed-i Dâî'nin Teressülü", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 6/1 Winter 2011, p. 1265-1273; Şeyh Mahmûd b. Edhem, *Gülşen-i İnşâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed Efendi Bölümü, Nr. 421.; Fahri Unan, *Minhacü'l-İnşa Yahya b. Mehmed el-Kâtib*, TTK, Ankara 2014, s. 12.
[53] Bekir Kütükoğlu, "Münşeat Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatika Semineri Bildirileri*, İstanbul 1986, s. 169.
[54] B. Kütükoğlu, a.g.e, s. 170.

Kameniçe Seferi sırasında Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Valide Sultan'a gönderdiği tezkire suretinden bahis olunurken "Neshî hatt ile âbâdî kâğıda yazılmış ve kâğıdın dört paresinde bir paresine yazılmıştır" gibi bir kayıt tutulmuştur. Başka bir notta ise, Moskov Kralı Aleksio Mihayloviç'e yazılan mektuba dair "Abâdî kâğıda yazılıp kenarlarına altınla imza olunmuştur" bilgisi verilmiştir.[55]Bu gibi notlar orijinal belge hakkında önemli bilgiler vermektedirler.

Üçüncü grup münşeat mecmuaları ise; Dîvân-ı hümâyun, Defterdarlık kalemleri ve kadılık müesseselerinde kâtip olarak çalışacaklara resmi mektup ve vesika yazma becerisini kazandırma amacı taşıyan öğretici derlemelerdir. II. Selim'e takdim edilmiş, "*Kava'id-i tahrîrât-ı münşeât"* isimli eser bu gruba örnek derlemelerden biridir. İçerisinde Arapça, Farsça ve Türkçe münşeatlar olan bu eserin, *'der-beyân-ı ahvâl-i lâzme-i küttâb'* isimli bölümünde mektupların nasıl yazılacağının anlatılmış ve mektubun on altı unsuru (unvan, dua, tahiyyet, selam, tâzîm, iblâğ ve irsâl, zemân, zamir-i mektub, sıfat-ı zamir, zikr-i katib, şerh-i hâl, iştiyak ve şikâyet-i firâk, münasib beyitler, temenni ve niyâz, son verme, tarih) kısa örneklerle anlatılmıştır. Yine aynı kısımda bu unsurların hangi şartlarda değiştirilebileceği veya ihmal edilebileceği belirtilmiş ve kâtipler için gerekli vasıflardan söz edilmiştir. [56]

İnşa ilmi üzerine hazırlanmış bir diğer eser ise Hâlet Efendi koleksiyonunda bulunan "***Risâle"***dir. Müellifin eserinde ilm-i inşanın gayesinin nesirle yazılmış metinlerin güzel ve çirkinini birbirinden ayırabilmek olduğunu belirtmiş ve münşileri dört gruba ayırmıştır. Bunlardan ilki; Farsça ve Arapçayı tüm gramer ve edebi yönleriyle bilip belâgat ve fesâhat kitaplarını incelemiş, hadis, âyet ve hikmetli meseleler ile hafızasını meşgul olan hakiki münşilerdir. İkinci gruptakiler ise birinci gruptakiler gibi inşa becerilerine sahip olmayan ancak, belagat sahiplerinin terkiplerini zabt ve rabt edebilenler, üçüncü gruptakiler; belagat fıkralarını rabt edebilen ancak lafzi selaset ve metanetten yoksun olanlar ve sonuncu grup münşiler ise belagat fıkralarını rabt edemedikleri halde edebildiklerini zannedenler olduğunu ve bunlara münşi değil 'kâtip' denilmesi gerektiğini belirtmiştir.[57]

[55] Hamza Konuk, *Vânî Mehmet Efendi'nin Münşe'atı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2001, s.180-181.
[56] B. Kütükoğlu, "Münşeat Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti", s. 171.
[57] B. Kütükoğlu, a.g.e, s. 171; Abdülkadir Özcan, "Halet Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, s. 249-251; Münşeat Mecmuası, Süleymaniye Kütüphanesi, *Risâle*, Hâlet Efendi Ktb. Nr. 760, varak 63b vdd.

Müellif eserinde, nesri *'müreccez', 'müsecca'* ve *'adî'* olmak üzere üçe ayırmış ve bunların rükün ve şartlarını Hâce Mahmud. Muhammed-i Gîlânî'nin Menâzırü'l-inşâ'sından örneklerle işlemiştir. Buna göre; mansıb ihsan eden padişah mektubuna *Menşûr*, fetihle konulu olana *Fatihnâme*, bir vazife siparişiyle ilgili olana *Fermân*, gönderen padişahın kendisi değil devlet ricâli ise *Mektub*, aşağı rütbedekinden daha yüksek olana gönderilmişse Ruk'a ya da Arîza, iki padişah veya serdar ya da sûfî şeyhler halifesi arasında gönderilen *Ahidnâme,* iki büyük arasında veya ast ve üst (ednâ ve a'lâ) arasında gönderilene *Tehniyetnâme ve Taziyetnâme* denildiğini işaret ederek bunların rükün ve şartlarını saymıştır.[58]

"Risale"de bunlara ek olarak; vezirler, serdarlar ve defterdarlardan mansıb erbabına gönderilen mektup unvanlarına örnekler, dibace (giriş, önsöz) örnekleri, dua ve tahiyye ifadeleri, arîza çeşitleri gibi kâtiplere yardımcı olacak ibarelerden bahsedilmiştir.[59]

Muhtelif kişilerin farklı amaçlar için yazdıkları mektupların derlenmesi ile oluşan ve içerisinde öğretici pek çok örnek barındıran münşeatlar diplomatik bilgi açısından çok kıymetlidir. Bunlara örnek olarak Esad Efendi'nin "***Mecmua"***sı (1683), Harputlu Mehmed Reşid'in "***Münşeatı"***nı (1800) ve Feridun Bey'in "Münşeâtü's-selâtîn"'i örnek gösterilebilir. Resmi mektuplar ve yazışmaların derlendiği bu mecmuaların yanı sıra hatt-ı hümâyun, nâme-i hümâyun, i'lâm, buyruldu ve telhisler içeren, tek bir metin türünü toplayan Hatt-ı Hümâyun Mecmuası, Telhis Mecmuası, İ'lâmât Mecmuası gibi mecmualar da vardır. Tâcîzâde Sâdî, Reisülküttab Sarı Abdullah Efendi, Kınalızâde Ali Efendi ve Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi'nin eserleri de bu niteliktedir.[60]

1.2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Diplomatiği

Tanzimat dönemi, Osmanlı devlet teşkilatının pek çok açıdan değiştiği bir dönemdir. Devlet teşkilatındaki bu değişim hem bürokratik işlem süreçlerinde hem de bu süreçler içerisinde üretilen vesikaların usulünde değişiklikler olmasına sebep olmuştur. Bürokratik büyüme ve modernleşme devri olarak bilenen Tanzimat döneminde idari, mali ve askeri yönden merkeziyetçiliğin artması, bürokratik iş hacminin genişlemesine sebep olmuş

[58] *Risâle*, Hâlet Efendi Ktb. Nr. 760, varak 63b vdd; B. Kütükoğlu, a.g.e, s. 172.
[59] B. Kütükoğlu, a.g.e.,s. 172; *Risâle*, Hâlet Efendi Ktb. Nr. 760, varak 63b vdd.
[60] Mustafa İsmet Uzun, "Münşeat", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 18-20.

böylece merkez ve taşra teşkilatlarında yeni teşkil edilen nezaretlerde çalışacak memur ihtiyacını doğurmuştur. [61]

Öncesinde kalem yanında çırak olma geleneğiyle yetişen kâtiplerin, Tanzimatla gelen istihdam ihtiyacını karşılayamaması sonucunda yeni kurulan mekteplerde yaşça yetişkin gençlerin pratik bir eğitimden geçerek bürokraside istihdamı sağlanmaya başlamıştır. Artan iş hacmi bürokratik yazışmaların işlem hızının artmasını gerektirmiş, bu sebeple modern bürokraside çalışacak memurların, önceki dönem kâtiplerinden beklenilen güzel kaligrafi (hüsn-ü hatt) divani ve siyakat bilme, edebi ve sanatlı ifade yeteneği gibi vasıflardansa, açık ve anlaşılır bir üslub ile bol iş çıkaracak kalem gücüne sahip olması beklenmiştir.[62]

Bununla birlikte, merkeziyetçi yönetim anlayışının bir diğer getirisi de yazı biçimindeki değişiklik olmuştur. Merkezden taşraya, taşradan da merkeze gidip gelen evrakın her iki taraf için de anlaşılır ve açık olması gerektiğinden hem yazışma dili hem de kullanılagelmiş kaligrafi tarzlarında bir sadeleşmeye gidilmiştir. Böylece siyakat gibi yatayına ve dikeyine genişleyen bir yazı biçiminde coğrafi yer adları ve kişi isimlerinin okunmasından doğabilecek güçlükleri ortadan kaldırmak için nesih yazıya geçiş yapılmıştır. Ancak özel belgelerde (ferman ve berat gibi) divanî yazı kullanımı sürdürülmüş ve Dersaadet rüştiye mekteplerinde divanî, rıkʿa ve sülüs yazı dersleri verilmeye devam etmiştir.[63]

Bu döneme ait muhtelif örnekleri bir arada barındıran *İrade* tasnifleri, dönemin diplomatiği ve paleografyası hakkında önemli bilgiler barındıran derlemelerden biridir. *İrade* tasnifine giren belgeler, işlem gereği alt birimden yazılan yazı veya Osmanlı tebaasından birinin yazdığı arzuhalden başlayarak, merkez veya taşra teşkilatının nezaretinde yazının gerekli işlemi görmesinden, konuyla ilgili gerekli kararın verildiği mazbata ve son olarak sadaretin arz tezkiresiyle Mabeyn-i hümâyuna arz edilmesiyle alınan iradenin şerh edildiği süreci doğrudan yansıtırlar (İrade hâmişi). Kısacası *irade*, bir konuda yazılmış belgenin görmüş olduğu tüm işlem sürecini doğrudan yansıtan belgedir. Osmanlı 19. yüzyıl bürokratik işlem süreci hakkında oldukça önemli bilgiler veren *irade*lerde aynı

[61] İlber Ortaylı, "Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik İlmi Semineri*, İstanbul 1986, s. 154.
[62] İlber Ortaylı, a.g.e, s. 154;" İlber Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler", *TODAIE*, Ankara 1974, s.5.
[63] İ. Ortaylı, "Osmanlı Kançılaryasında Reform:Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", s. 155; Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.35., İstanbul 2008, s. 300

zamanda kitabet, titûlatür (elkab), kullanılan kâğıt cinsleri ve bürokratik işlemlerden geçen belgelerin muhtevası konusunda pek çok bilgiyi bir arada bulmak mümkündür.[64]

Dönem vesikalarından görüldüğü üzere bir evrakın işlem süreci şu şekilde gerçekleşmekteydi; vilayetin alt biriminden gelen mülkî amirin yazısı veya arzuhal, vilayetin mazbatasıyla merkeze gönderilir, konunun durumuna göre Dahiliye nazırı tarafından sadarete arz edilir veya Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyeye'de görüşülerek mazbatası sadarete sunulurdu. Sonrasında sadaretin arz tezkiresi ile Mabeyn-i hümayuna arz edilir ve aynı tezkire mabeynin yazdığı şerhle *irade-i seniyye* olarak tamamlanmış olurdu. Pek çok konuyla ilgilenen ve görevleri son derece yüklü olan Meclis-i Vâlâ; davaların temyizi, nizâmnâmelerin kaleme alınması, memurların yargılanması gibi görevlerin yanı sıra, camii onarımı, gayr-i müslim cemaatlerin önemli meselelerinin çözümü, tayin-terfi, memurların mesleki işlerinin (bazen de özel hayatlarının) denetimi ve disiplin cezası verilmesi gibi pek çok işten sorumluydu. Bu işlemler sonucunda oluşan *İrade*'ler, Osmanlı hukukî, içtimaî, kültürel ve idarî hayatı açısından önemli kaynaklar olarak kayıtlara geçmişlerdir.[65]

*İrade*ler Tanzimat dönemi diplomatiğini anlamak açısından birince el kaynak olarak bolca malzeme barındırır. Bununla birlikte o çağda yazışma dili üzerine yazılmış münşeatlar da önemli kaynaklardandır. 1844 yılında basılan Akif Paşa'nın "Münşe'at"ı bu konuda önemli eserlerden biridir. Her ne kadar Akif Paşa eserini siyasi polemikler sebebiyle bir araya getirmiş olsa da içerisinde güzel yazı örnekleri, resmi yazışma ve mektuplar mevcuttur. [66]

Cevdet Paşa'nın "*Tezâkîr*"i de dönemin yazışma tarzını yansıtmanın yanı sıra, müellifin bürokratik yazışmalarda sadeleşmeyi ön plana çıkaran fikirlerini yansıtmaktadır.[67] Diğer bir devlet adamı olan Mehmed Sadık Rıfat'ın *Gülbin-i İnşâ* isimli eseri de devlet adamlarına yazılacak yazı örnekleri ve anahtar ifadeleri açısından rehber niteliğinde bir eserdir.[68] Bundan sonraki dönem devlet adamlarının, resmi yazışmalarda

[64] İ. Ortaylı, a.g.e., s.156.
[65] Mübahat Kütükoğlu, "İrade-i Seniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 391-392.
[66] Abdullah Uçman, "Akif Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, 261-262.
[67] Cavid Baysun, *Tezakir- Cevdet Paşa 1-12*, S.II/22, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 3-4.
[68] Yaşar Semiz, "Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya 1994, s. 140.

sadeleşme geleneğini devam ettirdikleri, Sırrı Paşa'nın *Mektûbât* ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın *Münşeat-ı Mahmud Celâleddin* Paşa adlı derlemelerinde görülmektedir.[69]

Bu dönemde, resmi yazışmalarda sadeleşmeye gidildiğinin bir diğer göstergesi ise klasik dönem diplomatiğinden farklı olarak, dua, elkab, maznun, müeyyide-müeyyide bildirgesi (sanctio/yaptırım) gibi bölünmelerin ortadan kalkmasıdır. Osmanlı diplomatiği klasik biçimi hatt-ı hümayunlar, beratlar, tayin ve tevcih işlemlerine ilişkin beratlarda muhafaza edilmeye devam etse dahi, uzun elkab ve dualara normal tezkireler, iradeler ve diplomatik yazışmalarda yer verilmez olmuştur. Bununla birlikte narratio denilen, maznundan sonra gelen sanctio bölümü de yoktur. Osmanlı diğer devletlerle yaptığı anlaşmalarda kullandığı klasik dönem ahidname formunu da bu dönemde bırakmış ve devletler hukukunun standart kurallarını tatbik etmeye başlamıştır. [70]

Tanzimat dönemi evrakında göze çarpan bir diğer husus ise tarihlemelerde olmuştur. Tarihlemede yazı yerine rakamlara, ay adlarında ise kısaltmalara yer verilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda artık sadaret ve saltanat makamı dışında da belge üretildiği için "alâmet-i şerife itimad kılasız" ibaresi kaldırılmıştır. Günlük evrak üretimi olduğundan evrakın tarihleri detaylandırılmıştır. Mali evraklar; miladi(gregoryen) aylar ve rumi yıl kullanılarak tarihlenirken, hariciye ve yabancı devletleri ilgilendiren konular ihtiva eden evraklarda milâdî tarih kullanılmıştır.[71]

Üretilen evraklarda kullanılan kağıtlar endüstri ürünleridir ve İzmir Kâğıt Fabrikası'nın açılmasıyla yerli üretim kağıtlar kullanılmaya başlanmıştır. Eser-i cedîd olarak bilinen kâğıt (ikiye bölünmüş kâğıt) yaygın olarak kullanılırken, normal kâğıdın iki katı büyüklüğündeki ahd-i hümayun kağıtları genellikle dilekçe kâğıdı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde yaşanan bir diğer değişim ise evrakın tasnif ve arşivlenmesi hususunda olmuştur. Ofislerin ürettiği evraklar, detaylı konulara göre dosyalanıp,

---

[69] Ahmet Karaçavuş, *Mektubat-ı Sırrı Paşa*, Serander Yayınları, Trabzon 2011; Mahmud Celaleddin Paşa, *Münşeat-ı Mahmud Celâleddin*, Matbaa-i Osmaniye, 1895.

[70] İlber Ortaylı bu durumun sebebinin Tanzimat dönemin nizamın tatbikindeki farklılıktan kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Tanzimat öncesi klasik dönemde üretilen her ferman, berat, adaletname, yasakname başlı başına bir kaideyi tekîd eden ya da açıklayan niteliktedir. Oysa Tanzimat evrakı, zaten kodifiye edilerek topluca basılmış kanun ve kaideleri tekrar etmez. Yalnızca bu kurallara göre işlemleri yürütmek üzerine kurgulanmıştır. Bkz. "Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik İlmi Semineri*, İstanbul 1986, s. 158-160.

[71] İ. Ortaylı, "Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik İlmi Semineri*, İstanbul 1986, s. 167.

ciltlenerek saklanmıştır. Örneğin; 14 Safer 1272, "Daire-i Umûr-u Hariciyye" ya da "Bab-ı âlî-Daire-i Umûr-u Dahiliyye" gibi.[72]

Sonuç olarak, Osmanlı klasik dönemi diplomatiği, kendinden önceki medeniyetlerden süregelen diplomatik usulleri temel alarak yola çıkmış, devlet teşkilatı geliştiği ölçüde değişim göstermiştir. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise devletin diğer birimlerine sirayet eden modernleşme hareketi bürokratik işlemlere de yansımıştır. Böylece Tanzimat dönemi diplomatiğinde sadeleşme ve uluslararası standardizasyon ön plana çıkmıştır.

[72] İ. Ortaylı, a.g.e. s. 167.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI FERMANLARI VE MÜZEHHEP FERMANLAR

Osmanlı Döneminde Dîvân-ı Hümâyun ve Paşakapısı divanlarında alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde padişah tuğrası bulunan emirlere (buyruk) ferman denilmiştir. Emir ve hüküm kelimeleriyle eş anlamlı olan ferman için "hükm-i şerîf, emr-i âlî, emr-i şerîf, emr-i pâdişâhî" gibi terkipler kullanıldığı bilinmektedir. Fermanlar yazılış sebepleri itibariyle iki ana kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki, sefer açılması, asker sevki gibi devlet işlerine dair olup doğrudan Dîvân-ı Hümâyun'un kararı ve padişahın emriyle hazırlanıp şahıs ve ilgili birimlere gönderilenlerdir. Diğeri ise beylerbeyi, sancak beyi, kadı gibi görevlilerin mektup veya arzı ya da tebaadan birinin arzuhali üzerine divanda konunun görüşülüp karara bağlanması sonucunda üretilenlerdir. Bunlara ek olarak bazen padişahın emriyle sancaktaki şehzadenin isteği üzerine gönderdiği müsvedde veya devlet kademelerindeki bir görevlinin verdiği örnek esas alınarak ferman yazıldığı da olmuştur.[73]

Divana gelen meselelerden gerekli görülenler padişaha sözlü veya yazılı olarak arzelir ve padişahın telhisin üzerine kendi hatt-ı hümâyunu ile yazdığı emir doğrultusunda ferman oluşturulurdu. Divanda görüşülen mesele karara bağlandıktan sonra, fermanın ne gibi şartlarla verildiğini belirten "buyruldu" kısa notla müsveddesi hazırlanmak üzere gerekli birime gönderilirdi.[74] Müsveddenin önem derecesi ve konusu kimin tarafından hazırlanacağını belirlerdi. Örneğin, arazi meselesiyle ilgili fermanlar nişancı tarafından hazırlanır ya da divanda verilen önemli bir karar reîsülküttâb tarafından yazılırdı.[75] Bununla birlikte kâtiplerin yazdığı müsveddeler nişancı ya da reîsülküttâbın kontrolünden geçerdi. Ferman tuğraları ise çoğunlukla nişancı tarafından çekilir, ihtiyaç duyulduğunda vezirler de yardımcı olurdu.[76] Padişahın sefere çıktığı ya da İstanbul'dan ayrıldığı durumlarda muhafıza bırakılan, tuğra çekilmiş kağıtlar gerekli olduğu durumlarda kullanılır. Yine Sadrazamın sefere çıktığı zamanlarda "beyaz tuğralı ahkâm kağıtlar" hazırlanıp sefer

[73] Mübahat Kütükoğlu, "Ferman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, s. 400.
[74] Mübahat Kütükoğlu,"Buyruldu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 6., İstanbul 1992, s. 478-480.
[75] Recep Ahıskalı, "Reisülküttab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34. İstanbul 2007, s. 546-448.
[76] Erhan Afyoncu, "Nişancı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 33., İstanbul 2007, s. 156-158.

sırasında kullanılırdı. "Beyaz tuğralı hükm-i şerîf, nişanlı kâğıt, tuğralı beyaz ahkâm kâğıdı" olarak isimlendirilen bu kağıtlar serdar tayin edilenlere, seferde kullanılmak üzere verilen kağıtlardı.[77]

Ferman ile buyrulan emirin ivedilikle yerine getirilmesi gerekmekle beraber, ihmal ya da aksama dolayısıyla hükmün sağlamlaştırılmasına (tekidine) ihtiyaç duyulduğunda ikinci bir ferman hazırlanır ve bu fermanda bir tehdit rüknü bulunurdu. "İstîcal" emirleri de emrin süratle yerine getirilmesini temin eder nitelikte yazılan fermanlar arasındadır. Bununla birlikte te'kid için yazılacak fermandan önce verilen emrin aksine bir ferman çıkıp çıkmadığı ilgili kalemlerce kontrol edilerek "derkenar" olunur ve yeni fermanda bu konudan bahsedilip mûcebince çıktığı belirtilerek önceki kayıtlara atıfta bulunulurdu.[78] Özellikle cülus dönemlerinde önceki padişah zamanında verilen fermanın yürürlükte olduğunu belirten yeni padişahın tuğrasını taşıyan fermanlar üretilirdi.[79]

Belgenin padişaha ait olduğunu ifade eden "âlî-şân, hümâyun, pâdişâhî, şerif" ya da yüksek mertebeden geldiğini belirten "celîlü'l-kadr" ifadeleri bulunurdu. Fermanlarda, mutlaka uyulması gerektiğini belirten "vâcibü'l-iz'ân, vâcibü'l-imtisâl", müjde ve mutluluk belirten "saâdet-unvân, beşâret-unvân" şeref verdiğini belirten "şeref-iktirân", dünyanın itaat ettiği bir emir olduğunu belirten "cihân-mutâ", güçlü bir itibarı olduğunu belirten "kadr-tüvân" ve buyruğa karşı çıkılamayacağını ifade eden "kazâ-cereyân" gibi sıfatlar bulunurdu.[80]

Fatih Kanunnâmesi'nde fermanların menşeilerine göre bazı unsurlar barındırmaları konusunda işaretler verilmiştir. Buna göre; mülkî işler için sadrazam, şer-i şerîf üzere görülen davalar için kazasker ve malî işler için defterdar buyruldusunun "tuğrâ-yı şerîf ile ahkâm buyrulma" olarak yazılacağı belirtilmiştir.[81] Kazasker ve sadrazam buyrulduları Dîvân-ı Hümâyun kalemlerinde hazırlanır, bunlar mahiyetine göre "ferman", "emir" ya da "hüküm" tabiri alırlardı. Beylerbeyilik, vezirlik gibi memuriyet tevcihi konulu fermanlarda emir ya da ferman ibarelerine rastlanmaz ancak tevcihin tarihi mutluka yıl, ay ve gün

[77] M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 401; Recep Ahıskalı, "Reisülküttap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.34, İstanbul 2007 s.546-548; M. Uğur Derman, "Tuğra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41. İstanbul 2012, s.336-339.
[78] Atilla Çetin, "Derkenar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9., İstanbul 1994, s. 179-180.
[79] M.Kütükoğlu, "Ferman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 12, İstanbul 1995, s. 403.
[80] M.Kütükoğlu, "Ferman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 12, İstanbul 1995, s. 403
[81] Abdülkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s. 29-50.

sırasıyla mutlaka belirtilirdi. Matbah-ı âmire için istekte bulunulması, yeni tevcihlerde nasıl hareket edilmesi gerektiği, vergi toplanması, mal müsâderesi gibi konularda gönderilen fermanlarda ferman ve emir ibareleri kullanılmıştır. Kimi belgelerde ise hüküm kelimesi ile emir ve fermanın birlikte kullanıldığı olmuştur.

2.1. Fermanları Rükün ve Şartları

Osmanlı münşeat mecmualarında belirtildiği üzere, fermanların altı rükün ve beş şartı vardır. Rükünler;

a) Ferman kelimesinin kullanılması (*ferman-ı âlîşân, ferman-ı humâyûn, ferman-ı şerîf* vs.)

b) Gönderilenin ismine layık dua ve senâ ile yazılması,

c) Fermanın gönderilmesine sebep olan olaydan bahsedilmesi,

d) Gönderenin muradının emredilmesi,

e) Muradın açıklanması,

f) Gerekenin yapılmasına dua ile nihayet verme.

Fermanların şartları ise şunlardır;

a) Davet,

b) Tuğra,

c) Padişaha yakışan ifade,

d) Gönderilenin rütbesine riayet,

e) Gönderilenin isminin yazılmasından önce, *düstûr-ı mükerrem, kıdvetü'l-akrân, mefhârü'l-kudât* gibi senâda bulunulması ve isminden sonra, *zîde ilmühû, edâmallahû te'âlâ iclâlehû, zîde kadruhû* gibi mertebesine uygun dua eklenmesi,

f) Fermanın ısdar sebebinin belirtilmesi olarak gösterilmiştir.[82]

[82] Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, s. 100.

2.1.1. Davet

Osmanlı diplomatiğinde *temcid* ve *tahmid* olarak bilinen bu rükün, sadece fermanlarda değil diğer bütün belgelerin en başında yer alır ve Allah'ın adının en basit biçimiyle (*hüve* veya *hû*) zikredilmesi şeklindedir.[83]

2.1.2. Tuğra

Fermanların padişah emri olduğunu tasdik eder nitelikte tuğrası bulunmaktadır. Tuğraların içinde padişahın ismi ve unvanı yazılmıştır. Örneğin "Abdülmecid bin Mahmud" ya da "Mahmut bin Mustafa" gibi.[84]

2.1.3. Elkab

Fermanlar *mürselünileyh* denilen ferman muhatabının elkabı ile başlar. Osmanlı diplomatiğinde her mevki ve makama yazılacak yazıların elkabları ayrı ayrı tespit edilmiş ve yazılarda bunlar dışında bir elkab kullanılmamıştır. Bu sebeple bu elkabların bilinmesi oldukça önemli bir konu olmuş ve münşeat mecmualarında özellikle üstünde durulmuştur. Kimi zaman birden çok mevki sahibine yazılan fermanlarda muhatapların her birine ait elkaplar belli bir sıra izlenerek yazılmıştır. Örneğin, konusu gereği beylerbeyi, sancakbeyi, kadıyı muhatap alan belgede yer alacak elkablar bu sıraya binaen yazılır ya da defterdar veya vakıf mütevellisini muhatap alan evrakta bunların elkabları kadınınkinden sonra verilirdi. Bazı fermanların ise aynı sıfatı taşıyan birden fazla şahsı ilgilendirmesinden ötürü, aynı vazifeyle meşgul olanlar için birden fazla elkab üretilmiş ve kullanılmıştır. Bununla birlikte, fermanda muhatab alınan kişiyi doğrudan ilgilendiren bir mesele yoksa şahsın adı yazılmasına gerek duyulmaz, yalnızca makamına uygun elkab yazılırdı. Hukuki belge, kimi zaman kanunname niteliği olan fermanların vazifeli şahıslar değişse dahi ihtiva ettikleri emirlerin engellenmemesi ve nizamın korunması için bu şekilde uygulandığı düşünülmektedir.[85]

Müzehhep fermanlarda *müşârünileyh* ve *mûmâileyh* tabirinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Fermanın muhatabı için kullanılan bu zamir "sözü edilen, adı geçen kimseyi" ifade ederken, *müşârünileyha* "sözü edilen kadın, o kadın" anlamında ve

[83] BOA, *MFB* 590.
[84] BOA, *MFB* 815; BOA, *MFB* 935.
[85] M. Kütükoğlu, a.g.e. s. 101.

müşârünileyhim kelimesi ise çoğul anlamı ile "onlar, sözü edilenler, adı geçenler" anlamında kullanılmıştır.[86]

Örneğin, *"...hazîne-i hassa-i şahanem nazır-ı müşarünileyh Ahmet Fevzi Paşa edama'llahu teala iclalehu..."*[87]

"...menzil-i mezbur mezkur Hamza'nın fevtinden sonra bey-u şıra tarik ve tedavül edilmesiyle müşeraulileyhaya intikal idup..."[88]

"...siz ki Mevlâna vesair mûmâileyhimsiz... emri şerifimle amel olasız şöyle bilesiz alameti şerife itimat kılasız..."[89]

2.1.3.1. İdareci Kadro Mensuplarına Ait Elkablar

2.1.3.2. Sadrazam Elkabı

Osmanlı arşiv belgelerinde sadrazam elkabları şu şekilde geçmektedir; "*Nizâmü'l-âlem düstûr-ı ekrem, el-mahfûfü bi-sunûfi avâtıfı meliki'l-a'lâ, mümehhid-i bünyâni'd-devleti ve'l-ikbâl, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb, müşîr-i efham, nâzım-ı menâzımi'l-ümemmüşeyyid-i erkâni's-saâdeti ve'l-iclâl, mükemmil-i nâmûsi's-saltanati'l-uzmâ, mürettib-i merâtibi'l-hilâfeti'l-kübrâ, hâlen vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem ve vekîl-i mutlakım olan...*"[90]

Bazı Münşeat Mecmualarında ise farklı sadrazam elkablarına da rastlanır. Bunlar; *"müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l fikri's-sâkıb, düstûr-ı ekrem müşîr-i efham, nizâmü'l-ümem, mütemmim-i mehâmmi'l-enâm bi'r-reyi's-sâ'ib, mümehhid-i bünyâni'd-devleti ve'l-iclâl, müşeyyid-i erkâni's-sa'âdeti ve'l-iclâl, el-mahfûfu bi-sunûf-i avâtıf-ı meliki'l-a'lâ vezîr-i a'zam*… Paşa*."*[91]

[86] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* Palet Yayınları, Konya 2020.
[87] BOA, *MFB* 856, s. 2.
[88] BOA, *MFB* 06.
[89] BOA, *MFB* 373.
[90] Ludwig Fekete, *Osmanisch- Türkische Diplomatik*, Könıglıche Ungarısche Unıversitatsdruckereı, Budapest 1926, s. 33.
[91] Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, C.1, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1583, s. 9.

"Düstûrı ekrem, nizâmü'l âlem, vezir-i âzam-ı sütûde-şiyem, kaviyyü'l-himem , nâzım-ı menâzımi'l-ümem vekîl-i mutlakım… Paşa*".*

"Düstûr-ı ekrem, nazım-ı menâzımi'l-ümem, mümehhid-i bünyâni'd-devleti ve'l-ikbâl, müretib-i merâribi'l-hilâfeti'l-kübrâ, mükemmil-i nâmûsi's-saltanati'l-uzmâ, el-mahfûfu bi-sünûf-i avâtıf-ı meliki'l-a'lâ hâlâ vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem ve vekîl-i mutlakım olan …*"*[92]

2.1.3.3. Ma'zûl Sadrazam Elkabı

"Düstûr-ı mükerrem ve muazzam, nizâmü'l âlem, müşîr-i müfahham ve muhterem, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb, mümehhid-i bünyâni'd-devleti ve'l-ikbâl, mütemmim-i mehâmmi'l-enâm bi'e-re'yi's-sâ'ib, müşeyyid-i erkâni's-sa'âdeti ve'l-iclâl, el-mahfûfu bi-sünûfi'l-avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ… hala… Valisi/ muhafazasında olan vezirim Paşa.*"*[93]

2.1.3.4. Mütekaid Vezirlerin Elkabı

"İftihârü'l-e'âlî ve'l-e'âzım, müstecmi'-i cemi'i'l-me'âlî ve'l-mekârim zü'd-devleti'r-râsiha ve'l-izzeti'ş-şâmiha el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki's-samed sâbıka vezirim… Paşa" ya da "İftihârü'l-e'âlî ve'l-e âzım, müstecmi'ü'l-me'âlî ve'l-mefâhim zü'd-devleti'r-râsiha ve'l-izzeti'l-bâziha el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâ sâbıka… Valisi iken vezâreti ref've tekaüdlük ihsân olunan… Paşa*"*[94]

2.1.3.5. Defterdar ve Nişancıların Elkabı

Divandan defterdara yazılan fermanlarda defterdar elkabı; *"Muhtârü'l-küberâ ve'l-mefâhir, iftihârü'l-ümerâ, müstecmi'ü'l-cemî'ü'l-me'âlî ve'l-mefâhir zü'l-kadri'l-etem ve'l-sadri'l-ekrem el-muhtas bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-bârî Hazîne-i Âmiremin derterdârı"* olarak geçerken maliyeden yazılan fermanlarda; *" Umdetü eshâbi'l-kadri ve'l-iclâl, kıdvetü erbâbi'l-izzi ve'l-ikbâl, câmi'ü vücûhi'l-emvâl, âmirü'l-hazâyin bi-ahseni'l-*

[92] *Münşeat Mecmuası*, Beyazıt Devlet Ktb. Veliyüddin Efendi Kısmı, Nr.5867, vr. 1 b-2a.
[93] *Münşeat Mecmuası*, Beyazıt Devlet Ktb. Veliyüddin Efendi Kısmı, Nr.5867, vr. 2a.
[94] *Münşeat Mecmuası*, Beyazıt Devlet Ktb. Veliyüddin Efendi Kısmı, Nr. 5867, vr. 2a.

a ‘mâl el-muhtas bi mezîd-i inâyeti’l-meliki’l-a ‘lâ Hızâne-i Âmirem derterdârı…/ tuğrâ-yı şerîfîm hizmetinde olan…”[95]

2.1.3.6. Şeyhülislâm, Kazasker ve Kadıların Elkabı

“A ‘ lemü’l-ulemâi’l-izâm, a ‘ lemü’l-ulemâi’l-mütebahhirîn, efdâlü’l-fudelâi’l-müteverri ‘ în, efdâlü’l-fudelâi’l-fihâm, yenbû ‘ ü’l-fazl ve’l-yakîn vâris-i ulûmi’l-enbiyâ, kâşif-i esrâri’t-tenzîl mazhar-ı dekaiki’t-tefsîr ve’t-te’vîl münevver-i mesâbihu’l-ehâdîsi’n-nebeviyye, yenbû ‘ü’l-fazl ve’l-yakîn vâris-i ulûmi’l-enbiyâ ve’l-mürselîn keşşâf-ı müşkilât-ı dîniyye ve sahhâh-ı müte’allikat-ı yakîniyye, maşrık-ı meşârıki’l-envâri’l-Mustafaviyye, keşşâf-ı rumûzi’d-dekayik, merkat-i medârici’l-esrâr, hallâl-i müşkilât-ı hakayık şeyhü’l islâm ve’l-müslimîn, sibâk-ı gayâti’l-fezâil ve’l-ma ‘ ârif, müfti-i enâmi’l-mü’minîn el-müstagnî ani’t-tavsîf ve’t-tebyîn hocam Mevlânâ…/hizmet-i fetvâda olan Mevlânâ*... ”*

“Nisâb-ı râyâti’l-fevâzıl ve’l-avârif, miftâh-ı künûzi’l-hakayık, bahrü’l-me ‘ânî ve’l-yskîni’l-müeyyed bi-te’yîdi’l-meliki’l-mu ‘ în Şeyhü’l-islâm Mevlânâ…/misbâh-ı rümûzi’d-dakayık el-mahfûfu bi-sünûf-i avâtıfi’l-meliki’l-a ‘ lâ bi’l-fi ‘ il Şeyhülislâm ve müftiü’l-enâm olan Mevlânâ…/Mevlânâ kadıasker*”.*[96]

“Evlâ-yı vülâti’l-muvahhidîn ma ‘denü’l-fazl ve’l-yakîn vâris-i ulûmi’l-enbiyâ ve’l-mürselîn, akzâ-yı kuzâti’l-müslimîn, hüccetü’l-hakkı ale’l-halkı ecma ‘ în el-muhtas bi-mezîd-i inâyeti’l-meliki’l-mu ‘în Mevlânâ… Kadısı*”*

2.1.3.7. Beylerbeyi ve Sancakbeyi İçin Elkablar

Vezirliği olan Beylerbeyi için; *“Düstûr-ı mükerrem, nizâmü’l-âlem, müşîr-i müfahham, müdebbir-i umûri’ll-cumhûr bi’l-fikri’s-sâkıb, mümehhid-i bünyâni’d-devleti ve’l-ikbâl, mütemmim-i mehâmmi’l-enâm bi’r-reyi’s-sâ’ib, el-mahfûfu bi-sünûfi’l-avâtıfi’l-meliki’l-a ‘lâ…*hala… Valisi olan/muhafazasında olan vezirim… Paşa*.”*

Vezirliği olmayanlar için; *“Emîrü’l-ümerâi’l-kirâm, sâhibü’l-izzi ve’lihtişâm el-muhtas bi-mezîd-i inâyeti’l-meliki’l-a ‘lâ, kebîrü’l-küberâi’l-fihâm zü’l-kadr ve’l-ihtirâm…* Beğlerbeğisi.*”*

[95] Ludwig Fekete, *Osmanisch- Türkische Diplomatik*, Könıglıche Ungarısche Unıversitatsdruckereı, Budapest 1926. s. 34;
[96] Fekete, *Osmanisch- Türkische Diplomatik*, s. 33.

Birden fazla beylerbeyi için kullanılan elkablar ise şöyledir; *"Müşîreyn-i müfahhameyn, düstûreyn-i mükerremeyn* ya da *ulü'l-kadr ve'l-ihtirâm, eshâbü'l-izzi ve'l-ihtişâm el-muhtassûn bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâ…* mutasarrıfı… ve … ve…"[97]

Mütekaid (emekli) vezirler için; *"Müstecmi'ü'l-me'âlî ve'l-mefâhim zü'd-devleti'r-râsiha ve'l-izzeti'ş-şâmiha el muhtas bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâ sâbıka, iftihârü'l-e'âlî ve'l-e'âzım…* Valisi iken vezareti ref've tekaüdlük ihsân olunan…Paşa*"*

Sancakbeyi için; *"Umdetü'l-küberâi'l-fihâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm, kıdvetü'l-ümerâi'l-kirâm, sâhibü'l-izzi ve'l-ihtişâm el-muhtas bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-allâm",* birden çok ise *"Mefâhirü'l-ümerâi'l-kirâm, merâci'ü'l-küberâi'l-fihâm ulü'l-kadr ve'l-ihtirâm el-muhtassûn bi-mezîd-i inâyeti'l-Meliki'l-allam* sancak beğleri*"*[98]

2.1.3.8. Reisülküttab, Ağalar ve Diğer Kişiler İçin Kullanılan Elkablar

Fatih Kanunnâmesi'nde reisülküttab ve defter emini için elkablar şu şekilde geçmektedir; *"İftihârü'l-eâlî ve'l-e'âzım muhtârü'l-ahâlî ve'l-ekârim el-muhtas bi inâyeti'l-meliki'd-dâim, iftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir."* Dârüssa'âde ve Bâbüssa'âde Ağaları için elkablar; *"Mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtîn muhtârü'l-izzi ve't-temkîn, iftihârü'l-havas ve'l-mukarrebîn bi'l-fi'il Dârü's-sa'âdetim / Bâbü's-sa'âdetim ağası … Ağa."*. Yeniçeri Ağası ve Özengi Ağaları için elkablar; *"Câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim el-muhtas bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'd-dâim, iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim."* Birden fazla kapı ağası için kullanılan elkablar ise*; "Mu'temedü'l-mülûk ve's-selatîn, mefâhirü'l-havas ve'l-mukarribîn, sâhibü'l-izzi ve't-temkîn zü'l-kadri'r-refi've'l-izz-i meni', menâzır-ı enzâr-ı â'tâf-ı şehinşâhî lâ-zâle kadrühüm el-âlî mütetâliyâ fi'l-eyyâm ve'l-leyâlî, müzâhir-i eltâf-ı aliyye-i şâhî."* şeklindedir. [99]

Bunlara ek olarak diğer ocak ağaları, şahinci ve çakırcıbaşılara *"İftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim",* dîvân kâtibine *" Kıdvet-i erbâbi't-tahrîr umdet-i eshâbi't-takrîr ve'r-rakam kâtib…"* Dergâh-ı âlî çavuşları ve sipahilere *"kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân… Çavuş",* Dergâh-ı âlî müteferrikalarına *"kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim… dergâh-ı muallâm müteferrikalarından…",* haslar voyvodlarına *"kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân … hassı*

[97] BOA, *MFB*
[98] Ludwig Fekete, *Osmanisch- Türkische Diplomatik*, Könıglıche Ungarısche Unıversitatsdruckerei, Budapest 1926. s. 34
[99] Mübahat Kütükoğlu*, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, s. 103

voyvodası" bunlardan üçüne hitaben yazıldığında ise *" mefâhirü'l-emâcid ve'l-a 'yân ... ve ... ve..."* elkabları kullanılırdı.[100]

2.1.3.9. Hristiyanlar İçin Kullanılan Elkablar

Osmanlı tabiiyetindeki Erdel, Eflâk, Boğdan voyvodalarına ya da beylerinde gönderilen fermanlarda kullanılan elkablar; *"Muhtârü'l-küberâi'l- fihâm fî milleti'l-Mesîhiyye, iftihârü'l-ümerâi'l-izâmi'l-Îseviyye, muslih-i mesâlih-i cemâhiri't-tâifeti'n-Nasrâniyye, sâhib-i ezyâli'l-haşmet ve'l-vekar sâhib-i dâreyni'l-mecd ve'l-iftihâr Erdel Kralı..." ya da "Merâci '-i küberâi't-tâifeti'n-Nasrâniyye/ Îseviyye Saz beğleri..., mefâhir-i ümerâi'l-milleti'l-Mesîhiyye Saz beğleri..., vilâyet-i Erdel'de vâki olan Sas ve Sükulet taifesinin a ' yânı".* Eflâk, Boğdan Voyvodaları içinse; *"Muhtârü'l-küberâi't-tâifeti'n-Nasrâniyye Boğdan Voyvodası..., kıdvetü'l-ümerâi'l-milleti'l-Mesîhiyye hala Boğdan / Eflâk voyvodası..."*[101]

2.1.4. Dua

Fermanlarda elkabdan sonra dua rüknü yer alır ve her şahsın mevkiine göre farklı dualar yazılırdı. Sadrazam ve üç tuğlu vezirlere *"edâma'llahü te 'âlâ iclâlehû, edâma'llahü te 'âlâ iclâlehüm"* şeyhülislam ve hocalara "*edâma'llahü te ' âlâ fezâilühû, zîde fezâilühû"* beylerbeyine *"dâme ikbâlühû"*, defterdara *"dâmet me ' âliyehû",* sancakbeyine *"dâme izzühû",* ulema ve kadılara *", zîde fezâilühû",* naiblere *"zîde ilmühû"*, reisülküttab ve katiblere *"zîde mecdühû, zîde kadruhû"* duaları yazılırken Hristiyanlar için "*hutimet avâkıbuhû bi'l-hayr, zîdet sadâkatühüm"* gibi dualar yazılırdı.[102]

2.1.5. Nakil/İblağ

Duadan sonraki rükün, fermanın yazılma sebebini açıklayan *"nakil/iblağ"* kısmıdır. Bu kısımda dua ve nakil bölümünü bağlayacak *"tevki '-i refi '-i humâyûn vâsıl olıcak ma ' lûm ola ki"* ibaresi kullanılır, bundan sonra konuya geçilirdi. Nakil kısmı konunun önemine göre kısa ya da uzun tutulur, bazen fermanın büyük bir kısmını oluştururken bazen tek

[100] M.Kütükoğlu, a.g.e., s. 105; BOA, *MFB* 106; BOA, *MFB* 1310.
[101] Ludwig Fekete, *Osmanisch- Türkische Diplomatik*, Könıglıche Ungarısche Unıversitatsdruckereı, Budapest 1926. s. 34 s.35-36; BOA, *MFB* 550; BOA, *MFB* 565; BOA, *MFB* 564; BOA, *MFB* 590; BOA, *MFB* 594.
[102] BOA, *MFB* 597; BOA, *MFB* 605; BOA, *MFB* 681; BOA, *MFB* 1016; BOA, *MFB* 1203; BOA, *MFB* 479; BOA, *MFB* 541

cümle ile özetlenebilirdi. Örneğin ferman devlet işleri ile ilgili verilmişse hemen gönderilme sebebine geçilir ve konu izah edilirdi. [103] Devlet kademelerinde görevli birinin şikâyeti ya da ricası üzerine yazılmışsa bu şahıstan bahsedilmesi gerekir bu sebeple şahıstan önce mevkiine uygun elkab kullanılır ve mevkiine uygun olacak şekilde dua kısmı yazılırdı. Nakledilen olay önceden cereyan etmişse *"bundan akdem"* ya da *"bundan evvel"* ibareleri, olay yeni yaşanmışsa *"hâliyâ"* veya *"şimdiki halde"* ifadeleri kullanılırdı.[104]

2.1.6. Emir/Hüküm

Fermanlarda emir rüknü, fermanın yazılmasına sebep olan olay özetinden sonra yer alır ve iki kısımdan oluşurdu. Bu rükün, *"imdi vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında"* ibaresi ile başlayıp *"fermân-ı âlîşânım sâdır olmuşdur"* ile sonlanırdı. Bu kısımda padişahın konuyla ilgili tutumu belirtilir ve öncesinde böyle durumlarda nasıl bir yöntem tatbik edildiği, gerekli ise hangi cezaların uygulandığından söz edilirdi. Fermanın muhatabının gönderdiği bilgiden bahsedildikten sonra bazen muhatap kısaca takdir edilirdi. Sonrasında padişahın kararı *"buyurdum ki"* ve *"hükm-i şerîfimle vardıkda"* ile yazılırdı. Bazı fermanlarda "buyurdum ki" ifadesi yerine *"gerekdir ki"* kullanıldığı *"vusul buldukda"* ile devam ettiği ya da *"hatt-ı humâyûn-ı şevket-makrûnumla sâdır olan fermân-ı celîlü'l-kadrim…"* ibareleri ile doğrudan emre geçildiği de görülmüştür. Emir rüknünün ikinci kısmında ise belli bir şahıs muhatap alınarak padişahın emrini nasıl yerine getireceği ya da tatbikatta neler yapılmaması gerektiği yazılır, bazılarında ise nakil kısmındaki olaydan bahsedilerek emir üçüncü defa tekrarlanırdı. [105]

Bazı fermanlarda emrin birkaç defa tekrarlanmasına rağmen son kısımda bir kez daha yazıldığı görülmüştür. Bu duruma, I. Mahmud döneminde, Mora ceziresi kasabalarından tuz çıkarılması ve ihracatıyla ilgili yazılmış müzehhep ferman örnek verilebilir. Fermanda iki kez tuz ihracatıyla ilgile ücretlendirmeden bahsedildikten sonra son kısımda yine *"…imdi telhis mûcebince 'amel olunmak bâbında fermân-ı alişânım sadır olmuştur*

[103] Mübahat Kütükoğlu*, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, s.107-108; BOA, *MFB* 846; BOA, *MFB* 583.
[104] Mübahat Kütükoğlu, a.g.e., s. 108-109; BOA, *MFB* 921; BOA, *MFB* 176; BOA, *MFB* 828; BOA, *MFB* 106; BOA, *MFB* 1262; Muhittin Eliaçık, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kalıplaşmış Zarf, Sıfat, Edat vb. İfadeler", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/3, Summer, Ankara 2012, s.1134.
[105] Mübahat Kütükoğlu*, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, s. 109-111; BOA, *MFB* 19; BOA, *MFB* 83; BOA, *MFB* 302; BOA, *MFB* 389; BOA, *MFB* 906; BOA, *MFB* 877; BOA, *MFB* 593.

buyurdum ki emr-i şerîfim vardıkda bu bâbda sadır olan emr üzere 'amel edup reayayı merkūmeden ispenç ve tekâlif-i şukka talebiyle rencide ettirulmeyup ve cizyedārları müdahale eylemeyup ve yirmi dokuz bin kile tuzun be-her kilesinden ikişer akçe ücret ve ziyâdesinden dörder akçe ücret ve be-her kilesi otuz ikişer kıyye olmak üzere ve sandıkları tamirātından on beş akçe faiz mukataâdan alıvirulup ve hîn-i muhârebede helāk olanların da tecrîm nâmıyla rencide ve remîde ettirmeyesiz 'alāmet-i şerîfe i'timād kılasız…" şeklinde emir özetlenerek tekrarlanmıştır.[106]

2.1.7. Te'kid/ Tehdid

Te'kid rüknü bazı fermanlarda yalnızca *"şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i' ti-mad kılasız"* olarak geçerken bazı fermanlarda *"şöyle bilesiz, ana göre amel eyleyesiz, bir dürlü dahi etmeyesiz"*, *"özrü bahâne etmeyesiz, tekrar arza muhtaç eylemeyesiz"* gibi daha uzun şekilde verilmiştir. Bu ibare bazı fermanlarda iki defa tekrarlanmıştır. Bazı fermanlarda ise tehdid olarak bilinen emrin yerine getirilmemesi durumunda ne gibi cezalar uygulanacağını işaret eden ibareler kullanılmıştır. *"Özrü bahâne asla makbul ve mesmû' olmayup müstahıkk-ı itâb-ı azîm vâki' olursuz, bilmiş olasız. Ana göre mukayyed olasız."* Bazı fermanlarda tehdid ise kimi zaman emir rüknü içinde, *"imdi"* ve *"vusûl buldukda"* ile başlayan kısmın devamında *"başın sana gerek ise"* şeklinde verilmiştir. Kimi zamansa tehditte ileri giderek, *"bu hükmü dutmayanları yer gök kabul etmesin"* şeklinde lanete yer verilmiştir.[107]

2.1.8. Tarih

Fermanlarda te'kid/tehdid rüknünden sonra tarih kısmı yer alır ve genelde başına *tahriren fî* ya da *hurrire fî* ibaresi konmuştur. Tarihler, gün, ay, yıl sırasına göre ve yazıyla, Arapça olarak yazılmıştır. Divandan yazılanlar genelde ayın ilk on gününü belirten *evâil,* ayın on biri ile yirmisi arasında bir aralığa işaret eden *evâsıt* ve ayın son on günü olan *evâhır* olarak yazılırken, maliyeden yazılanlar tam tarihi ile kayda geçmiştir. Tarih yazılırken ay

[106] BOA, *MFB* 935.
[107] M. Kütükoğlu,a.g.e, s. 112; BOA, *MFB* 916; BOA, *MFB* 551; BOA, *MFB* 826.

adları Hicrî takvime göre ve sıfatlarıyla birlikte kullanılmıştır. *"Tahrîren fî Evâsıt-ı Ramazâni'l-mübârek sene tis'a ve ışrîn ve mi'eteyn ve elf"* (12 Ramazan 1229)[108]

2.1.9. Mahall-i Tahrir

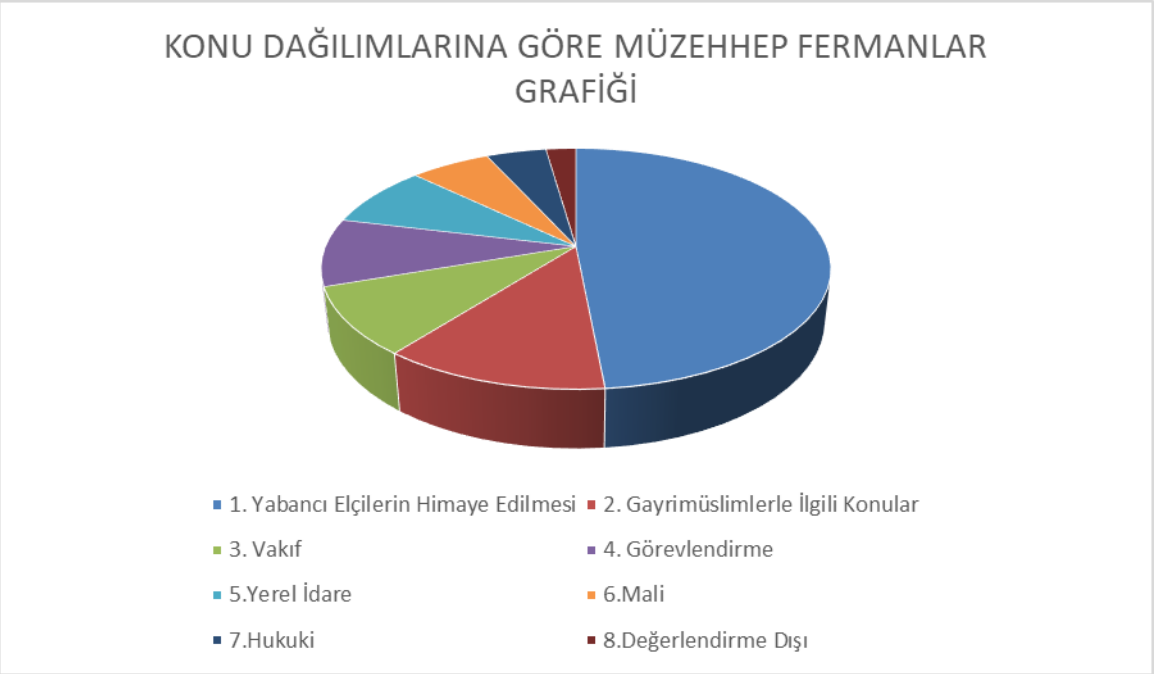
Fermanlarda tarihten sonra nerede yazıldığını gösteren kısım olan mahall-i tahrir gelir. Fermanın sol alt köşesinde yer alan bu rükün, yazıldığı şehir isminin başına *"be-makam"* ya da *"be-medîne"* ve sonuna *"el-mahmiye"* ya da *"el-mahrûsa"* kelimeleri ilave edilerek oluşturulmuştur. Örneğin; *"be-makam-ı Kostantıniyye el-mahrûsatü'l-mahmiyye"* ya da *"be-medînet-i dârü's-saltanat-ı Edirne el-mahrûsa"* gibi. Sefer sırasında yazılan fermanlar içinse konaklama yapılan yerin başına be-yurd, be-sahrâ, be-meştâ kelimeleri getirilerek "be-yurd-ı sahrâ-yı Sıvas" şeklinde terkibler yapılırdı.[109]

2.2. Müzehhep Fermanlar Koleksiyonu

Çalışmamızda incelediğimiz Müzehhep Ferman Koleksiyon içerisinde yer alan fermanların konu dağılımları aşağıdaki grafikte verilmiştir. Grafiğin birinci kısmı; işlerini halletmek üzere Osmanlı Devleti sınırlarına giren yabancı vazifeliler ve hizmetkarlarının imparatorluk içerisinde bulundukları süre boyunca vergi talebi gibi konularla rahatsız edilmemeleri için verilen fermanların yoğunluğunu ifade eder. Bu kısım altmış dört belgeden oluşmuştur. İkinci kısım; gayrimüslim reayanın günlük hayatta yaşadıkları sorunların giderilmesi ya da dini konular sebebiyle verilmiş fermanları ifade eder ve on altı belgeden ibarettir. Üçüncü kısım ise vakıf idaresi, ya da vakıfların işletilmesi ile ilgili konularda yazılmış fermanları ifade etmektedir ve on iki belgedir. Dördüncü kısım ise devlet vazifelilerinin görevlendirme, atama ya da görevden alınmaları konusunda yazılmış on iki adet fermandan oluşmuştur. Beşinci kısım yerel idari konuları içerir, bunlar içerisinde temliknâme ve mülknâme gibi belgelerin tecdidi için üretilmiş on bir belge yer almaktadır. Altıncı kısım mali işlerde yazılmış fermanları ifade eden sekiz adet belgeden ibarettir. Bunlar; hem ülkeye malların giriş ve çıkışları ile ilgili konuları hem de ülke içerisindeki malların ve hammaddenin esnaf tarafından işlenmesi ve satılması konusunda yazılmış

[108] Mübahat Kütükoğlu*, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, s. 112-113; BOA, *MFB* 903; BOA, *MFB* 527; BOA, *MFB* 1176; BOA, *MFB* 83.
[109] M. Kütükoğlu, a.g.e. s 113-114; BOA, *MFB* 416; BOA, *MFB* 515; BOA, *MFB* 943; BOA, *MFB* 994.

fermanlardır. Yedinci kısım ise altı belgeden oluşmuştur ve şahısları ya da bir yerel topluluğu ilgilendiren hukuki davaları ifade etmektedir. Sekizinci kısım ise Arapça ya da fersude olduğu için okunamamış, bu sebeple değerlendirme dışı tutulmuş fermanları ifade eder.

2.2.1. Müzehhep Fermanların Hazırlanışı

Fermanlar, Dîvân-ı hümâyun'da görüşülen bir konunun karara bağlanması ya da bir devlet görevlisi veya halktan birinin arzuhali üzerine padişahın emriyle yazılırdı. Dîvân-ı hümâyun ve bazen de Paşakapısında, savaşa ya da sancağa asker sevki, vergilendirme, sefer açılması, saraya alınacak malzemeler ya da vakıfların işeyişi gibi muhtelif konularda alınan kararlar padişahın emri ile yazılır ve gerekli şahıslara gönderilirdi. Fermanın hazırlanması için divanda görüşülecek meseleler tezkireci tarafından okunur ya da yazılı olarak padişaha arz edilir, padişahın hükmü doğrultusunda üzerine *"buyruldu"* yazılarak müsvedde hazırlanmak üzere gerekli vazifeliye gönderilirdi.[110] Konunun önemine göre kimi zaman nişancı, kimi zaman reisülküttaba gönderilen müsveddenin üzerine tuğrası çekilirdi.[111] Fermanın içeriğine göre lüzum varsa hazırlanan fermanın üstünde padişahın kendi el yazısı

[110] Mübahat Kütükoğlu,"Buyruldu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 6., İstanbul 1992, s. 478-480.
[111] Erhan Afyoncu, "Nişancı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 33., İstanbul 2007, s. 156-158.

ile *"mûcebince amel oluna"* ya da *"mûcebince amel ve hilafında hazer oluna"* gibi emrin buyrulduğu gibi yerine getirilmesini vurgulayan hatt-ı hümayun eklenirdi.[112] Bir örneği ya da taslağı mühimme defterlerine kaydedilen ferman, şahısların eline verilir ya da gerekli yere ulaştırması için çavuş, kapıcı ya da silahdar gibi görevlilerden birine teslim edilirdi. Bazı fermanlar teslim edilmeden önce sarayın içerisinde bulunan ve ehl-i hiref olarak anılan nakkaşlar tarafından bezemelerle süslenir, bazen de ferman sahibinin isteğiyle sarayın yakınında ya da çarşıda bulunan nakkaşhanelerde tezhiplenirdi.[113] Emir üzerine saray nakkaşları tarafından ya da kişilerin isteğiyle saray dışında süslenen bu belgelere müzehhep, ya da muvaşşah (süslenmiş) ferman denilirdi. Osmanlı arşiv fonları içerisinde bulunan bu tür müzehhep fermanlar fonlarından ayrılarak yeni bir seri oluşturulmuş Müzehhep Ferman ve Beratlar ismi verilmiştir.[114] Fon içerisinde bulunan sanatsal yönü ağır basan bu belgelerin toplam sayısı bin üç yüz on dokuz olmakla birlikte çoğunluğu berat olup sadece yüz otuz üç tanesi fermandır.[115]

2.2.2. Divandan Yazılan Müzehhep Fermanlar

Osmanlı zamanında fermanlar çok farklı sebepler sonucunda yazılabilmekteydi. Doğrudan padişahın emri ya da dîvân-ı hümâyundan çıkan kararlar üzerine yazılan fermanlar, devlet işlerine vazifeli görevlendirilmesi, sefer açılması ya da asker sevki gibi konular ihtiva etmekteydi. Müzehhep fermanlar koleksiyonu içerindeki ferman konularının yedi ana başlık altında toplanabileceği tespit edilmiştir.[116] Bunlar; yabancı elçi ve hizmetkarların ülke içerisinde himayesi, devlet adamlarının görevlendirme ve tayin işleri, gayrimüslimler ile ilgili meseleler, ticari düzenlemeler, yerel idari konular, vakıflarla ilgili meseleler ve hukuki davalardır. Koleksiyon içerisindeki belgeler arasında en sık rastlanan konu yabancı elçi ve hizmetkarlarının himayesi ve vergi talebiyle rencide edilmemesi için verilmiş fermanlardır.

---

[112] BOA, *MFB* 17; BOA, *MFB* 930; BOA, *MFB* 936.
[113] Zeren Tanındı, "Nakkaşhane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, s. 331: Filiz Çağman, "Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler", *Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri: Sanat Tarihinde Doğudan Batıya*, İstanbul 1989, s. 35-46.
[114] *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, İstanbul 2010, s. 422.
[115] Bununla birlikte fon içerisinde yer almayan ancak farklı kurum ve şahıs arşivlerinde bulunan çokça müzehhep ferman olduğu bilinmektedir. Örneğin Topkapı Saray Müzesi Arşivinde bulunan ancak henüz araştırmacıların online erişimine açılmamış fermanlar gibi.
[116] Ek 5. Konular tablosuna bakınız.

Örneğin, Boğaz Hisarları'ndan Dersaadet'e gelecek olan Roma İmparatoru Konsolosluğu tercümanı Tokor veled-i Ovannes ve beratlı hizmetkarı Manasa veled-i Ovannes için verilen fermanda ahidname-i hümayun ve beratları gereğince bu kişiler ve hizmetkârlarından yol güzergâhları boyunca akçe talebinde bulunulmaması buyrulmuştur.

"...Boğazhisârlarından âsitâne-i saâdetime gelince berren ve bahren yol üzerinde vâkı' olan kuzât ve nüvvâb zîde fazlûhum mefâhir'l emâsil, ve'l-akrân kethüdâyerleri ve yeniçeri serdârları vesâir zâbitân zîde kadrihum tevki'i refî'i hümâyunum vâ'sıl olucak mâlum ola ki..." Metnin ilk satırlarında konsolos tercümanı ve hizmetkarlarının yol üzerinde karşılaşabilecekleri devlet vazifelilerinden kadılar, naibler, yeniçeriler ve kethüdalar sıralanmış ardından bu kimseler için kısa bir dua rüknü eklenmiş ve belgenin nakil kısmına geçilmiştir.

"...der-i 'aliyyemde mukîm Nemçe devletinin murahhas orta elçisi, kıdvet-ül ümerâ-i'l millet-ü'l mesîhiyye Baron Dö Hurbet(?) [...] hûtimet avâkıbuhû bi'l-hayr südde-i saâdetime mühürlü arzuhâl gönderub Roma İmparatoru tarafından Boğaz Hisarlarında mukîm konsolos vekili ba-berâtı âlişân tercüman olan Tokor veled-i Ovannes nâm tercüman hidmetinde olan Manesa veled-i Ovannes hidmetkârını âsıtane-i aliyyemde zuhûr eden umuru hususunu ruyet zımnında irsâl etmekle tercümân-ı mersûmun umūru hususunun ruyet içün gönderdiği hidmetkârı Moskov mahall-i mezkûrdan Dersaâdetime gelince esnây-ı rahtā ve menâzil ve merāhilde ve bir mahalde müddet-i meks ve ikâmetinde hilâf-ı ahidnâme-i hümâyûn ve mugayir-i şurût berât-ı alişân cizyedâr taraflarından cizye vesâirleri câniblerinden dahî tekâlif nâmı ve âher bahâne ile akçe mutalebesi ile bir dürlü teâddî ve rencide ittürülmeyub her vechile himâyet ü siyânet olunub emnen ve sâlimen mürûruna münaât olunmamak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu istid'â ve dîvân-ı hümâyûnumda mahfûz Nemçeliye verilen ahidnâme-i hümâyûn nişân kuyūdatına müracaât olundukda devlet-i muşārün-ileyh Konsolos ve Tercümanları ve bi'l-cümle kendû yallerinde (?) olan tüccar ve işgüzārları ve bunların hidmetinde bulunan huddāmı cizye ve tekâlif sâire talebiyle rencide olunmayalar deyû ahidnâme-i hümâyûnda münderic ve mersûm Tokor veled-i Ovannes Roma İmparatoru tarafından Boğaz hisarlarında mukîm Konsolos vekili yanında halâ ba-berât-ı alişân tercüman olub ve tercümanlık hidmetinde olanlar ve oğulları ve iki nefer

hidmetkârları haraç ve avârız ve kassabiyye akçesi vesair rüsûm ve tekâlif-i örfiyye teklifi ile rencide olunmayıb himâyet ü siyânet olalar deyû yedine verilen tercümānlık berât-ı şurūtundan idüğü musarrah olduğuna binaen ahidnâme-i hümayun berat-ı şurūtu mûcebince 'amel olunmak bâbında fermân-ı alişânım sudur itmişdir…"[117]

Yukarda yazdığı üzere fermanın nakil kısmında Konsolos tercümanı ve hizmetkarlarının Boğaz Hisarlarından gelip Osmanlı sınırları içinde bulunduğu süre boyunca himaye edilmesi, vergi talebi ile taciz edilmemesi ve geçişlerinde kolaylık sağlanması için önceden verilen berata ve iki ülke arasında önceden yapılan ahidnameye binaen bu kişilere usule uygun davranılması emredilmiştir. Avusturyalı tercüman ve hizmetkarlarının himayesi için arzuhal üzerine yazılan ferman seyahat boyunca kullanılacağı için kesin bir muhatabı yoktur. Ancak yol boyunca karada ve denizde karşılaşabilecekleri tüm idareci ve kolluk kuvvetlerine binaen yazılmıştır. Bu sebeple "*…berren ve bahren yol üzerinde vāku'olan kuzât ve nüvvâb zîde fazlûhum mefâhir'l emâsil, ve'l-akrâ kethüdâyerleri ve yeniçeri serdârları vesâir zâbitân zîde kadrihum"* şeklinde genel elkab ve dualar kullanılmıştır. Eklab ve dua kısmı belli bir muhataba hitaben yazılmayan belgenin nakil kısmında ise kişilerin isimleri, hizmetkar sayıları, nerden nereye gittikleri bilgisi "*…tercüman olan Tokor veled-i Ovannes nâm tercüman hidmetinde olan Manesa veled-i Ovannes…, … tercümanlık hidmetinde olanlar ve oğulları ve iki nefer hidmetkârları…, … Moskov mahall-i mezkûrdan Dersaâdetime gelince…"* şeklinde verilmiştir. Fermanın son kısmında *"…verilen tercümānlık berât-ı şurūtundan idüğü musarrah olduğuna binaen ahidnâme-i hümayun berat-ı şurūtu mûcebince 'amel olunmak bâbında fermân-ı alişânım sudur itmişdir…"* sözleri ile kişilere daha öncesinde verilen berata uygun davranılması gerektiği emredilerek hükm verilmiştir.

Müzehhep Ferman Koleksiyonu içerisinde çokça bulunan konulardan biri de görevlendirme ya da tayin konulu fermanlardır. Ruhsatname olarak da bilinen bu tür belgelere Abdülmecid tuğralı ferman örnek verilebilir. Belge, Osmanlı ile Avusturya ve Sicilyateyn (bugünkü İtalya'nın güneyi) devleti ile yapılacak ticaret akdinin düzenlenmesine hariciye nazırı Mehmed Emin Alî Paşa'nın görevlendirilmesi, muahedenin

[117] BOA, *MFB* 373.

imzasına darphane nazırı Mehmed Tahir Bey ve İstanbul gümrük emini Mehmed Tevfik Bey'in murahhas görevlendirmesi hususunda yazılmıştır.[118]

Altın yaldızlı tuğranın yanında *"mûcebince taraf-ı şâhânemden ruhsat verilmiştir"* yazılı hatt-ı hümâyun bulunan ferman, siyah mürekkeple yazılmış olup oldukça sadedir. İlk sayfanın sonunda hüküm verilen yer olarak *"be makam-ı Konstantiniyye el mahrusa-i el mahmiyye"* yazılmış fermanın ekinde ruhsatnamelerin üzerine hatt-ı hümâyûn yazıldığına dair irade-i seniyyeden bahsedilmiştir. Belgenin başında *"İftihârü'l-eâli ve'l âzım muhtarû'l-ekâbir ve'l-efahim müsteci'm-i cemiû'l-me'alîm ve'l-mekârîm el-muhtassû bi-mezîd-i inâyet-i melükü'd-daîm efâhi'mi ricâl-i devlet-i aliyyemde halâ umur-u hariciyye-i saltanat-ı seniyyem nazırı…"* Mehmed Emin Alî Paşa'nın elkabı olarak yazılmıştır. Darphane nazırı Mehmed Tahir Bey için, *"mühr-ü ülyâ-i saltanatım kethûdası ve darbhâne-i âmirem nazırı…"* ve Mehmed Tevfik Bey için ise *"iftiharü'l- eâlî ve'l-e'âzım müstecîm-i cemi'ü'l meâli ve'l-mefâhim el-muhtassu bi-mezîd-i inâyet-il meliki'd-dâîm eâzîm-i ricâl-i devlet-i aliyyemde İstanbul gümrük emini…"* elkabları kullanılmıştır. Yabancı elçi için ise *"devlet-i muşārün-ileyhin der-saâdetimde mukîm fevkâlade murahhası Büyük Elçi iftihârü'l-ümerâi'l-milleti'l-Mesihiyye…"* elkabı kullanılmıştır. Belgenin nakil kısmında Avusturya devleti ile ticaretin günbegün arttığından mali akışın düzenlenmesi ve tüccarların rahat ettirilmesi gayesiye henüz hazırlanmamış ticaret akdi için yukarda adı geçen kişilerin görevlendirildiğinden bahsedilmiştir. Emir kısmında ise *"muâhede-i mezkûrenin bervech-i muharrer murahhas mûmâileyhle bi'l-muzâkere akd ve tanzîmine ve senetlerin imza ve mübâdelesine taraf-ı hümâyûnumdan ruhsat-ı kâmilenizi muhtevî şerefyâfte-i sudur olan işbû ruhsatnâme-i hümâyûnum mazmūn-ı münîf ile amel ve hareket eyleyesiz".*

Emirden sonra *"şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimât kılasız"* te'kid rüknüyle ferman bitirilmiş ve *"Tahriren fi evāhir-i şehr-i zilkâde-i şerîf sene isneyn ve sittin ve mi'e teyn ve elf "* şeklinde tarih atılmıştır.[119]

İrade olarak değerlendirdiğimiz ikinci sayfada yer alan bilgilere göre ise bahsedilen ticaret akdine Sicilyateyn devletinin de dahil edileceği ve sefaret dolayısıyla nazır efendinin ismine uygun düzenlendiği yazılmıştır.

[118] BOA, *MFB* 1325.
[119] BOA, *MFB* 1325.

Bir diğer görevli atama örneği ise I. Mahmud döneminde Anadolu Eyaleti Çavuşlar Kethüdalığına Hacı Hüseyin Çavuş'un oğlu Ahmed Bey'in tevcihi için yazılan görece sade fermandır. Fermanın muhatabı uzunca elkab yazılmış devamında *"...Anadolu valisi vezirim paşa edama'lluhu te'ālā iclālehū tevki'i refi'i hümâyûn vâsıl olacak malūm ola ki..."* sözleriyle konuya geçilmiştir.

> *"...Eyalet-i Anadolu'nun Çavuşlar Kethüdâlığına mutasarrıf ve fevt olup ve bu dahi Enderûn-u Hümayunumda hidemât-ı aliyyemde istihdam ve emekdâr ve mahall-i merhamet olmâğla taşra çıkacak etmeği mukâbelesinde Eyalat-i Anadolu'nun Çavuşlar Kethüdâlığı kendûye verilmek bâbında istid'â-yı 'inâyet etmeğin ve Divân-ı Hümâyûnumda mahfuz olan ahkâm kaydına müracaât olundukda zîkr olunan Çavuşlar Kethüdâlığı istihdam hükmüyle Süleyman (?) üzerine olduğu mastûr ve mukayyed bulunmağın mûcebince Kethüdalığı mezbûr etmek mukâbelesinde ref'inden tevcih olunmak emrim olmuştur..."*[120]

Müzehhep fermanlar koleksiyonu içerisinde gayrimüslimlerle ilgili konulara da sıkça rastlanmıştır. Bunlar genellikle gayrimüslim esnafın üretim ve satışına yönelik imtiyazlar ya da Rum ve Ermeniler arasında yaşanan problemlerin çözümü için verilmiş fermanlardır.[121] Örneğin, Zeytun kazasında Paneli Eksine Manastırı rahiplerinin arzuhali üzerine himaye edilmeleri hususunda ferman yazılmıştır.

> *"...Kazâ-yı mezbûrun civarında vâkî Penali Eksena Manastırı rahipleri gelûp rikâb-ı hümâyûnuma 'arzuhâl edup bunların mütemekkîn oldukları Manastırda kâdimden berû kimesne sakin olmayup ve civârının erba'asında olan zâbitān taraflarından kimesne tasallût olunmaz iken şimdi Arnavut ve celeb ve subaşı tarafından sekbân adamları ve bazı yolcular gelip zikr ve gerek [...] manastır-ı mezbûra cebirle girup mezfûr rahiplere günâgün (?) azap etmeleriyle teaddiden halî olmadıkların bildirup ol vechîle vakî olan teaddilerin men' ve def olunmak bâbında emr-i şerîf sadır olmuştur buyurdum ki emr-i şerîfim vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel dahi hususu mezbûra takayyüd-u ta'ām (?) idub göresin inhā olunduğu üzere... eyyam-ı (?) saâdet encamımımda*

[120] BOA, *MFB* 1016.
[121] Rum ve Ermeniler arasında yaşanan dini mezhep kaynaklı çatışmalar için bkz. Cahit Külekçi, "Dini Münasebetler Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Çatışma: Rum-Ermeni Toplumu Örneği", *İstanbul Üniversitesi, Şarkiyat Mecmuası,* S.23 (2013-2), s. 65-90.

(?) manastırı mezbûr rahiplerine hiç ferde zulm ve te'addî olunduğuna(?) kat'en rızâ-yı hümâyûm yoktur vâkî olan müdahale ve te'addîlerin men' ve def-i ile eyleyesun min ba'd emr-i hümâyûnuma muhalefet kimesneye iş ettirmeyup hususu mezbûr içün bir dâhi emrim varmalu eyleyesin? şöyle bilesin 'alamet-i şerîfe i'timâd kılasın…"[122]

II. Mahmud'a ait tuğra bulunan fermanın yalnızca tuğra ve hatt-ı hümâyûnu tezhiple çerçevelenmiş ve belge sonuna mahall-i tahrir olarak "be-makam-ı Konstantiniyye" yazılmıştır.

Gayrimüslimlerle alakalı fermanlardan bir diğeri de yine aynı dönemde Kudüs Rum Patriği için toplanan yiyecek ve diğer nesneler için vergi alınmaması hususunda ve cülus sebebiyle tecdid için yazılmıştır.[123] Fermanın cülus dolayısıyla yazıldığı ilk satırlarda belirtilmektedir. *"…bin iki yüz yirmi üç senesi cemâziye'l âhirinin dördüncü günü taht-ı ali-yi necîbi osmanî üzere cülûsu hümâyûn meymenet-i makrûnum vakî olub umûmen tecdid-i ahkâm olmak fermânım olunmağın binaen…"*[124] Tuğranın çevresi altın benekler ve demet çiçeklerle süslenmiş fermanın devamında Rum Patriğinin arzuhali üzerine patrikhane için toplanan yiyecek ve diğer eşyaların köprü ve kapılardan geçirilirken vergi alınmaması talebine binaen tekrar ferman yazıldığı görülmektedir. Fermanda Rum Patriğinin isteğinin nakil kısmında dile getirilmesine rağmen defaatle tekrar edildiği görülmektedir.

"…Kudüs-ü şerîf Rum Patriği İstemos'a (?) varıp mukaddemen rikâb-ı hümâyûna memhûr 'arzuhâl idup kilise ve manastırları fukarâsından nafakaları içün […] vâkî? ehl-i hidmet Rum reâyâsı tasarruf nâmıyla rızâlarıyla verigeldükleri ***bal ve yağ ve şıra vesair me'kûlâtlarını […] hânelerine götürdüklerinde iskelelerde ve kapûlarda yasakçılar vesaire ehl-i örf tâifesi taraflarından müdahâle ve taârruz*** *olunmamak yedine verilen berât-ı alişân-ı şerîflerinde mûsarrah iken Asıtâne-i alîyyemde kale kapılarında ve iskelelerde yasakçılar vesairleri mürûriyye diyerek akçe mütâlebesi rencide ve teadiden halî olmadıkları bildirmekle o makûle reâyâ tâ'ifesinin rızâlarıyla verenlerden*

[122] BOA, *MFB* 722, AE II.MHD 69-4997'den nakil.
[123] Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerden aldığı vergiler için bkz. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, S. 55, 1991, s.371-392.
[124] BOA, *MFB* 682, AE II.MHD 69-4997'den nakil.

tasadduk nâmıyla cem‘ eyledikleri ***bal ve yağ ve şıra ve üzüm vesair me΄kûlâtlarını Asitâne-i aliyyemde mezkûn oldukları hânelerine götürür iken mûgâyir-i şurût-u berât iskelelerde ve kapûlarda yasakçılar vesair ehl-i örf tâifesi taraflarından bir nesne mütâlebesiyle dâhl ve taârruz ettirilmemek*** *bâbında emr-i şerîf sadırîyet-i(?) istid΄ā-yı i‘nâyet eyledikleri ecilden Hazine-i Amîremde mahfûz Mikanos (?) mukataâsı defterlerine nazâr olundukda patrik-i mersûmun kendû me΄kūlâtı içün hâsıl olan yağları ve mahsûlün ve tasadduk nâmıyla zımmî tâifesinin veregeldikleri* ***şıra ve yağ ve bal ve vesaîr tereke ve eşyâların götürür iken iskelelerde ve kapûlarda olagelmiş muhâfız eminler ve yasakçılar ve âherden bāç ve saîr nesne mütâlebesiyle rencide olunmayıp ve muhalefet eylemeyeler****…”*[125]

Görüldüğü üzere metin sonuna kadar kapılarda ve iskelelerde yasakçıların Patrik için getirilen bal, yağ, şıra ve üzüm gibi nesnelerden vergi talebinde bulunmak gibi müdahaleler ile zorluk çıkarılmaması çokça tekrarlanmıştır. Öncesinde konu detaylıca anlatılmış olmasına rağmen emir kısmında tekrar dile getirilmiş ve fermanın tecdid üzere tekrar yazıldığı belirtilmiştir.

“…mûcebince âmel olmak emrim olunup dahî sen ki Mevlana-yı mümâ ileyhsin şurut-u muharrer-i mezkûre mûcebince patrik-i mersûmun kendû me΄kūlâtı içün hâsıl olan yağları mahsulû ve tasadduk zımmî tâifesinin verigeldikleri ***şıra ve yağ ve bal ve saîr tereke ve eşyaları görütür iken iskelelerde ve kapularda olagelmiş muhafız eminler ve yasakçılar vesaîre ehl-i örf tâifesi taraflarında bāç vesaîr nesne mütâlebesiyle rencide ve teaddî ettirmeyesiz*** *deyû bin iki yüz yirmi üç senesi cemâziye’l ulâsının gûrresinde verilen emr-i şerîfim bu defa Dersaâdetime getirip tecdîdini rica etmeyin imdi mûcebince tecdîd olunmak fermânım olmuştur…”*[126]

Bazı belgelerde konu tek seferde anlatılıp emir verilirken, bazı belgelerde ise bu örnekte olduğu üzere emir birden çok defa yazılmıştır. Bu durumun sebebinin, konunun önemine binaen daha çok ihtimam gösterilmesi için yapıldığı ya da sürekli devam eden bir probleme kesin bir çözüm oluşturmak için olduğu düşünülmektedir.

[125] BOA, *MFB* 682.
[126] BOA, *MFB* 682.

Gayrimüslim esnafın ticari konularda mağdur edilmemesi için de fermanlar yazılmıştır. Üsküdar Doğancılar'da çarık satan Kosta, Düka ve Milo isimli çarıkçı esnafın satışlarına engel olunmamasıyla ilgili III. Mustafa döneminde yazılan ferman buna örnek gösterilebilir.[127]

> *"...Avonya sancağında Premedi kazâsına tâbi Bostanak(?) nâm karye ahalisinde Morka ve Rohu (?) ve Kosta ve Milo ve diğer Kosta nâm zımmîler der-saâdetime arzuhâl idup Üsküdar'da Doğancılar kurbunda vâkî yevmi dört akçe icâre-i mu'accele arz üzerine kendû mallarıyla bir çarıkçı kârhânesi binâ ve İstanbul'dan gayrı Üsküdar ve Galata ve Eyüp ve Siroz(?) ve tevabi'lerinde çarîk bey idüp mukâbelesinde evkâf-ı Hümâyûnuma be-her mâh yedişer buçuk guruş verûp ve İstanbul'da olan çarıkçılardan alınmak İstanbul'da bey' idûp bunlar İstanbul'da bey' edenler dahî bunların Üsküdar ve Galata ve Eyüp ve tevabi'lerinde çarîk bey' ettiklerine muhalefet ve müdahale etmemek üzere yedlerine emr-i şerîf verilmek ricasına istid'ā-yı i'nâyet eylediklerin akzâ-yı kuzâti'l-müslimîn İstanbul kadısı Mevlana Mehmet [...] ilamı mûcebince Haremeyn muhasebesine kayd ve baş muhasebeyi [...] vakıflarının tasarrufları içün yedlerine temessûk verilmek şartıyla vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında fermân-ı alişânım sadır olmuştur..."*

İsmi geçen gayrimüslim çarıkçıların kullandıkları çarık atölyesinin kirasını toptan ödedikleri ve Üsküdar, Galata ve Eyüp civarında sattıkları çarıklar için de belli bir vergi ödediklerinden söz edilmiştir. Böylece devlete olan yükümlülüklerini yerine getirmiş olan gayrimüslim çarıkçılardan farklı bir vergi talebinde bulunulmaması emir buyrulmuştur.

> *"...buyurdum ki hükm-ü şerîfim vardıkda bu bâbda sadır olan emrim üzere amel idûp vech-i meşrûh üzere merkûmān zımmîler İstanbul'da çarîk bey' edenlere müdahale etmeyûp ve İstanbul'da çarîk bey' edenlere dahî bunların zikr olunan mahallerde çarîk bey' ettiklerine müdahil ve muhalefet eylememek üzere taraf-ı vakıfta yedlerine temessûk verilmek şartıyla Hazine-i amîrem defterlerine kayd*

[127] Gayrimüslim esnafların Osmanlı dönemi yaşantıları için bkz. Ali İhsanKarataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı –Bursa Örneği-*, Gökkubbealtı Yayınları, İstanbul 2009; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920),* ed.Osman Okyar, Halil İnalcık), Meteksan Limited Şirketi, Ankara 1980, s. 107.

olunmağın mazmun-ı emr-i alişânımla âmîl olup hilâfına vāz ve harekete rıza ve cevāz göstermeyesiz…"[128]

Altınla çekilmiş tuğrası ve süslemeleri bulunan fermanda dikkat çeken bir diğer unsur ise üstü çizilerek *"ba ferman iptal"* yazılmasıdır. Belgenin iptal edilme sebebi bilinmemekle birlikte, konuya ilişkin yeni bir ferman yazılmış ise bu fermanın geçersiz olduğuna dair yapılmış bir işlem olduğu düşünülmektedir.[129]

Ticari konularda yazılan diğer bir ferman örneği ise Karadeniz'den İstanbul'a getirilen don yağlarının hanlara gönderilmesi hususunda I. Ahmed zamanına aittir.[130]

"Karadeniz tarafından don yağı gönderen tüccar dîvan-ı hümâyûnuma 'arzuhâl idûp kadîmden bu a'na gelince getirdikleri don yağı sefîneleriyle gümrük önüne yanaşıp gümrükde adları bilinmezden sonra Bal Kapanı hanına nâkl ve mumcu esnafına hân-ı mezbūrdan tevzi' oluna gelmişken şimdi on aydan beri Yedi Kule hariçten muhaddes bina olunan hâna nâkl olunmak üzere fermân ittirûlûp sefîne ile gümrük önüne gelip eda eylediğimiz don yağları tekrar kayıklara tahmîl ve muhaddes olan hân-ı mezbūra nâkl ettirûlûp bir defa dahî kayık ücreti verdiğimizden gayrî şiddet-i rüzgarda Yedi Kuleye yanaşmak mümkün olmayıp malımız deryâya ilkā deyû vech ile eşyamız zayî ve telef olmağla bizlere küll-i gadr oluyor deyû izhārı nizâm ve hatt-ı hümâyûn-ı şevket makrūn mûcebince minnet-i ömr kadimi üzere Bal Kapanı Hanına vāz (?) olunup muhaddes olan Yedi Kule hanına nâkl olunmak men' verilen emrin kayd-ı terkim olunmak…"[131]

Fermanın ilk bölümünden öncesinde Bal Kapanı Hanı'na getirilen donyağı ve yağ gibi nesnelerin on aydan beri yeni Yedi Kule Hanı'na gönderildiği için gemilerin yanaşmakta zorlandığı ve bu sebeple mallarının zayi olduğu anlatılmıştır. Devamında ise bu durumdan

[128] BOA, *MFB* 1203.
[129] Mühimme kayıtlarında telhis için ya da taslak olarak üretilmiş belgelerin sonradan tamamlanmış forma ulaşması sonunda önceki belgenin bu şekilde iptal edildiği görülmüştür. Bkz. Emel Soyer, *XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 21.
[130] Osmanlı ticari anlayışı hakkında detaylı bilgi için bk. Numan Elibol, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2005, s. 61-76; Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.
[131] BOA, *MFB* 1210.

dolayı tüccarın zaiyatının giderilmesine çözüm bulmak adına arzuhal yazıldığı anlaşılmaktadır.

> *"...Haremeyn-i Şerifeyn muhāsebe defterlerinden yoklandıkda İstanbul'da vâkî' Ayasofya-yı Kebir evkâfından olan Kapan-ı Asel hancısı mukaddemā 'arzuhâl idûp kadim-i eyyamdan beri mecmū-ı zehāîr ve don yağı ve çorşû yağı bi'l-cümle kapan-ı mezbûra gelip mezbûrdan tevzi' oluna gelmişken halâ kassāp başı don yağını Yedi Kuleye nâkl ettirdûm deyu teallül edup ma-haza […]dericiye mukataâsına tayin olunan be-her kantarına otuz akçe mirisi kassapbaşı mağrifetiyle alınıp gadr yoğ iken vakf-ı şerîf mahsūlüne gadr olunmağla men' olunmak emr-i şerîfim ricâ eyledikde Ayasofya-yı Kebîr esnafından […] Kapan-ı Asel dimekle ma'rūf hâna kadimû'l-eyyâmdan berû gelen Asel ve Rumelî tarafından gelen revgan ve don yağı vesaîr ecnās zehā'ir kapan-ı mezbûrda zabt olunup matbâh-ı âmireye lazım oldukça İstanbul kadısı mağrifetiyle verilup vesaire dahî kapan-ı mezbûrdan tevzi' olunup Yedi Kuleye getirdum deyû müdahil olunmayıp ve zîkr olunan zehā'ir han-ı mezbûra tevzi' olunmak üzere bin yüz on altı senesinde emr-i şerîf verdikde mûkayyed olup maden mukāta'ası defterlerine müracaât olundukda bundan akdem Yedi Kule haricinde kadimde Ayasofya-yı Kebîr evkâfından olan mahallere vaki' mum yağları vezn olunan han harab olmağla merhum vezir-i aza'm sabık Mustafa Paşa yedimizde olan […] emr ve hatt-ı hümâyûn mûcebince han-ı mezbūru müceddeden tamir idup mumcuların salhâneden aldıkları koyun ve sığır ve keçi yağlarına ve Karadeniz'den gelen don yağına envâ-yı (?) han mezbūra gelup ânda vezn olunup āher yerde vezn olunmayıp otuz bir bin mumcular kârhânesi mumcularının yedlerinde olan iki kıt'a emr-i alişânda tasrîh olunduğu üzere yağlarından resmi kantar muhaddes olmağla talep olunmayıp ve Yedi Kulede sâlhânelerde hasıl olan taşradan gelen çoroşlu ve çoroşsuz don yağları Yedi Kule haricinde halâ müceddeden binā olunan hâna gelup ândan vezn olunup Bal Kapanı ve Galata gümrüğü ve gayrî yerlerde vezn olunmayup ve her kantāriyyesinden onar akçe alınıp sercîn dercin (?) ve āher taraflardan resîm talep olunmamak üzere mumcular ihbar eyledikleri İstanbul kadısı Mevlânâ İsmail zi'de fezā'iluhū ilâmıyla emr-i şerîf verilup lakin zikr olunan don yağlarının onar akçe resmi kantariyyesi atîk ve cedîd hazine defterlerinde sercîd*

ve dercîd mukataāsı musarrah olmağla kadîmi üzere mukataâ-yı mezbûre tarafından zabt içün emr-i şerif verildiği derkenâr olunmuştur…"[132]

Bu kısımda ise hanlara gelen donyağlarından ne kadar akçe alındığı, hangi hanlardan kasap ve mumcuların yağ ihtiyaçlarını temin ettikleri ve ne kadar bedel ödedikleri kadimden beri tutulan defterlere bakılarak tekrar düzenlenmiştir. Bu tür belgeler kanun yapıcı ya da kanun yenileyici hükümdedir. Fermanın son kısmında ise hem Ayasofya-yı Kebir Vakfı bünyesinde bulunan Kapan Hanı'nın sorununa çözüm bulmak hem de tüccarın mağduriyetinin giderilmesi için baş defterdar Mehmet Paşa'nın yazdığı arz ve telhis üzere amel olunmak üzere emir buyurulduğu yazılmıştır.

"…Harem-i şerîf muhasebesi derkenârı mûcebince Ayasofya-yı Kebir evkâfı olan kapan hanının dahi şurut-u şerîf üzere taşradan gelen don yağları han-ı mezbûra gelup ve be-her kantarına fermân olunan onar akçe resm-i mirîleri sercîd ve dercîd mukataâsı emînine eda olunmak üzere mukayyed olunmağla bu vech ile sonradan fermân olunan Yedi Kule'de vâkî' han-ı cedîde nakl olunmak hem Kapan Hānın rûsūmuna gadr ve hem tüccâr fukarâsına teaddî olunmak kadîm üzere kapan hanına gelen don yağları han-ı mezbûra gelup müceddeden olan Yedi Kule Hānına nakl olunmak içün tüccara teaddî ile tacîz olunmamak üzere emr-i şerîf verilmek bâbında iftîhârı bile murâd ve […] bil-fiil baş defterdarı […] baş defterdarım Mehmed dā'me ulū'vehu arz ve telhîs eylemeğin imdi telhîsi amel olunmak bâbında fermân-ı alişânım sâdır olmuştur…"[133]

Kanunname hükmü taşıyan bir diğer ferman ise, Matbah-ı Amire için ocaklık tayin edilen Yenişehir Fener kazasında yaşayan halkın vergi talebiyle rencide edilmemesi konusunda III. Ahmed zamanında yazılan müzehhep fermandır.[134] Fermanın tuğrası altın ile çekilmiş etrafı kırmızı mavi çiçeklerle süslenmiştir. Yine satır aralarına altın mücevher noktalar eklenmiştir.

"…Mevlānā Yenişehir Fener kādısı zi'de fezā'iluhū ile tevki'i refi'i hümâyûn vâsıl olacak mâlum ola ki Ağrefe ve Ferase (?) reayâları divân-ı

[132] BOA, *MFB* 1210.
[133] BOA, *MFB* 1210.
[134] Matbah-ı Amire saray mutfağı anlamına gelmekle birlikte saray mutfağının işletilmesi için oluşturulmuş alt birimleri, ürün tedariği yapılan kârhaneleri, idareci ve çalışanları ile birlikte gelişmiş bir yapıdır. Bkz. Arif Bilgin, "Matbah-ı Amire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28., Ankara 2003, s. 115-119.

hümâyûnuma arzuhâl idup Yenişehir fener kâdısına tabi Ağrafe ve Ferase Bitrol ve Floris (?) ve tevabi‘ karyeleri matbâh-ı amîre mesârifî içün ocaklık olup ve havās-ı hümâyûn kurāların serbest olmağla üzerlerine edâsı lazım gelup hazîneden mā-‘adâ tekâlifleri maktū olup halen şer-i şerif serbest üzere havas-ı hümâyûn kurâlarına mîr-i mîran ve mîr-i livâ voyvodaları subaşıları vesâîr ehl-i örf taîfesine te‘addî ve kaza ahalileri dahî vilayet-i haraç nâmıyla akçe talep ve rencideden halî olmadıkları bildirup hila-fı şer-i şerîf te‘addîleri men‘ u def olunmak içün emr-i şerîfim rica eylediğim ecilden hazîne-i âmiremde mahfuz olan muhasebe defterlerine nazar olundukda Yenişehir Fener Kazasına tābi‘ Ağrafe ve Ferase mukataâsı müceddeden tahrir ve avarız ve nuzūl ve celebkeşān ağni‘yāmı ve rüsūmâtı sâîresiyle […] bin guruş māl olmak üzere mahalline kayd ve bin yüz otuz üç senesi mart iptidāsından mal-ı matbâh-ı amîrem masrafı içün matbâh eminlerine ibrāz olunmak üzere be-her sene re‘āyā yediyle gelup matbāh eminlerine edā eylemek şartıyla ocaklık mahalli ve elli guruş zam ve kalemîyesi dahî matbâh eminleri virmek üzere ocaklık kayd ve zabtı içün emr-i şerîfim verildiği derkenār olmağla imdi hilaf-ı şer-i şerîf rencide olunmayalar deyu fermânım alişânım sadır olmuştur…”[135]

Belgenin nakil kısmında, matbah-ı amire için ocaklık tayin edilen, Yenişehir Fener kazasına bağlı Ağrefe ve Feresa karyelerine serbestiyet verildiği ve her sene ne kadar zam yapılacağı yazılarak tesbit edilmiştir. Devamında ise matbah-ı amire masrafı için ocaklık tayin edilen mukaatalarda yaşayan reayadan vilayet harcı gibi vergi talebinde bulunulmaması emir buyrulmuştur.

“…buyurdum ki hükm-i şerîfim vardıkda bu bâbda sadır olan emrîm üzere amel idup dahî kurâ-yı mezbûr müceddeden tahrîr ve avarız ve nüzûl ve celebkeşān ve ağnām ve rüsūmât-ı saîresiyle maan mal-ı matbâh-ı amîrem mesārifî içün matbâh eminlerine i‘rād olmak üzere ocaklık tayîni oldukları mükayyed olmağla ehl-i örf taîfesine bu vech teaddî ve kazâ ahalilerine dahî vilāyet harcı namıyla akçe mutalebesiyle rencîde ve remîde ettirmeyesiz şöyle bilesiz alamet-i şerîfe itimat kılasız…”[136]

[135] BOA, *MFB* 61.
[136] BOA, *MFB* 61.

Belgenin sağ üst kısmında derkenar bulunmaktadır.[137] Derkenar tarihleri ve ferman metninin altında bulunan tarihlere bakıldığında belgenin sonrasında işlem gördüğü anlaşılmaktadır.

> *"...hilaf-ı emr-i şerîf sadır olmuş, Ağrafe ve Ferase re'āyāları divân-ı hümâyûnuma 'arzuhâl idup Yenişehir Kasabasına tabî Ağrefe (?) kurasından Bitrol (?) ve Floriş (?) tevabi' karyeleri matbâh-ı âmîre masrafı içün ocaklık olup havası hümâyûn serbest olmağla üzerlerine edāsı lazım gelen cizyeden mā'adā tekâlifleri maktū olup hilaf-ı şer-i şerîfe serbest olan havās-ı hümâyânum kurālarına mîr-mîrān ve mîr-lîva voyvoda ve subaşıları vesaîr eh-li örf tâ'ifesi zulūm ve teaddî ve kazā ahalîleri dahî vilayet harcı namıyla akçe talebi ile rencideden halî olmadıkları [...] ile hilaf-ı şer-i şerîfe teaddîleri men' ü def olmak içün emr-i şerifîm ricâ eyledikleri ecîlden hazine-i âmiremde mahfuz hazır maktū defterlerine nazar olundukda Yenişehir Fener Kasabasına tābi' Ağrefe ve Ferase mukataâlarına müceddiden tahrîr avarız ve nûzul ve celebkeşān ağnāmı ve rusūmat-ı saîresiyle maan bin guruş malı olmağla mahallîne kayd ve bin yüz otuz üç senesi martı iptidā'sından māl-ı matbâh-ı âmîre eminlerine verilmek üzere ocaklık kayd zabtı içün emr-i şerîfim fermânım derkenâr olmağla imdi hilaf-ı emr-i şerîfim sadır olmuştur..."*[138]

Vakıflarla ilgili konularda yazılmış fermanlara, Cenderecizade Muhiddin Çelebi Vakfı mütevellisi ve vakfa bağlı Ayazağa/İlyasağa köyü sakinlerinin tekaliften muaf tutulması hususunda verilen ferman örnek gösterilebilir.[139]

> *"...evlādîyet ve meşrūta üzere Cendereci-zâde Muhiddin Çelebi mütevellîsi olan Seyid Ali zîde kadruhû der-saâdetime arzuhâl edup vakf-ı mezkûrdan olan İlyas aga nam-ı diğer Bey Köyü karyesinde hîn-i tahrîrde yirmi dört nefer tahrîr ve hâne-i avârız ve tekâlifi saîreden muaf ve müsellem ve mefrūzûl kalem maktū'ûl-kadem min külli'l- vûcūh serbest olup bir dûrlū talh ve taârruz olunmamak üzere yedlerinde emr-i alişânları var iken muâfiyetlerinin mûgayîri yevm-u mugāiri mevād-ı tecemmū ile rencide ve te'addî halî olmayıb ve kariye-yi mezbūr el-yevm üç beş çorak (?) [...] evden ibaret bir karye olup*

[137] Atilla Çetin, "Derkenar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9., İstanbul 1994, s. 179-180.
[138] BOA, *MFB* 61.
[139] Osmanlı vakıf sistemi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C.I ,1944, s.15; Ali Himmet, *Vakıflar I*, Cihan Kitaphanesi, İstanbul 1940; Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi," *Vakıflar Dergisi*, S. XV, Ankara 1982, s.23-53.

himāyet ve sîyānet (?) olunmadığı halde anlar dahî bi'l-küllîye perişân ve zulûm […] kalacağı numāyān olmağla indel […] olmağla muafiyetlerinin mugāyiri mevād-ı tecemmū ile olan rencide ve remîdeleri men' u def olunmak babında emr-i şerîfim verilmek ricasına istid'ā-yı i'nâyet eylediğim …"[140]

Fermanın nakil kısmında, Cendereci-zade Muhiddin Çelebi Vakfı mütevellisi Seyid Ali'nin ve adı geçen köy ahalisinin avarız ve tekaliften muaf oldukları, bu sebeple vergi talebiyle rencide olunmamaları için emredildiği anlatılmıştır. Metnin devamında bin yüz elli dört (miladi bin yedi yüz kırk bir) senesinde verilmiş emirde de aynı şekilde buyrulduğu ve emre muhalefet edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kısımdan, mezkûr vakıf mütevellisi ve köy ahalisine karşı verilen fermanın aksine hareket edildiği için bu kişilerin sorunlarını çözmek adına tekrar arzuhal yazdıkları anlaşılmaktadır. Arzuhale binaen hazine-i amire mevkufat defterlerine bakılarak vakıf mütevellisi ve köy ahalisi hakkında verilen ferman tekrar tecdid edilmiştir.

"…hazîne-i âmiremde mahfūz olan mevkûfāt defterlerine nazar olundukda kaza-yı mezbūra tābi' (?) Abbas Ağa nam-ı diğer köy karyesinde yirmi dört neferi olup mu'āf ve müsellem olduğu mukayyed bulunmağın İstanbul'da vāki' merhūm Cendereci-zâde Muhiddin Çelebi evkâfı yerleri olan Atiki Abbas (?) Ağa kadîmden Kâğıthâne yerleri evlâd-ı vakıf zirk olunan evleriyle karye-yi mezkūre evlâdına saniyen mezkur olan evleri atiyye (?) tayin eyleyup ba'dehūma evlatlarına neslen ba'de-nesl ve ba'de'l (?)-'inkîrāz zikr olunan evler karyeyi mezkûra vakf-ı zam olunup geture ettikleri üzere ihra-yı vakfa (?) ve tevliyet-i 'alā' kıyas-ı (?) manire ola deyu hala evlâdlar ellerinde olup vakf olduğu defterhâne-i âmireden dahî derkenâr olmağın derkenâr mûcebince bin yüz elli dört senesi rebi'u'l-evvelinin yirmi üçüncü günü emr-i şerîfim verilup ba'de tecdîden dahî emr-i şerîfim verilup Darussaade-i şerîfe ağası dâme ulüvvühū taht-ı nezaretinde olan evkâftan merhum Cendereci-zâde Muhiddin Çelebi vakfının tevliyeti bervech-i meşrūh üzere mûmâileyh Seyid Ali zîde kadruhûya berât-ı alişânın üzerinde olduğu temliknâme-i hümâyûn ve vakfiye-i mâmûlümbihā mûcebince havās-ı rāfi'ā kazasına tabi Kağıthâne ve Abbas Ağa karyeleri hudūdu dahilinde olan arazi-i mukarrere merhum mûmaileyh vakfına hâsıl kayd olunup ve vâki' olan beyne'l-ahalî […] bil-cümle

[140] BOA, *MFB* 176.

gallāt ve mahlûlden ve rusūmāttan dahî ve teaddî bervech-i serîriyetle zabt ve âher vakfı olmak merhūm-u muhâlifi men‘ û def olundukları mûte‘addid ilāmları dahî nātık ve merhumları mutâbık-ı şer ve mür‘afa-yı kânun olup kayd ve ihtiyaca salih olduğu zâhir olmağla mülknâme-i hümâyûn ve mürafaâ ve vakfiye-i mâmûlünbihâsı Haremeyn muhâsebesine kayd olunup defterhâne-i âmirede mahfuz (?)ilm-i haber-i i‘tā ve hıfz olunmak bâbında mûmaileyh Es-Seyid Ali zîde kadruhû istid´ā-yı i‘nâyet eylediğin hâlen Haremeyn müfettişi Mevlânâ Es-Seyid Mehmet ref‘i zîde ilmûhū i‘lâmı mûcebince yüz yetmiş iki senesi muharreminin sekizinci günü fermân-ı alişan sâdır olmağın vech-i meşruh üzere mülknâme-i hümâyûn ve vakfiye-i mâmûlünbihâ kayd olunması defterhâne-i âmirede hıfz içün ilm-u haber kâimesi verilup emin-i muhasebesinden dahî mezkūr alınmakla imdi emir-i mezkūr mûcebince amel olunmak fermân olunmuştur…”[141]

Ferman tecdid olunmasına rağmen aradan zaman geçtikten sonra vakıfla ilgili müdahaleler olmuş olacak ki bin yüz yetmiş iki (miladi bin yedi yüz elli sekiz) senesinde Haremeyn Müfettişi Seyid Mehmed'in bildirdiği üzere tekrar mülkname-i hümayun hazırlanmış ve hala yürürlükte olan vakfiye defterhaneye kaydedilmiş ve tecdiden emir buyrulmuştur.

“…buyurdum ki beratım (?) vardıkda bu bâbda sadır olan emrim üzere amel edup dahî vakf-ı mezkûrdan olan Abbas Ağa karyesi mefrūzûl kalem maktū‘ûl-kadem min külli’l- vûcūh serbest olup ber-mûceb-i defter-i hakânî emr-i şerîf verilmek bâbında hazîne-i âmirem defterlerinde mukayyed olmağla hilâf-ı şer´e ve kanûna fermân verildi emr-i şerîfim alişânım mugayir-i mevād-ı tecemmū evlerine rencide ve remide ettirmeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itîmat kılasız…”[142]

Vakıf mütevellisi ve köy ahalisinin gündelik hayatını doğrudan ilgilendiren bu ferman hem tüzel hem gerçek kişileri ilgilendiren bir hukuk metni olarak değerlendirilebilir. Şahıs davalarının işlendiği bir diğer ferman örneği ise Kıblelizade Ali'nin oğullarının işettiği fırınla ilgili yazılan fermandır.

[141] BOA, *MFB* 176.
[142] BOA, *MFB* 176.

"...Kıbleli-zâde müteveffâ Ali'nin oğulları kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân südde-i saâdetime arzuhâl sunup mahmiyye-i İstanbul'da babalarından müntakil mutasarrıf oldukları menzilde vâki' Bayrampaşa fırını demekle ma'rûf fırında kadîmden sülesān hesabı üzere tam hisse tabh olunup âhardan müdâhale olunmamak içün cennet mekân firdevs aşiyan karındaşım Sultan Mustafa Han tâbe serâhû zamanında hatt-ı hümâyun şevket makrûn ile ma'nûn-ı emr-i şerîf verildikde bildirüp tecdîden ricâ eyledikleri ecîlden vech-i meşrûh üzere âmel olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki' sudde-i sa'âdetim vusûl buldukda bâbda mukaddemâ ve hala sâdır olan evâmir-i şerîfem mûcebince 'amel idüp hilâfına rızâ ve cevaz göstermeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe itimat kılasız..."[143]

III.Ahmed döneminde yazılan ve tuğra çerçevesi müzehhep olan fermanda, Kıblelizade Ali'nin oğullarının işlettiği Bayrampaşa fırınının Sultan Mustafa döneminden beri sülasan hesabı ve tam hisse olarak işletildiği ve fırın sahiplerinin ricası ile emrin tecdid üzere tekrar yazıldığı anlatılmıştır.

2.2.3. Müracaat Üzerine Yazılan Fermanlar

Sancakbeyi, kadı, beylerbeyi gibi bir vazifelinin arzı veya mektubu ya da halktan birinin arzuhali üzerine divanda alınan karar sonrasında ferman yazılabildiği gibi, doğrudan padişahın emri ya da sancaktaki bir şehzadenin isteği üzerine de ferman yazılabilirdi. Bu durumda gönderilen müsvedde üzerine ya da bir devlet adamının verdiği örnek esas alınarak ferman yazılarak emir buyrulurdu. Müzehhep fermanlar koleksiyonu içerisinde, müracaat üzerine yazılan fermanlara çokça rastlanmıştır. Bunlar genellikle elçi, tercüman ve yardımcılarının himaye edilmesi, onlara verilen beratların tecdidi, ya da halktan kişilerin günlük hayatta yaşadıkları sorunların çözümü için yazdıkları arzuhal sonrasında verilen kararları içermektedir.

Fransa Konsolos Tercümanı Yakob Sazana'nın oğlu Matanyos Sazana'nın Hanya'dan Eflak ve Boğdan taraflarına geçecek elçisi Haçik'in yol boyunca vergi talebiyle taciz edilmemesi konusunda arzuhal üzerine yazılan ferman müracaat üzerine yazılan fermanlar arasında değerlendirilebilir.[144] Belgenin üzerinde III. Selim'e ait tuğranın iki yanı çiçek

[143] BOA, *MFB* 35.
[144] BOA, *MFB* 590.

buketi ve lale tezhipleri ile süslenmiş ve satırlar altın beneklerle süslenmiştir. Yine belgenin son kısmında bulunan mahalli tahrir yapraklarla süslenmiş bir formdadır.

Edirne kadısına hitaben yazılan fermanda kullanılan elkab ve dualar ilk satırda görülmektedir.

> "*Akzâ-yı kuzâti'l-müslimîn evlâ-yı vülati'l muvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn rafi' alam-ul- şeriyye-i vedti' n vâris-i ulûmi'l-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtassû bi-mezidî inâyeti'l-meliki'l-mu'în Mevlânâ Edirne (?) kadısı zîde fazlûhū ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-mûdekki' în ahkam (?) ma'denü'l-fazl ve'l-ahkâm"*[145]

Bahsi geçen gayrimüslimler için ise *"kıdvetü'l-ümerâi'l-millet-i Mesîhiyye Eflâk voyvodası ve Bosna Voyvodası hutimet avâkıbuhû bi'l-hayr"* elkâb ve duâları kullanılmıştır. Belgenin nakil kısmında fermanın yazılmasına sebep olan durum anlatılmıştır.

> *"…Tuğrâlı emr-i şerîfim mûcebince himâyet ve sîyânet olunmak bâbında emr-i şerîfim sudūrunâ istināen divan-ı hümâyûmda mahfuz nişân kaydı ve ahkâm kuyūdâtı tetebbu' olundukda mersūm Matanyos Sazana veled-i Yakob Sazana konsolosu mersûmun yanında bin iki yüz dokuz cemâziyelâhirinin dördüncü günü tarihiyle verilen berât-ı şerîfiyle, tercümân olduğu mezfur Haçik veled-i Mıgırdiç tercümân-ı mersūmun iki nefer hizmetkârıdan olduğunu ve şurût-ı berât mûcebince himâyet olunmasını muhtevî emr-i şerîfim verildiği mastūr ve mukayyed bulunmağın hidmetkârı mesfur mahalli merkumda eğlenmeyûb serî'an gidûb gelûb şartıyla yedinde olan tuğrâlı emr-i şerîfim mûcebince 'amel ve hareket olmak bâbında…"*[146]

Belgenin emir kısmında ise aynı konunun tekrar edilerek fermanda ismi geçen tercüman ve hizmetkarlarının serian gidip gelmesi şartının vurgulandığı görülmektedir. Aynı zamanda tercümanın öncesinde verilmiş tuğralı bir berata sahip olduğu ve verilen emri şerifin gereğince hareket edilmesi hüküm buyrulmuştur.

> *"…fermân-ı alişânım sâdır olmuşdur buyurdum ki emr-i şerîfim vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel dahî hidmetkârı mesfûrdan*

[145] BOA, *MFB* 590.
[146] BOA, *MFB* 590.

emr-i şerîf-i mezkūru talep edûp göresiz tercümân-ı mersûmun hidmetkârı olduğunu hāvî verilen asıl tuğrâlı emr-i şerîfim yedinde mevcūd ise mûceb ve mütezasıyla? 'amel ve hareket Hanya'da zikr olunan mahallere serî'an gidûb gelmek şartıyla ber-mûceb-i şurūt-ı berât himâyet ve sîyânet mürūr ve 'ubūruna (?) mümenaâtdan mübâadet edûb mazmun-ı emr-i şerîfime 'amel olasız…"[147]

Belgenin son kısmında tarih ve mahalli tahrir yazılmıştır. *"…tahrîren evâhir-i şehr-i şabân-ı muazzâm sene ahedi aşer ve mieteyn ve elf", "el-mahmîye Konstantiyye".*

Arzuhal üzerine yazılan bir diğer ferman ise III. Selim döneminde İstanbul'da evlenen Rum ve Ermenilerden alınan resm-i arus vergisinin alınmaması ve halkın vergi talebiyle rencide edilmemesi üzerinedir.[148]

"… Rum ve Erâmîni (Ermeni) milletlerinden te'ehhül ve tezevvüç eylemek murâd edenler tezevvüçleri esnâsında kul kethüdâları sarrâçbaşılarına bir altın (?) harç tezkire verilmesûnûn tayin olunan yasakçılara i'tā ve yedlerine tezkîre verilmek mu'tâd kadîm olub ebû'l-feth Sultan Mehmet Han tābe ?serâhūnun vakfında senîvi sekiz bin akçe resm-i gerdek mukataâsını iltizâm edenlere dahî bervech-i mu'tād verilûgelen kırk akçe 'arûsānelerin almağla kanaât etmeyûb birer […] dahi ziyâde mutâlebe ve bervech-i nefer yeniçeriler dahi düğün yasakçılığı kendûlere mahsūs edüp bir zımmînin oğlu on yaşına varmazdan mukâddem isimleri haber alıb gayrîlerinde (?) düğün tezkiresin mühürledüp sarraçbaşılar tecdîd olundukda mühürleri kayd ettirerek tezkirelerin üzeri mühür cem' olub düğünleri esnâsında zuhūr ve tezkîre ibrāz ve tezkîrenin her mührüne birer guruş virdûm deyu iddiâ ve cebren yasakçılık eyleyüb…"[149]

Belgenin nakil kısmında Rum ve Ermenilerin hangi sebeple arzuhal yazdıkları anlatılmıştır. Buna göre gayrimüslimlerden evlenmek isteyen kişiler, önceden belirlenmiş bir miktarda resm-i gerdek bedeli ödemesine rağmen bu işten para kazanmak isteyen yeniçeriler, vazifeli olmamalarına rağmen yasakçılık namıyla on yaşına giren her zimmiyi tespit ederek onlar için düğün tezkiresi mühürletmiş ve sarracbaşılar değiştikçe bu mühürleri kaydettirerek

[147] BOA, *MFB* 590.
[148] Resm-i Arus ve gayrimüslimlerden alınan diğer vergiler için bkz. Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 3., İstanbul 1991, s.422-423; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. V, Ankara 1947, s. 506-507.
[149] BOA, *MFB* 529

tezkire bedeli diye zimmilerden düğün zamanı akçe talep etmişlerdir. Belgenin devamında yeniçerilerin usulsüzlükle devam ettirdikleri bu işin detayları anlatılmıştır.

> *"... cem' olan zımmîlerin rica ve nisvanlarına(?) kahve tevzii ve kılab (?) serpme ve cebcilik (?) gönderme bahanesiyle nice vākı'a tacîz ve cür'et eyledikleri mikdār-ı akçe cem' ve düğün tamam olundukda ellişer ve altmışar guruş vermekle yedlerinden halas(?) olamayıp kolluk yasakçıları alâka ve müdahaleleri olmayan iskele zabitleri ve [...] tarafından dahî bazı kimesneler zuhûr ve muratları üzere 'avā'id ve mûtālîban ile rencin ve tezevvüç iden şibbiye (?) avratlarından hallāk mu'tād bir nesne taleb olunduğu bu aynı (?) avaid mütalebesiyle te'addî ve cevr ve eziyet etmeleriyle te'ehhül edenler medyūn ve [...] ekserî vaâzı zindan ve ahvâlleri diğergūn olmağla..."*[150]

Bu kısımda yeniçerilerin zimmilerden yalnızca tezkire mühür bedeli değil aynı zamanda serpme ve cepçilik bahanesiyle de akçe talep ettikleri anlatılmıştır. Bununla birlikte zimmilerden akçe talep edenler yalnızca yeniçeriler değildir. İskele zabitleri de zimmilerden akçe talep etmekte ve ödeme yapmayanları borçlandırmaktadırlar. Tüm bu durumlardan dolayı maddi ve manevi zarara uğrayan Rum ve Ermenilerin mağduriyetlerinin giderilmesi için ferman verilmiştir.

> *"... fî-mā-ba'd İstanbul tarafında düğünleri vâki' oldukça dergâh-ı mu'allām yeniçerileri ağası tarafından yasakçı taleb edenlere Mumcu ve İstanbul havalisinde olan düğünler içün bostancıbaşı taraflarından adem tayin ve yevmîye birer guruş hürmetleri virûlûb ve yasakçı taleb itmeyenler aded üzere harçların verdûkden sonra cebren yasakçı oluruz deyû kimesneye teaddi itturulmeyub mütalibanı muaddesi (?) mezbur ile cer ve te'addîye cesaret edenler men' olunub ve resm-i 'arûsiyeleri mu'tād üzere sarrac başına harc olunduktan sonra hilâf-ı şer-i şerîf ve kadîm olagelmiş mu'tād muhaddes 'avā'id ve mütâlibān saîre ile bir dürlü cevr ve te'addî olmamaları bâbında..."*[151]

Fermanda verilen emre göre bundan sonra İstanbul civarında düğün yapacaklara talep ederlerse yeniçeri ağası tarafından, Mumcu tarafında olacak düğünler içinse bostancıbaşı tarafından yasakçı tayin edilecek ve günlük birer guruş yevmiye verilecek, yasakçı talep

[150] BOA, *MFB* 529.
[151] BOA, *MFB* 529.

etmeyenler ise haraçlarını ödeyerek düğünlerini gerçekleştirebileceklerdi. Atanmayanlar dışındaki kimselerin yasakçılık etmesine ve resm-i arus dışında akçe talep edilmesine müsaade edilmeyeceğine dair emir buyrulmuştur. Tezhipli tuğrası bulunan ferman, Rum ve Ermenilerden evlenecek olanlardan ne kadar vergi alınacağı, kimlerin bu işi yapacağı konusunda hükümler verdiği için kanunname hükmündedir.

Hukuka konularda hüküm veren diğer bir örnek ise Anadolu'da Mora ceziresinde tuz çıkartılması, tuzculardan alınan vergilerin düzenlenmesi ve ihraç edilen tuzdan alacakları akçe miktarı konusunda yazılmış fermandır.

> *"... Mora cezîresinde vâki' Anabolu kazâsına tābi' Kıranbeli (?) ve Kasri (?) ve Kurmu (?) ve Didima (?) ve Doma (?) nâm beş adet kurānın re'āyâları olup mezbûrlar cezîre-i merkûmda bir Pretemis (?) mahallesinde tuz ihracı hidmetinde olup bu mükâbil-i cizye-i şerîyyeden mā-'adā ispenç ve rüsûm defteri bedel-i nüzūl ve tekâlif-i şakkadan bi'l-külliye muâf ve müsellemler iken bâzı cihetlerde mu'āfiyetlerine mugāyir rencide olunup mahalle ümenāsı dahî mu'tāddan ziyâde tuz ihrâcı teklifi ile gadr olunup ve mu'tādları olan yirmi dokuz bin kile tuzun be-her kilesi otuz ikişer kıyye olmak üzere iki ziyâde (?) talebiyle gadr eyledikleri mā-'dā muktezayı (?) me'mūriyetleri muhalif korsan zuhûr ile muharebe ve mukātele eylediklerine içlerinden hā'in olanlarından zabîtān taraflarında cevr ve ezā olunup tecrih [...] namıyla [...] teaddi eyleyup ve cizyedârları dahî cizyeleri tevzi' vaktinde hilâf-ı şurūt-ı berât-ı alişân admi riayet (?) ile 'ale'l-ruūs evrakları tevzi'inden sonra halen halen şuruta [...] evrak tarh ve tahmîl ve ziyade akçe tahsil eylediklerinde ahvâlleri diğergūn ve perişân olmağla..."*[152]

Fermanın nakil kısmında Mora ceziresinde tuz çıkarmakla uğraşan kişilerin ispenc ve tekalif-i şukka gibi vergilerden muaf oldukları ancak bazı yerlerde kendilerinden vergi talebinde bulunulduğu ve tuz ihracına zorlandıkları anlatılmıştır.[153] Bunun yanı sıra korsanlar tarafından taciz edildikleri ve muharebe etmek zorunda kaldıklarından bahsedilmiştir.

---

[152] BOA, *MFB* 935.

[153] Gayrimüslimlerden alınan vergiler için bakınız: Halil İnalcık, "İspence", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, C.23., İstanbul 2001, s. 177; Ahmet Tabakoğlu, "Tekalif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, C.40., İstanbul 2011, 337-339.

"... mukaddemā bu ma'kūle te'addiyâtının men'i içün emr-i şerîfe verilmiş iken yine memnu' olunmayıp rencide ve te'addîden halî olamadıkları ecîlden bu def'a dahî men'i içün müceddiden emr-i şerf verilmek ricası arzuhâl iderler kurāyı mezbûrenin kadîmden mu'ayyen olan tuzcîyān re'ayāsından mā-'dā hânekeş re'ayālarının dahî mûkayyed olan yirmi buçuk bir humus-u haneyi 'avārızları ref'-i mal olan iki yüz on bir buçuk mukataâya zammıyla 'avārız-ı divānîyye ve tekâlif-i şukkâdan mu'āf ve müsellemler olup mu'āfiyetlerine mukābil mahalle-i mezbūrenin sarfiyyātları hidmetlerine mute'ayyin mekâfe-i rûiyyet ve 'ale'd-devam kıyām-ı hidmet eylemek üzere ve sahil-i bahırdan [...] vakitleri korsan zuhūr eder ise kendû maraziyyetleri def ve gereği gibi hıfz ve hîrāset idûp muhārebe ve mukātele eylediklediklerinde helak olanların dahî [...] olunmayıp tuz mevsiminde ihrāc olunan tuzun be-her kilesinde ikişer akçe ve sandıkların tamirâtından da yevm-i on beş akçe ücretleri faiz-i mukataâdan almak üzere ümenā' yedlerinde şart kılınıp kırk altı tarihinde vech-i şurūt üzere taht-ı nizâm zabit-i zabıtâ evra (?) olunduğu ve re'ayāyı merkūmenin mutāddan ziyâde ihrāc eyledikleri tuzun be-her kilesinden dörder akçe ücretleri verilmesi içün emr-i şerîf ricâsına bundan akdem arz ettirdikleri re'ayā-yı merkûmumun mu'āfiyetlerine mugāyir hareket olunmayıp mahallice hizmetleri mukâbile ve ücret-i nizâ'ı ve sandıkları derununa [...] mudahele eylemeyûb cezîre-i merkūmenin kâ'fe-i umūr-u (?) Mora muhafızlarına mahsūs olmağla..."[154]

Nakil kısmının devamında ise öncesinde de mağduriyetlerini arzuhal ettiklerini ve emr-i şerif yazılmasına rağmen durumun değişmediğinden bahsedilmiştir. Bu defa konuyu arzuhal ederken vergi talebi gibi tacizlerin yasaklanmasını istediklerini vurgulamışlardır. Buna binaen tuzcuların kadimden beri ödeyegeldikleri avarızı ödemeye devam etmeleri ve bulundukları mahallede tuz çıkarmaya devam etmeleri koşuluyla korsan tacizine uğradıklarında muhafaza edilmeleri ve tuz sandıklarının tamiratı için de ödenek almak istedikleri hususunda emri şerif verilmesi ricasında bulunmuşlardır.[155]

"... husus-u mezbûruna dahî mahallinde Mora muhafızı me'ārifetiyle görülmek üzere elli üç senesi cemāziyelevvelinde emr-i şerîf verildiği baş muhasebeden derkenâr olunup halâ şurūt-u toptan evrak tarh ve tahmîl ile

[154] BOA, *MFB* 935.
[155] Avârız için bakınız: Halil Sahillioğlu, "Avârız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, C.4., İstanbul 1991, s. 107-108.

rencide olunmaları toptan evrak tarh ve tahmil mugayir-i şurūt olduğuna binā'en 'ale'l-ruūs evrakları verilûp hazine-dârlar tarafından cevr ve ezā olunmayıp paşa-yı muşārün-ileyh yedinde (?) ahz ve māla eda ettirûlûp cevrlerinin men'i içün dahî emr-i şerîf sādır olduğu cizye muhasebesinde derkenâr olunmağla cezire-i merkūmenin kā'fe-i 'umūriyyesinin vezir-i muşārün-ileyhe beş sene uhde-i nezâretine tahkik olunmağla husus-u mezbūrların külli'si mahallinde me'ārifetiyle (?) görülmek içün iftihârü'l-ümerâi'l ekâbir bir-fi'il baş defterdârı Yusuf dāme uluvühü telhis eylemek ile imdi telhis mûcebince 'amel olunmak bâbında fermân-ı alişânım sâdır olmuştur"[156]

Emri şerif verilmesi için önceden ilettikleri arzuhaller sonrasında yazılan derkenarlar baş muhasebeden kontrol edilmiş ve cizye muhasebesinde derkenarında emri şerif yazılması için hüküm verildiği belirtilmiştir. Şu anki durum ve önceden verilmiş emre binaen baş defterdar Yusuf Paşa'nın yazdığı telhis mucebince ferman yazılması emri buyrulmuştur. En son kısımda ise tüm konu özetlenerek emir verilmiştir. Buna göre tuzcu reayanın tekalif-i şakka ve ispençten muaf tutulması ve tuz sandıkları çeşitli sebeplerden zarar gördüğünde tamiratı için ödeme yapılmasına hüküm verilmiştir.

"...buyurdum ki emr-i şerîfim vardıkda bu bâbda sâdır olan emr üzere 'amel edûp re'ayā-yı merkūmeden ispenç ve tekâlif-i şakka talebiyle rencide ettirūlmeyup ve cizyedârları müdahale eylemeyûp ve yirmi dokuz bin kile tuzun be-her kilesinden ikişer akçe ücret ve ziyâdesinden dörder akçe ücret ve be-her kilesi otuz ikişer kıyye olmak üzere ve sandıkları tamirâtından on beş akçe fā'iz mukataâdan alıverilûb ve hîn-i muhārebede helâk olanların da tecrim nâmıyla rencide ve remîde ettirmeyesiz 'alâmet-i şerîfe i'timāt kılasız..."[157]

Şahısları ilgilendiren fermanlardan bir diğeri de aynı konu üzerine tekrar müracaat edilmemesi için yazılmıştır. Fermanda verilen emre göre; Harem'de yetişmiş Badıseher Hanım'ın varislerinin Mimar Sinan mahallesinde bulunan menzil ile ilgili açılan davaların on beş yıl süre ile tekrar açılması yasaklanmıştır.

[156] BOA, *MFB* 935.
[157] BOA, *MFB* 935.

"...mezbūr Mehmet hissesin davaāt edip mezbûrān Neslihan ile Saime bey' eylediklerini inkâr edûp mezbûr Mehmet hislerini talep eylemeleriyle bil-fiîl Rumeli Kādı-'askeri olan a'lemū'l-ulemâi'l-mütebahhirîn Mevlânâ Abdülazîz edâma'llahü te'âlâ hazretleriyle huzurunda murāfa-i şer-i şerîf olduklarında menzil-i mezbūr mezkūr Hamza'nın fevtinden sonra bey' ü şıra tarik (?) ve tedāvül edilmesiyle muşārün-ileyhaya intikâl idûp ve bâzısının on beş sene ve bâzı da'vānın yirmi sene murūr ve muvācehesinde bilâ-nizā' tasarruf olunup mütteiyyūn-u mezbûrun (?) her biri hisselerini ve bir miktar-ı duyūn-u mislin ile furūht(?) Mevlânâ-yı muşārün-ileyh huzurunda sabit olup mezbūrlar da'vā-yı kath mülkiyet üzere hükm ve kat-i da'vā-yı fāsl'ı husūsunda olunup hüccet-i şer'iyye verildiğini bildirip mûcebi ile 'amel olunmak bâbında hükm-ü hümâyûm ricâ edildiği ecilden kādı-'askerim huzurunda şer ile görülüp fasl olunan da'vānın tekrar istimā'ı memnū olmağla men'i ba'de istimā'ı olunup halî üzere ibkā olunmak bâbında fermân-ı alişânım sâdır olmuştur..."[158]

Nakil kısmında anlatıldığı üzere Harem'de yetişmiş Badıseher Hanım'ın varislerinden Hamza'nın vefat etmesi üzerine Mimar Sinan Mahallesinde bulunan menzilinin Neslihan ve Saime tarafından satıldığını iddia eden Mehmet isimli şahısın arzuhali üzerine görülen davaların sonu olmadığından davanın olduğu gibi bırakılması için emir verilmiştir.

"... buyurdum ki vusūl buldukda sâdır olan emrîm üzere 'amel edûp dahî bu bâbda verilen hüccet-i şer'iyye mûcebince mezbūr Bâdıseher Hatun menzîl-i mezbūrun mülkiyet üzere zabt ve tasarruf ittürûp men'i bād-ı şer-i şerîf ve hüccet-i şer'iyyeye muhālif kimesneyi dahl ve taârruz ittirmeyesiz ve bi'l-cümle on beş yıl zaman-ı murūr edilen da'vānın istimā'ı memnū olunduğundan gayrı kādı-'askerim huzurunda bir def'ā şer ile görülüp fasl olunan da'vānın istimā'ı memnūdur..."[159]

Emir verildiği üzere daha öncesinden görülen dava sonucunda verilen hüccet-i şeriyyeye göre hareket edilmesi ve bahsi geçen menzilin mülkiyet haklarının mülk sahibinde olduğu konusu vurgulanmıştır. Dava defaatle açılıyor olacak ki artık aynı konu ile mahkeme ve

[158] BOA, *MFB* 06.
[159] BOA, *MFB* 06.

kadının meşgul edilmemesi için aynı davanın işitilmesi menedilmiş ve on beş seneye kadar davanın olduğu şekilde bırakılmasına dair hüküm verilmiştir.

2.2.4. Te'kid veya Tecdîd Sebebiyle Yazılan Müzehhep Fermanlar

Fermanlar re'sen ve arzuhal üzerine yazılmanın yanı tecdid ve te'kid sebebiyle de yazılmaktaydı. Bu tür fermanlar çoğunlukla cülus sonrası beratın yenilenmesi ya da önceki padişahlar döneminden beri süregelen bir uygulamanın devamı için yazılabilirdi. Örneğin Sultan Abdülmecid döneminde Yabanabad kazasının Şeyhler köyünde memur olan Şeyh Ali Semerkandi'nin oğullarının vergilerden muaf tutulması konusundaki beratın yenilendiğine dair bir ferman tecdiden tekrar yazılmıştır.[160]

> *"...Rebiî'u'l-āhirin on dokuzuncu günü taht-ı 'aliyi taht-ı Osmanî üzere culūs-u hümâyûn mütemebbini (?) makrûn-u şāhānem vâki' olub umûmen tecdîd-i evâmir-i fermânım olmağın..."*

> *"...kutbü'l-ārifîn zahrû'l-vāsilîn mūmāileyh Şeyh Ali kaddese sırrahû el-celîlin Sığırcık Suyuna me'mūr evlâdından olub 'aziz-i muşārün-ileyhe ikrāmen ve hürmeten evlâdları 'avārız ve bedel-i nuzūl vesâir tekâlîf-i örfiyye ve şukka ve 'adet-i ağnam ve bi'l-cümle mezālim ve te'addiyāttan mu'āf ve müsellem olmaları şartıyla hîn-i tahrirde mu'āf kayd ve eslāh evlâddan olub ekber bulunanları cümlenin üzerine şeyh ve hervechile(?) zabt u rabtları şeyh olanlar mā'rifetiyle olmak üzere yedlerine selâtîn-i māzîyeden müte'addîd serbestnâme-i hümâyûn verilûp serbestiyetlerine mügâyir bir dürlü rencide ve remîde olunmaları..."*

Belgenin nakil kısmında Sığırcık Suyuna memur olan Seyid Ali Semerkandi'nin oğullarının tekalif-i örfiyye, adet-i ağnam ve bedel-i nüzul gibi vergilerden "*selâtîn-i māzîyeden"* yani önceki padişahlar zamanından beri muaf oldukları ve verilen imtiyazın devam etmesinin emir buyrulduğu belirtilmektedir.[161]

---

[160] BOA, *MFB* 963.

[161] Halktan alınan vergiler için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,* C. 1, Cem Yayınevi, İstanbul 1974; Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.2. (editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1999, s. 513-541; Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, Ankara 1947.

"…hükkām taraflarından bir dürlü rencide ve remîde ettirûlmeyub selâtîn-i māzîyeden verilen serbestnâme-i hümâyûn mûcebince müceddîden serbestnâme verilmek ricâsına istid'ā-yı gayret eyledikleri ecîlden hazîne-i 'amiremde mahfūz mevkūfāt defterlerine nazâr olundukda Yabanābad Kazasına tābi' Şeyhler Karyesinde Şeyh Ali ve Şeyh Kâsım ve Şeyh Mehmed Ahmet ve Şeyh Mehmet halife-i sāni'-i resū'l-u emin hazret-i Ömer el-Faruk rızayıl teali […] e-anhû evlâdlarından karye-i mezbūreden medfūn kûtbü'l-'ārifîn Şeyh Ali kaddes-e sırrâhū el-'azîzin Sığırcık Suyuna me'mūr olan evlâdlarından olub 'azîz-i muşārün-ileyhe ikrāmen selâtî-i māzîyeden tekâlîf-i örfîyye ve şukkadan ve 'adet-i ağnam vesâîr tekâlîfden men' olunmak üzere yedlerinde olan süret-i defter-i hakānî ve evāmîr-i 'aliyyeden mā'âda hîn-i tahrirde üzerlerine hane dahî kayd olunduğundan hilâf-ı defter-i hakân-i ve mügā'ir-i emr-i şerîf bir vechile darh ve rencide olunagelmeyûb ve yedlerinde suret-i defter-i hakânî mûcebince muşārün-ileyhanın evlâdından olan mūmāileyhâ hilâf-ı kanūn ve mugayir-i defter bir kimesne rencide ve remîde ederse ol vechile olan te'addîler men' ve def olunmak bâbında bin yüz otuz iki senesinde verilen emr-i şerîf mûcebince bin elli dört senesi zilkâdesi onuncu tarihle muvârrah tecdîden emr-i şerîf verildiği…" [162]

Bu kısımda ise Şeyh Ali Semerkandi ve oğullarına verilen serbestnamenin daha öncesinde mevkufat defterleri ve diğer kayıtlara bakılarak sonraki tarihlerde yine tecdid edildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda Semerkandi ailesinin Hazreti Ömer'in halifesi ve evladlarından olduğu tekraren yazılarak bu ailenin evladlarının Sığırcık suyuna memuriyetinin devam etmesi ve diğer vergilerden muaf kılınmaları emir buyrulmuştur. Ferman içerisinde Semerkandilere verilen serbestnamesinin hangi dönemlerde tecdid edildiği sıralanmış ve fermanın sonunda yine geçmiş zamanlara ait emri şeriften bahsedilmiş ve tekrar te'kid emri verilmiştir.

"…peder-i vâlâ-i kehirem(?) cennet mekān Firdevs-i āşiyān Gazi Sultan Mehmed Hân-ı Sânî tâbe serâhū hâzretlerinin zamanında […] balası(?) hatt-ı hümâyûn-ı şevket makrūn ile muvaşşah verilen emr-i şerîfin bu defa der-saâdetime takdîm ile tecdîdi husūsu inhā ve istid'ā nāşî emr-i şerîfi mezkūr kayd bade'l-ihrāç ol bâbda salatanât-ı seniyyemden rütbe-i ū'lāya hâ'iz olan ricâl-i

[162] BOA, *MFB* 963.

devlet-i ʻaliyyemde halâ hazîne-i ʻamirem defterdârı iftihārü'l-ʻâlā ve ʻazâm es-seyîd el-hac İbrahim Ethem dāme ulūvehūnun hâkpâ-yı hümâyûn-u şāhāneme ʻarz eylediği takrîrine mebnî teʻalluk olan irâde-i senîyye-i şāhānem ve […] hattı şerîfime ʻalî redîf-i cenâb-ı cihânbanîm mûcebince teʼkid muʻāfiетlerini şāmil müceddeden işbu emr-i alişânım ısdār etti…" [163]

Tecdid üzerine yazılan fermanlarda "tecdiden" yazılma ibaresinin yanı sıra kanun hükmündeki emirlerin kadimden beri hangi usül ile gerçekleştiğinden bahsedildiği görülmüştür. Örneğin İstanbul kasap esnafına gelen hayvanların dağıtımı ile ilgili verilen fermanda *"kadimden beru", "kadimü'l eyyamdan beri"* ifadeleri geçmektedir.

"…kuzāt-ı mezbūre tābiʻve baruthâne-i ʻamirelerime merbūt Küçük Çekmece nāhiyesine muzāf (?) Ayestefanos karyesi bakkalı mûvācehelerinde bin iki yüz yirmi dört senesi şehr-i rebîʻü'l-ʻahîrinin yirmi sekizinci gün tarihiyle muvarrah ve muvaşşah mübârek hatt-ı hümâyûn ʻizzet-i makrūn-u şâhânem ile muvaşşah emr-i alişânım nātık olduğu üzere zikr olunan on aded […] silahhânelerine merbūt olan ʻasıtâne-i ʻaliyyem ve Galata ve Üsküdar ve tevabiʻlerinde kāʼin muʼahheren evkâf-ı hümâyûma tahsîl olunanlardan bir ʻaded sâir kassāb dükkānların gidenleri dahî zabt merhūm-u muşārün-ileyhe evkâf-ı şerîfeleri müsakkafatından (?) olmağla âsitâne-i ʻaliyyem ve vilād-ı selāsede mukîm ʻibādu'llāhın idāre-i yevmiyeleri içün Rumeli ve Anadolu cāniblerinden tevārüt eden ağnam ve kuzu ve keçi kadîmü'l-eyyāmdan berû kazâ-yı mezbūr civarında tevziʻ-i mahâl olan…"

Belgenin nakil kısmında konu anlatılmadan evvel konuya binaen 1224 senesinde verilmiş bir hatt-ı hümayun ve emr-i şerif olduğu yazılmıştır. Buna göre, İstanbul, Galata ve Üsküdar civarında bulunan ve evkaf-ı hümayun idaresinde olan kasap ve bakkallarla ilgili yevmiyeler ve Rumeli ve Anadolu tarafından gelen koyun, kuzu ve keçilerle ilgili ferman verilmiştir. Belgenin devamında ise İstanbul'a gelen koyun, kuzu ve keçilerin "*kadîmü'l-eyyāmdan berû"* Üsküdar ve Kara Ahmetli karyesinde tevzi olduğundan bahsedilmiştir.

"… Kara Ahmetli karyesinde ve Üsküdar'da tevziʻ-i mahâl olan Haydarpaşa sahrāsında kasabān kethüdâsı ve nizâm ustaları hazır oldukları halde kurʻa (?) olunup eğr kapı (?) salhâneleri içün kurʻalarına isabet eden

[163] BOA, *MFB* 963.

hisseler ifrāz olduktan sonra mubāyaası Yedi Kule haricinde olan sabıkū'l-beyān (?) on aded salhâneleri merbūt olan âsıtâne-i 'aliyyem ve Galata ve Kasımpaşa ve Tophane ve Üsküdar ve Boğaziçi'nde vâki' kurā ve kasabanda olan kassāb ustalarına tevzi' ve taksim ve herkesi hassalarına bilā-nizā' ahz ve kadîmi üzere zikr olunan on aded salhânelerde dahî ve dükkanlarına nakl ve icāb eden akçelerini celebān tā'ifesine vakt ve zamanıyla edā' ve cānib-i evkâf-ı şerîf-i mezkūreye müsakkafatı dükkān gelirleri (?) merkūmenin icārelerini ve gerek ?bağ evamiri 'aliîyyem tezviyesine (?) me´mūr oldukları umūr-u mühimme-yi te´diye ve tanzim etmek ve hilâf-ı hareket olunmamak ve […] ise imberetül […] olunmak ve bin iki yüz yirmi senesi muharremin üçüncü günü tarihle muvarrah ve diğer emr-i alişânım natık olduğu üzere Rumeli ve Anadalu caniplerinden dersaadetime tevarüt eden ala ve evsat kuzu ve keçi hassın kassāb başısı ve usta-başılar marifetiyle ihtisāb ve bey' ve tevzi' ve taksim ve ihtisāb dahî iştira' eyledikleri ağnam ve kuzu ve keçiler içün müste´cirlerin oldukları sâlifü'z-zikr salhânelerde […] ve dükkanlarına nakl ve narh-ı çarşı üzere 'ibādu´llāhın bey idup salhânelerden gayr-ı mahalde ve köşe başlarında ağnam ve kuzu ve keçi ve bey itmeyup ve içlerinden biri tevzi'den hariç hafta koyun ve kuzu ve keçi iştira´ etmemek ve cümle saban (?) ve kantār tā´ifesi ve bazı cāniblerde gizli zenbîl ile koltukçu tab'iriyle ve bārgîr ile sokak ve bāzārda fāsılası nâmıyla lahm-ı ganem bey' eden madrabāz makūleleri ve gerek sâirleri Rumeli ve Anadolu cāniblerinden asitanei- saâdetime ağnam ve kuzu ve keçi sevk eden celebānın önlerine çıkıp ve kışlaklara adem gönderip celebānı tama' ile ıtmā' ile (?) getirdikleri ağnam ve kuzu ve keçiyi ganî bahâ ile ahz ve nar-ı(?) cārîsinden ziyadeye 'ibādu´llāhıma bey' etmemek ve fakat Galata'da sülāsî ta'bîr (?) olunur on üç aded kassāb sergilerinden 'ibādu´llāhıma bey' içün sergilerine vafi hassayı (?) malūmelerini ashâb-ı tevzi' mahalline vurūd eden ağnamdan kassāblar kethüdâsı ve usta başılar ma'rifetleriyle beğendikleri ağnam sürüsünden alıp ancak on üç aded sergilerinde dahî ve 'ibādu´llāha bey' itmek üzere bi'l-emr-i alişânım verilmiş ise de ruhsat verilmiş ise de bin iki yüz kırk beş senesi muharreminin üçüncü günü tarihiyle muvarrah diğer emr-i alişânım nātık olduğu üzere…"

"… zikr olunan kassāb sergilerinden altı adedi […] ve matruk (?) ve mā'adā yedi aded sergi esnafının dahî celebān tā´ifesine otuz bin guruştan

mütecāviz duyūn olup gittikleri mu'teber olmadığından bahāları duyūnlarına mukābil olduğuna binā'en zikr olunan on üç aded sergilerin kayıtları refi ve terkim (?) ve i'tibār bulup māl-ı tüccāra mukābil olmak içün ancak zikr olunan yedi aded sergi gittikleri vakf-ı hümâyûnuma ilhāk ve taraf-ı vakf-ı hümâyûnumdan kendûlere ihtiyār (?) ve icbār ve ızdırap (?) mezkūr hakkında…"[164]

[164] BOA, *MFB* 856.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜZEHHEP FERMANLARDA KULLANILAN TEZYİNAT, TUĞRA, MÜHÜR VE YAZI BİÇİMLERİ

3.1. Tezyinat ve Tuğra Örnekleri

Padişah imzası olarak kullanılan Osmanlı tuğraları dört ana bölümden müteşekkildir. Bunlardan ilki; tuğra seresi olarak bilinen ve şeklin alt kısmında asıl metnin yazılı olduğu kısımdır. Bu kısmın II. Mehmed döneminde belirlenmeye başlandığı düşünülmektedir.[165] Tuğranın sol tarafında bulunan kavisli kısım ise tuğranın beyzeleri olarak bilinir ve tuğra görüntüsünü tamamlayan işaretlerdir. Tuğranın tuğları ise elif şeklindeki uzun çizgilerdir. Üç tuğlu tuğralar Osmanlı hükümdarlık alameti olarak kullanılmıştır. Tuğranın son kısmı olan kollar ise beyzenin devamı olarak gelen paralel şekildir.[166] Tuğraların metin kısmında padişahın babasının adı ve sonunda şanına yakışır "han" veya "el muzaffer daima" gibi ibareler kullanılmıştır.[167]

XVIII. yüzyıl sonlarına kadar büyük bir değişim geçirmeyen tuğralarda, büyük hat üstadı Mustafa Rakım Efendi'nin III. Selim döneminde çektiği tuğralar ile farklı bir estetik anlayış gelişmeye başlamıştır. IV. Mustafa tuğralarında da kendini gösteren bu değişiklik, II. Mahmud döneminde son halini almıştır. Bu üsluba göre tuğranın çizgileri arasına değil üst kısmına tezhip yapılmış ve hem hat kısmının hem de tezhip kısmının kusursuz olması gözetilmiştir.[168]

Osmanlı tezhip sanatının kökeni ise Orta Asya Uygur Türklerine dayanmaktadır. Orta Asya'dan Anadolu'ya İslam medeniyetleriyle taşınmış ve pek çok devletin (Memlukler, Timurlular, Selçuklular gibi) kültür varlıklarında pratik edilmiştir.[169] Zamanla her dönemin öne çıkan bir nakkaşının üslubu ülkenin sanat anlayışını yansıtır olmuştur. Örneğin Fatih döneminde Baba Nakkaş'ın geliştirdiği, bezemelerde iri ve ayrıntılı hatâyî motiflerden ve sade yaprak desenlerinden oluşan bir uslüp benimsenmiştir.[170] Bununla birlikte Avrupa'da XVI ve XVII. yüzyıllarda gelişen barok ve rokoko tarzının yaygınlaşmasıyla Osmanlı sanatkarları da çağdaş sanat anlayışını eserlerinde yansıtmaya başlamışlardır.[171]

---

[165] Suha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, Cem Yayınları, İstanbul 2011, s.26.
[166] İsmet Keten, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, Gökçe Ofset Ltd, Şti., Ankara 2002, s.7.
[167] Rıfkı Kaymaz, *Osmanlı Padişahlarının Tuğraları,* 4F Matbaacılık,Ankara 2000, s. 21.
[168] Uğur Derman, *Osmanlı Türklerinde Tuğra*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş., İstanbul 1975, s. 47.
[169] Fatma Çiçek Derman, "Tezhip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41., İstanbul 2012, 65.
[170] A.Süheyl. Ünver, *Fatih Devri Saray Nakkâşhanesi ve Baba Nakkâş Çalışmaları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958, s.43.
[171] F. Çiçek Derman, "Türk Tezhip Sanatının Asırlar içinde Değişimi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 12, s. 293; Nurhan Atasoy, *17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976; Şule Aksoy, "Kitap Süslemelerinde Türk-Barok-Rokoko Üslubu", *Kültür Sanat Dergisi*, sy. 6, Ankara 1979, s. 126-127.

Şekil 11. Tezhip, Hatt-ı Hümayun ve Tuğra Örneği

I.Mahmud dönemine ait olan fermanın tuğrası altınla çekilmiş ve siyahla tahrirlenmiştir. Tuğranın beyzeleri renkli zemine halkar çalışması ile bezenmiştir. Tuğranın üstündeki tepelik de yine bordo zemine halkar çalışması yapılmıştır. Kasımpatı, gül ve lale motifleri tarama ve akıtma teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Bordo zemin üzerine altın yaprakla süslenmiş gövdesi bulunan selvi ağacı ise yeşil ve lacivert zemini üzerinde hataili kompozisyon ile çalışılmıştır.[172] İçerisinde "mücebince amel oluna yazan" hatt-ı hümayun, siyah mürekkeple yazılmış ve altın yapraklar ve çiçeklerle çevrelenmiş olup alınlık kısmı lacivert zeminli ve hatâi kompozisyonludur.[173]

[172] Süheyl Ünver, "Türk Tezyînatında Halkârîye Dâir", *Arkitekt*, S. XI/2, İstanbul 1939, s. 6-7; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslûpta Çiçekler*, İstanbul Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1986, s. 355-357.
[173] BOA, *MFB* 935.

Şekil 12. Tezhip, Hatt-ı Hümayun ve Tuğra Örneği

II.Mahmud'un altınla çekilmiş tuğrasının üst kısmı halkârilerle süslenmiş ve dendanlı ve köşeli bir çerçeve içine alınmıştır. Tuğranın boşlukları ise renkli zemin üzerine negatif motifler çalışılmıştır. Çerçevenin iç kısmında sekizgen şeklinde madalyona benzer şemse içerisinde gümüş zemin üzerine natüralist çiçekler bulunmaktadır. Çerçevenin en üst kısmında ise katmerli hatâi bir gonca mevcuttur.[174] Hatt-ı hümayun ise altın dendanla çerçevenmiş ve klasik tezhiple süslenmiştir. Formun iki tarafında natüralist çiçek buketi bulunmaktadır. [175]

[174] İnci A. Birol – F. Çiçek Derman, *Türk Tezyînî San'atlarında Motifler,* Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1991, s. 113-128; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslûpta Çiçekler,* İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları İstanbul 1986, s. 334-340.
[175] BOA, *MFB* 685.

Şekil 13. Tezhip, Tuğra ve Hatt-ı Hümayun Örneği

II. Mahmud'a ait altın tuğrası bulunan fermanın tezyinatında pembe, mavi ve yeşil renkler dikkat çekmektedir.[176] Tuğranın iç ve dış beyzeleri renkli zemin üzerine çiçek motifleri çalışılmış ve zemin renginden bir ton koyu olacak şekilde renklendirilmiştir. Tuğranın etrafı renkli yapraklar ile çerçevelenmiş, iç kısmı halkâriler ile doldurulmuş ve farklı formlarda şemseler çalışılmıştır. Çerçevenin tepeliğine yapraklarla çevrelenmiş natüralist gül motifi

[176] Şule Aksoy, "Kitap Süslemelerinde Türk-Barok-Rokoko Üslubu", *Kültür Sanat Dergisi*, S. 6, Ankara 1979, s. 126-127.

eklenmiştir. Fermanın üst kısmına kalın cetvel çekilmiş ve iç kısmına halkâri tezyinatı yapılmış ve iç köşelerine muhtelif çiçek motifleri çalışılmıştır. Hatt-ı hümayun siyah mürekkep ile yazılmış ve renkli yapraklarla çevrelenmiştir. Tuğranın iki yanında rokoko tarzı natüralist çiçek buketi bulunmaktadır. [177]

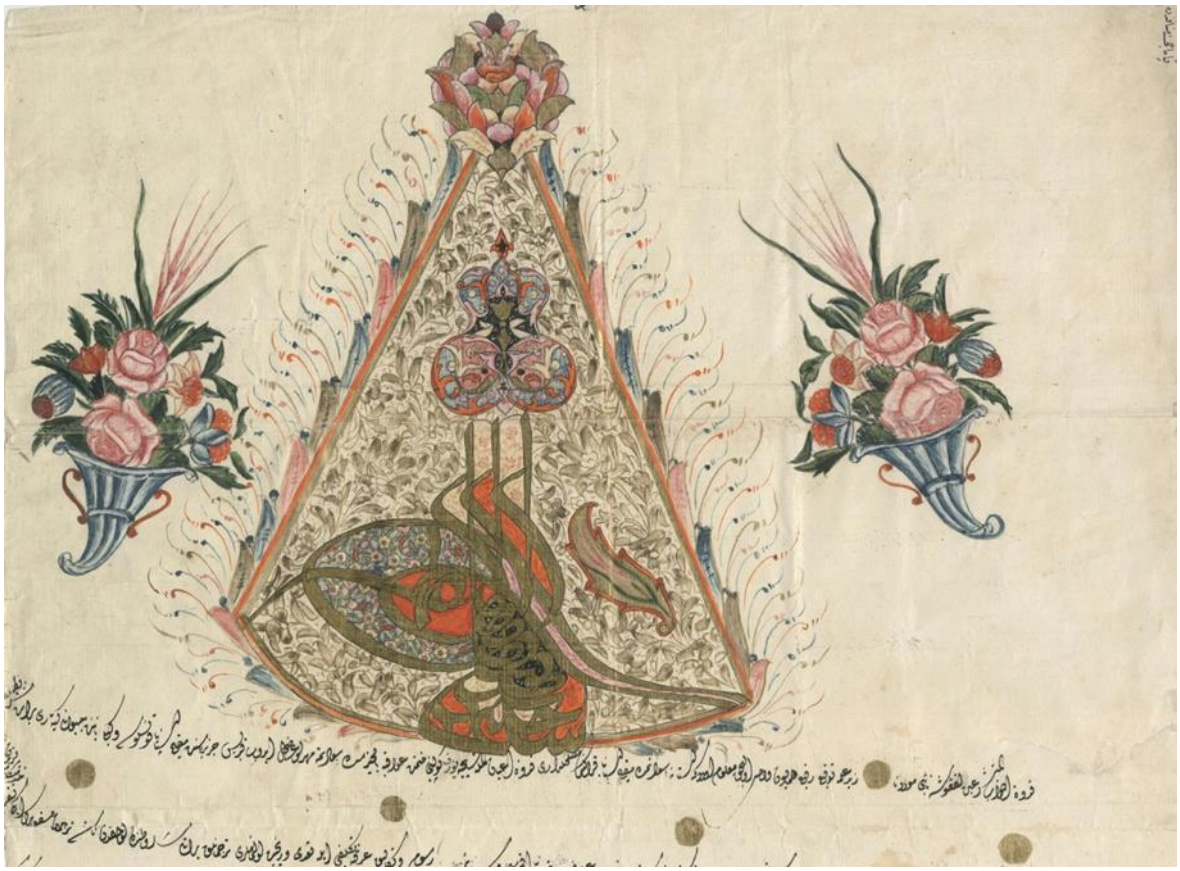

Şekil 14. Tezhip, Tuğra ve Hattı- Hümayun Örneği

II. Süleymanın tuğrası altınla çekilmiş ve iç beyzeler hatâi motifli olup, klasik tezhiple tezyin edilmiştir.[178] Tuğranın üstteki üçgen formunun zemini Haliç işi olup çevresi klasik tezhiplidir. Çatı şeklindeki çerçevenin iki tarafında altıgen ve sekizgen formlarına hatâi helezonlu klasik tezhip uygulanmıştır. İçerisinde "emr-i hümayunum mûcebince amel

[177] BOA, *MFB* 741.
[178] İnci Birol, *Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008.

oluna" yazan hatt-ı hümayun da hatâi kompozisyondan müteşekkil olup alınlığına klasik tezhip çalışılmıştır. Dönemin tezhip usulüne uygun şekilde fermanın zemini şikaf bezemeli kompozisyona sahiptir. Fermanın divani ve siyah mürekkeple yazılmış yazılarının satır boşlukları altın ile süslenmiştir.[179]

Şekil 15. Tezhip ve Tuğra Örneği

Tuğranın çevresi üçgen formu ile kapatılmış ve halkâr tekniği ile altın, pembe ve lacivert yapraklarla süslenmiş ve renkli tığlar ile tamamlanmıştır. Üçgenin iç kısmı ise halkariler ile doldurulmuş ve tuğranın üst kısmına açık mavi zemin üzerine farklı pembe, yavruağzı ve sülyen renkleri ile rumi kapalı formu yerleştirilmiştir.[180] Tepelikte ise hatayi formunda renkli bir motif bulunmaktadır. Üçgenin her iki yanında vazo içerisinde renkli rokoko tarzı natüralist çiçekler çalışılmıştır. Gül, lale ve anemon çiçek motiflerinin renkleri koyu tonlarında taranmıştır. Yazıların etrafına altın benekler eklenmiştir. [181]

[179] BOA, *MFB* 844.
[180] F. Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, S. 11, Ankara 1999, s. 108-119.
[181] BOA, *MFB* 597.

3.2. Müzehhep Fermanlarda Kullanılan Yazı Türleri

Müzehhep fermanlar içerisinde incelenen belgelerin genellikle siyah mürekkep ve divanî yazı şeklinde yazıldığı görülmüştür. Ancak nadiren de olsa kırmızı ya da altın mürekkeple yazılmış belgelere rastlamıştır.[182] Divanî yazısının dışında celî divanî, rikâ, siyakat, talik ve nesih yazılar da yer yer kullanılmıştır.

3.2.1. Divanî Yazı

Divanda tutulan kayıtlarda kullanılan bir yazı olduğu için divanî olarak anılan bu yazı türünün mucidi Matrakçı Nasuh olarak bilinmektedir. Dîvân-ı hümâyun'da tutulan berat, ferman, ahidname, tahrir hükümleri, mühimme, şikâyet ve ahkam defterleri gibi pek çok belge bu yazı türü ile oluşmuştur. Bu sebeple arşiv belgeleri arasında ve konumuzun odağı olan müzehhep fermanlar koleksiyonu içerisinde en çok rastlanan yazı türü budur.

Şekil 16. Divanî Yazı (BOA, *MFB* 906)

Divanî yazıda düzümsü kısımlar olduğu gibi bırakılırken, yuvarlak kısımlar azaltılmıştır. Yazıda, hızlı yazılmanın bir sonucu olarak kavislerde kırılma, bükülme ve yumulma oluşmuştur. "Vav" harfinin gözü kapalı, "dal" ise "vav"a benzer şekilde yumulmuş olarak ancak gözü açık şekilde bırakılmıştır. "Şın"ların dişleri çoğunlukla yoktur ve düz bir uzantı şeklindedirler. "Kaf", "te", "fe" ve "nun" harfeleri kelimenin sonunda oldukların noktasız olarak çanak veya kâse yukarı çekilerek sonunda sola doğru küçük bir kuyruk yapılmıştır. "Mim" harfi ise ayrı yazıldığında "zeneb" denilen kuyruk kısmı kesilmiş şekilde kullanılmıştır. Satır sonlarında sıkışıklık olduğunda yazıyı yukarı doğru üst üste çıkarılmış ve "kef", "be", "ye" gibi harflerin fazladan kuyruğu uzatılmıştır.[183]

[182] BOA, *MFB* 1310; BOA, *MFB* 168.
[183] Hüsrev Subaşı, *Yazıya Giriş*, Dersaadet Yayınevi, İstanbul 1987, s. 63-64.

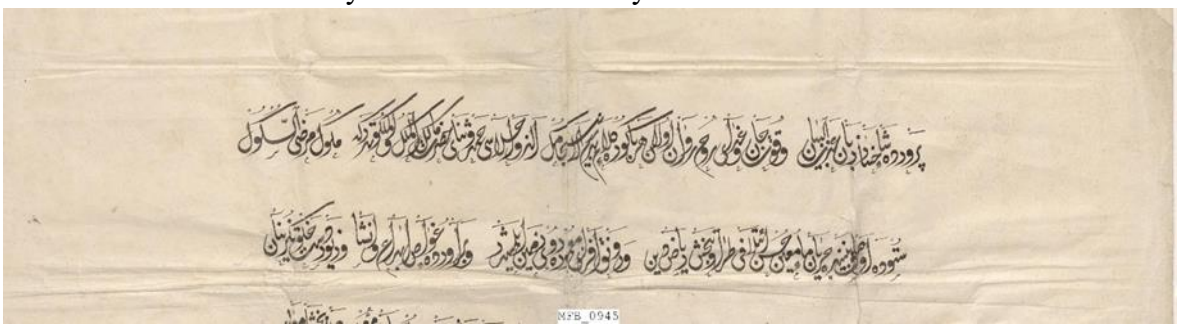

Şekil 17. Kalın Divanî Yazı (BOA, *MFB* 1262**)**

3.2.2. Celî Divanî

Celî kelimesi normalde iri yazı anlamına gelmektedir. Ancak celî divanî yazıda durum farklıdır. Çünkü kalın kalemle yazılan divanîlere "kalın divanî" denilmektedir ve celî divanînin ince kalemle yazıldığı da olmuştur.

Celî divanînin en büyük farkı harekeli bir yazı olmasıdır. Bununla birlikte "sin" ve

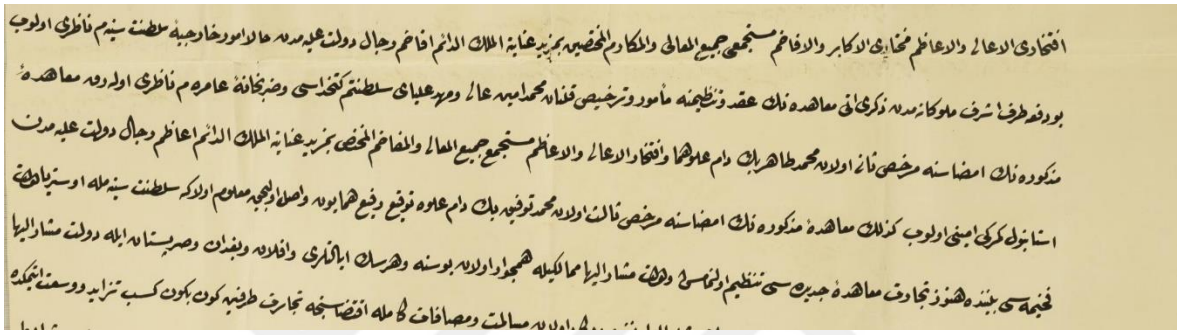
Şekil 18. Celî Divanî Yazı (BOA, *MFB* 945)

"şın" dışındaki harflerin içi noktalarla süslenmiştir. "Elif", "ra", "dal" ve "vav" gibi harfler birleşik yazılmadığı için daha okunaklıdır. Bu yazının en önemli özelliği ise harfler arasında boşluk bırakılmadığı için hece ve kelimelerin bir öncekinin üstünden başlayarak yazılmasıdır. Bundan dolayı bir satır yazı iki hat üzerine yazılmış gibi görünmektedir.

“Kef”in keşidesi ve alt kısımda ise “mim”in kuyruğu uzun tutularak satırdan taşırılmıştır ancak bunun dışında istifli bir görünüm söz konusudur. [184]

3.2.3. Rik‘a

Hızlı ve kolay yazma ihtiyacından doğan rik‘a yazısı divanî özellikler taşımakla birlikte daha basit bir görünüme sahiptir. “Kaf”, “elif”, “lâm” gibi harflerin boyları daha kısa ve düz iken “mim”, “kaf”, “fâ”, “vav” gibi harflerin gözleri kapanmış ve kuyruk kavisleri azalmıştır. “Şın” harfinin dişleri kaybolmuştur.[185]

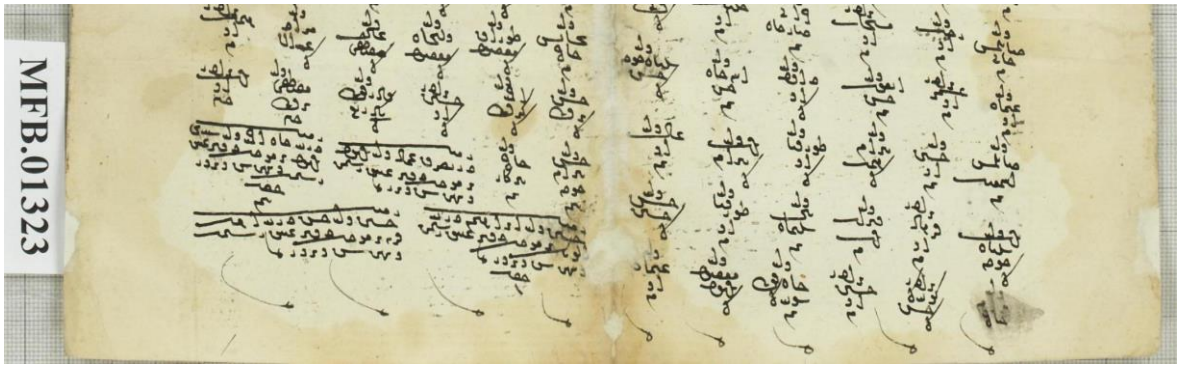

Şekil 19. Rik‘a Yazı (BOA, *MFB* 1325)

3.2.4. Siyakat

İslam devletleri tarafından gizlilik gerektiren işlerde kullanılan bu yazı türünde zamanla harflerin farklı yazımlar kazanması ile kendine özgü şifre kelimeler oluşmuştur. Osmanlı devletinin de Fatih Sultan Mehmed döneminden Sultan Abdulaziz dönemine kadar kullandığı bu yazı türü genellikle resmi malî kayıtları tutmak için tahrir ve muhasebe defterlerinde kullanılmıştır. Bununla birlikte Müzehhep Fermanlar Koleksiyonu’nda olduğu gibi divandan çıkan belgelerde de kullanıldığı olmuştur. Süratli yazılmasının bir sonucu olarak harfler ayrı yazılmakla birlikte birbirine yakın, küçük ve ayrıntısız yazılmıştır. “Şın”, “pe”, “çe” ve “nun” gibi harflerin noktaları konmamış ve uzantılı harflerin uzantıları kısa ve dik şekilde kullanılmıştır. Rakamların yazılışları da zamanla değişmiş ve kendine has bir hal almıştır. Bunlar divanın mali işlerinde kullanıldıkları için divanî rakam ismini almışlardır.[186]

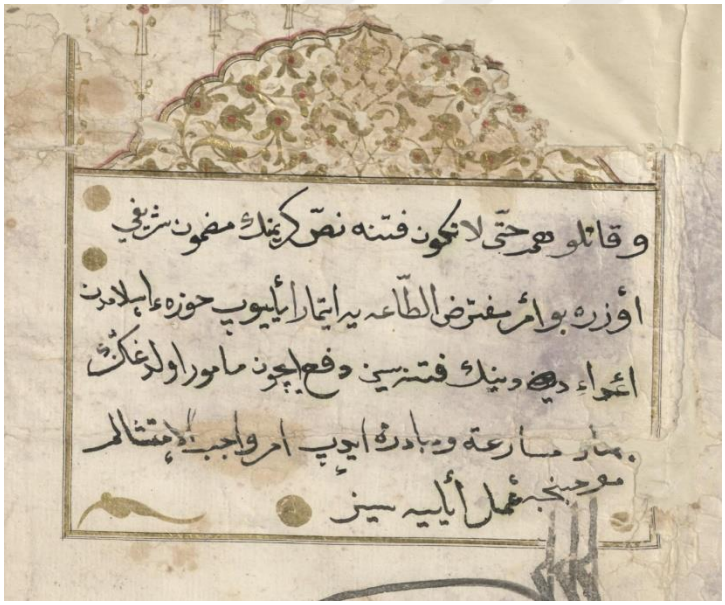
[184] Ali Alparslan, “Celi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7., İstanbul 1993, 267.
[185] Cahit Baltacı, *İslâm Paleografyası,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 29.
[186] Muhittin Serin, “Siyakat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 291; Muhiddîn Serin, *Hat San ’atımız*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1982, s.76.

Şekil 20. Siyakat Yazı (BOA, *MFB* 1323)

3.2.5. Nesih

Nesih yazının en önemli özelliği açık ve anlaşılır şekilde yazılmış olmasıdır. Harfler tüm karakter özelliklerini korumaktadır. Herkesin okuyabileceği bir açıklıkta ve harekeli olan bu yazı zamanla kûfinin yerini alarak Kur'an ve dini kitapların yazım biçimi olmuştur. Nesih yazı normal şartlarda harekeli kullanılırken arşiv belgelerinde yalnızca okunmasında zorluk olabilecek kelimeler "şedde" veya "üstün-ötre" ile harekelenmiştir.[187]

Şekil 21. Nesih Yazı (BOA, *MFB* 017)

[187] Cahit Baltacı, *İslâm Paleografyası*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 24.

3.2.6. Müzehhep Fermanlarda Kullanılan Mühürler

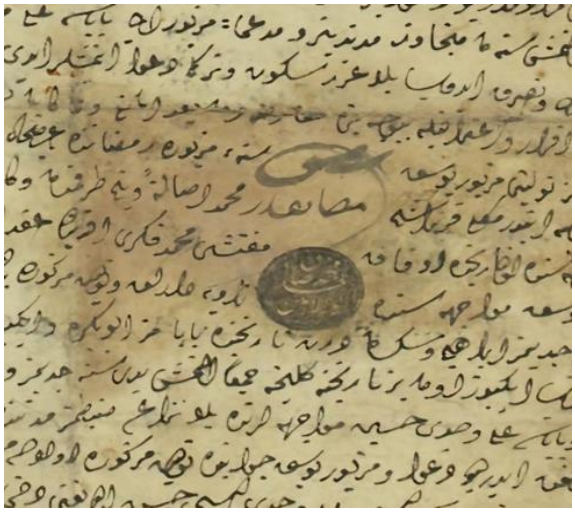
Padişahlar, tahta çıktıktan sonra devlet işlerinde kullanılmak üzere mühür yaptırmışlardır. Genellikle dört adet yaptırılan mühr-ü hümayunların bir tanesi kare diğerleri oval formda oluşturulurdu. Kare olan mühr-ü hümayun padişahın kendisinde bulurken, oval olanlar sadrazam, harem-i hümayun hazinedarı ve hasodabaşına verilirdi.[188] Padişah dışında devlet vazifelileri ve halktan kişilerinde mühür yaptırdıkları olmuştur. Farklı şekillerde üretilen mühürler genel itibariyle kişinin imzası yerine kullanılmıştır.[189]

Müzehhep ferman koleksiyonunda yer alan bazı belgelerde mühürlere rastlanmıştır. Bu mühürlerin fermanın asıl suretlerinin yenilenmesi ya da çoğaltılması gereken durumlarda aslı gibidir yapıldıktan sonra vurulduğu anlaşılmaktadır. Mühürler belgenin konusu itibariyle padişahın kendisine, sadrazama, ya da defterdar eminine ait olabilirler. Belgede mührün yanına sahih olduğu ve bu şekilde tatbik edilebileceği anlamını taşıyan "sahihdir" "mutabıkdır" ya da uygun değil ise "sahtedir" gibi şerh düşüldüğü de olmuştur. [190]

Şekil 12. Mühür ve "Tıbkı Aslü'l-'Alî" Yazısı (BOA, *MFB* 373)

[188] Cüneyt Ölçer, "Osmanlı Mühürcülüğü", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1997, s.1317.
[189] Günay Kut-Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.12.
[190] M. Kütükoğlu, a.g.e. s. 96.

Şekil 13. Mühür ve "Sahih" Yazısı (BOA, *MFB* 1323)

SONUÇ

Osmanlı fermanları kendinden önce oluşmuş medeniyetlerden bu yana süregelen bir geleneği takip ederek belli kıstaslara göre şekillenmiştir. Bu kıstaslara göre fermanlar, tüm diğer belgelerde olduğu gibi davet rüknü ile başlar ve muhatabına yazılmış elkab ile devam ederdi. Elkabdan sonra duaya yer verilir ve fermanın yazılmasına sebep olan olay ya da durumun anlatıldığı nakil kısmına geçilirdi. Bu kısımdan sonra ise fermanın emir kısmı yazılır ve gerek görülürse te'kid ya da tehdid olarak bilinen kısımda emir tekrar edilirdi. Son kısımda ise tarih ve tahrir yeri yazılarak fermanın metin kısmı tamamlanırdı.

Çoğu zaman kanunname hükmünde olan bu belgelerde yer alan kısımlar, yüzyıllar öncesinde yazılmış devletlerarası metinlerde kullanılan üslup ile benzerlik göstermektedir. Fermanlar ile ilk anlaşmalar olarak kayıtlara geçmiş mektuplaşmalarda hükmün sahibinin ve hükmün muhatabının yani tarafların vasıfları elkab kısımlarında detaylıca belirtilmiştir. Kendinden önceki medeniyetlerin ürettiği metinlerle benzerlik gösteren fermanların bir diğer özelliği ise verilen emrin öncesinde gerçekleşmiş olaya kadim zamandan beri yapılan uygulamalardan örnek vererek aynı usül ile devam edecek şekilde emir verildiğini açıklamaktır. Burada emrin sahibinin geleneği devam ettirerek verdiği hükmü meşrulaştırması söz konusudur. Bunun dışında yeni bir emir veriliyorsa da bunun gerekçeleri anlatılarak emrin bir soruna çözüm niteliği taşıdığı vurgulanmıştır. Emir rüknü öncesinde yer alan metinde elkab, dua ve nakil kısmı oldukça uzun ve teferruatlı olmasına karşın emir ve te'kid kısmı gayet kısa ve nettir. Bu sebeple, fermanın ulaşması gereken kişinin eline ulaştığında anlaşılması ve emrin ivedilikle yerine getirilmesi fermanın özelliklerinin oluşmasında ana etken olmuştur denilebilir.

Bunların yanı sıra incelediğimiz müzehhep fermanlar, yukarda bahsedilen özellikleri yansıtmakla beraber farklı özellikler göstermektedir. Müzehhep fermanlar kelime itibariyle tezhipli ve süslü anlamlarına gelmektedir. Ancak koleksiyon içerisinde tezhibi olmayan, yalnızca tuğrası renkli olan bazı fermanlar da koleksiyona dahil edilmiştir. Koleksiyon içerisinde incelenen yüz otuz üç fermandan üç tanesi metin dilinin Arapça olması ya da fersude olmaları sebebiyle değerlendirilmeye alınmamışlardır. Değerlendirilen belgelerin konu dağılımı ise çeşitlidir. XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda yazılmış müzehhep fermanlar, yazıldıkları dönemin, sosyal, ticari, hukuki ve idari yaşantısına dair önemli bilgiler

yansıtmaktadırlar. Örneğin Rum-Ermeniler arasında yaşanan mezhep sorunlarının hangi durumlarda kendini gösterdiği ya da gümrüklere getirilen malların hangi hanlara aktarıldığı ve tüccarın masraflarının nasıl karşılanacağı gibi. Muhteva yönünden farklılaşan fermanların hangi kıstas gözetilerek tezhiplendiğini anlamak için konuları incelendiğinde hem yalnızca şahıslara ilgilendiren hem de farklı konularda verilen fermanların tezhiplenmiş olduğu görülmüştür. Bunlardan altmış dört adedi ülke sınırlarına giren elçi, tercüman ve yardımcılarının himayesi konuludur. Ancak bu fermanların tezhibinin saray nakkaşhanesi nakkaşları tarafından mı yoksa çarşı içindeki nakkaş esnaf tarafından mı yapıldığı bilinmemektedir. Fakat koleksiyon içerisinde bu konuda üretilmiş belgelerin yoğunluğu aşikardır. Bu sebeple Osmanlı'nın yabancılara verilen fermanların daha gösterişli belgeler olacak şekilde üretilmesine önem verdiği ve devletin diplomatik gelişmişliğini yansıtan belgelerde uluslararası temsilini güçlü tutma gayesi taşıdığı çıkarımı yapılabilir.

Bununla birlikte incelenen belgelerde yapılan tezhip ve tuğra süslemelerinin dönem değiştikçe çağdaş sanat anlayışına uygun hale geldiği, I. Abdülhamid, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerine ait belgelerde çok daha gösterişli bir üslup benimsendiği gözlemlenmiştir. Ferman tuğraları ise, XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, büyük hattat Mustafa Rakım'ın geliştirdiği üslup ile belirli bir standart kazanmıştır. Ancak tuğra ve süslemede gerçekleşen bu değişim fermanların diğer özelliklerini etkilememiştir. Tanzimat dönemi Osmanlı diplomatiğinde bürokratik belge üretiminde sadeleşmeye gidilmesine rağmen fermanlar divani yazı ile yazılmaya devam etmiş ve klasik ferman formu korunmuştur. Çalışma sonucunda Osmanlı tezhip ve hat sanatının inceliklerini taşıyan ve aynı zamanda çeşitli dönemlerde yaşanmış muhtelif olayları ihtiva eden müzehhep fermanların Osmanlı diplomatiği açısından önemi anlaşılmıştır. İncelenen fermanlarda temel diplomatik özellikler benzer olmakla birlikte dönemsel farklılıklar olabileceği gözlenmiştir. Ancak bu konu tezin sınırlarını aşmakla birlikte, daha geniş bir çalışmada Osmanlı fermanlarının bir bütün olarak diplomatik açıdan değerlendirilmesi gerektiği düşülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, *MFB*- Müzehhep Ferman ve Beratlar

(BOA, *MFB* 1323; BOA, *MFB* 1325; BOA, *MFB* 61; BOA, *MFB* 373; BOA, *MFB* 529; BOA, *MFB* 550; BOA, *MFB* 554; BOA, *MFB* 556; BOA, *MFB* 558; BOA, *MFB* 565; BOA, *MFB* 584; BOA, *MFB* 590; BOA, *MFB* 594; BOA, *MFB* 604; BOA, *MFB* 605; BOA, *MFB* 678; BOA, *MFB* 681; BOA, *MFB* 764; BOA, *MFB* 935; BOA, *MFB* 963; BOA, *MFB* 1016; BOA, *MFB* 1203; BOA, *MFB* 1210; BOA, *MFB* 1256; BOA, *MFB* 35; BOA, *MFB* 168; BOA, *MFB* 436; BOA, *MFB* 479; BOA, *MFB* 537; BOA, *MFB* 541; BOA, *MFB* 552; BOA, *MFB* 559; BOA, *MFB* 560; BOA, *MFB* 564; BOA, *MFB* 566; BOA, *MFB* 567; BOA, *MFB* 592; BOA, *MFB* 606; BOA, *MFB* 650; BOA, *MFB* 658; BOA, *MFB* 682; BOA, *MFB* 722; BOA, *MFB* 741; BOA, *MFB* 815; BOA, *MFB* 856; BOA, *MFB* 903; BOA, *MFB* 941; BOA, *MFB* 1204; BOA, *MFB* 1310; BOA, *MFB* 06; BOA, *MFB* 106; BOA, *MFB* 141; BOA, *MFB* 176; BOA, *MFB* 265; BOA, *MFB* 445; BOA, *MFB* 517; BOA, *MFB* 527; BOA, *MFB* 549; BOA, *MFB* 557; BOA, *MFB* 583; BOA, *MFB* 585; BOA, *MFB* 826; BOA, *MFB* 828; BOA, *MFB* 829; BOA, *MFB* 838; BOA, *MFB* 846; BOA, *MFB* 864; BOA, *MFB* 921; BOA, *MFB* 982; BOA, *MFB* 1176; BOA, *MFB* 1211; BOA, *MFB* 1262; BOA, *MFB* 1277; BOA, *MFB* 19; BOA, *MFB* 83; BOA, *MFB* 302; BOA, *MFB* 389; BOA, *MFB* 416; BOA, *MFB* 451; BOA, *MFB* 515; BOA, *MFB* 536; BOA, *MFB* 551; BOA, *MFB* 553; BOA, *MFB* 561; BOA, *MFB* 562; BOA, *MFB* 563; BOA, *MFB* 587; BOA, *MFB* 591; BOA, *MFB* 593; BOA, *MFB* 595; BOA, *MFB* 603; BOA, *MFB* 765; BOA, *MFB* 877; BOA, *MFB* 888; BOA, *MFB* 906; BOA, *MFB* 916; BOA, *MFB* 943; BOA, *MFB* 945; BOA, *MFB* 946; BOA, *MFB* 948; BOA, *MFB* 994; BOA, *MFB* 1032; BOA, *MFB* 17; BOA, *MFB* 48; BOA, *MFB* 375; BOA, *MFB* 411; BOA, *MFB* 413; BOA, *MFB* 455; BOA, *MFB* 493; BOA, *MFB* 504; BOA, *MFB* 528; BOA, *MFB* 538; BOA, *MFB* 540; BOA, *MFB* 555; BOA, *MFB* 607; BOA, *MFB* 612; BOA, *MFB* 663; BOA, *MFB* 669; BOA, *MFB* 683; BOA, *MFB* 685; BOA, *MFB* 694; BOA, *MFB* 730; BOA, *MFB* 844; BOA, *MFB* 847; BOA, *MFB* 869; BOA, *MFB* 926;

BOA, *MFB* 930; BOA, *MFB* 936; BOA, *MFB* 1164; BOA, *MFB* 1205; BOA, *MFB* 1206; BOA, *MFB* 1257)

Türkiye Süleymaniye Yazma Eserler Kurumu Koleksiyonları

Gülşen-i İnşâ, Edhem Şeyh Mahmûd, Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed Efendi Bölümü, Nr. 421

Münşeat Mecmuası, Beyazıt Devlet Ktb. Veliyüddin Efendi Kısmı, Nr.5867, vr. 1 b-2a.

Münşeat Mecmuası, Beyazıt Devlet Ktb. Veliyüddin Efendi Kısmı, Nr.5867, vr. 2a.

Münşeat Mecmuası, Beyazıt Devlet Ktb. Veliyüddin Efendi Kısmı, Nr.5867, vr. 2a.

Risâle, Hâlet Efendi Ktb. Nr. 760, varak 63b vdd.

Yayınlanmış Kaynaklar, Kitaplar ve Sözlükler

Ahmed Bey, Feridun. *Münşeâtü's-selâtin*, vol. 1. İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1583.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 1, İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.

Altındağ, Ülkü. *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu "Fermanlar",* I. Fasikül, No E.I-12476. Ankara: TTK Basımevi, 1985.

Altındağ, Ülkü. *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu "Hükümler-Beratlar",* II. Fasikül, No E. I-12476. Ankara: TTK Basımevi, 1988.

Atasoy, Nurhan. *17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa Sanatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı müslimler*, Ankara:Turhan Kitabevi, 1983.

Bakır, Abdullah, *Yazıcızade Ali, "Tevârih-i Al-i Selçuk"*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.

Balata, Rafet Yalçın. *Osmanlı Paleografyası ve Diplomatiği Ders Notları*. Bornova: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, 1993.

Baltacı, Cahit. *İslâm Paleografyası*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989.

Baysun, Cavid. *Tezakir- Cevdet Paşa 1-12*, S.II/22. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953.

Birol, İnci A. Derman, F. Çiçek. *Türk Tezyînî San'atlarında Motifler*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1991.

Birol, İnci. *Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri,* İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2008.

Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslûpta Çiçekler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986.

Derman, Uğur. *Osmanlı Türklerinde Tuğra*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş., 1975.

Fekete, Ludwig. *Osmanisch- Türkische Diplomatik*, Budapest: Königliche Ungarische Universitätsdruckerei, 1926.

Gökbilgin, Tayyib. *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Gökbilgin, Tayyib. *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

Halkin, Léon-Ernest. *Tarih Tenkidinin Unsurları*. Çev. B. Yediyıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1989.

Himmet, Ali. *Vakıflar I,* İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940.

İbn-i Bibi, (Çev.) Öztürk, Mürsel. *El-Evâmirü'l Ala'iye Fi'l-Umûru'l Ala'iyye.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İnalcık, Halil. *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, Ankara: İSAM Yayınları, 2013.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.

Karaçavuş, Ahmet. *Mektubat-ı Sırrı Paşa*, Trabzon: Serander Yayınları, 2011.

Karataş, Ali İhsan. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, İstanbul: Gökkubbealtı Yayınları, 2009.

Kaymaz, Rıfkı. *Osmanlı Padişahlarının Tuğraları*, Ankara: 4F Matbaacılık, 2000.

Kaymaz, Rıfkı. *Osmanlı Padişahlarının Tuğraları*, Ankara: 4F Matbaacılık, 2000.

Keten, İsmet. *Osmanlı Padişah Tuğraları*, Ankara: Gökçe Ofset Ltd, Şti., 2002.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Selçuklu İmparatorluğu Devrine Ait Münşeât Mecmuâları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1951.

Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Kut, Günay. Bayraktar, Nimet. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994.

Liddell, H.G. Scott, R., *A Greek-English Dictionary.* Oxford: Clarendon Press, 1968.

Mahmud Celaleddin Paşa. *Münşeat-ı Mahmud Celâleddin*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1895.

Matuz, Josef. *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1974.

Merçil, Erdoğan. *Selçuklular Zamanında Divan Teşkilatı*, İstanbul: Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, 2015.

Nadir, Ayşegül. *Osmanlı Padişah Fermanları*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Nedkov, Boris. *Osmanoturska Diplomatika i Paleografiya*. Sofia: Nauka i Izkustvo 1966.

Ortaylı, İlber. *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1974.

Özcan, Abdülkadir. *Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2022.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhatu's-Sudûr ve Ayetu's-Sürûr*. Çev. Ahmed Ateş, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Sadık Rifat Paşa. *Gülbün-i İnşâ*, İstanbul: Tatyos Dividciyan Matbaası, 1874.

Sarınay, Yusuf (ed.). *Osmanlı Fermanları* (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Yayın No: 19. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1994.

Schaendlinger, Anton C. *Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an Vassalen Militarbeamte Beamte und Richter*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983.

Subaşı, Hüsrev. *Yazıya Giriş*, İstanbul: Dersaadet Yayınevi, 1987.

Şahin, Mehmet Nuri. Keten, İsmet. Çalık, Sıddık. *Selçuklu ve Beyliklerde Vakfiye Tuğraları,* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005.

Serin, Muhiddîn. *Hat San 'atımız*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1982.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî,* Konya: Palet Yayınları, 2020.

Taşağıl, Ahmet. *Kök Tengri'nin Çocukları,* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Tessier, George. *La diplomatique*, Paris: Presses Universitaires de France, 1952.

Turan, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.

Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara: TTK Yayınları, 1958.

Uğurlu, Andeç. *Edirneli Oruç Bey-Tarih Sahnesinde Osmanlılar,* İstanbul: Örgün Yayınları, 2012.

Umur, Suha. *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul: Cem Yayınları, 2011.

Unan, Fahri. *Minhacü'l-İnşa Yahya b. Mehmed el-Kâtib,* Ankara: TTK Yayınları, 2014

Ünver, A.Süheyl. *Fatih Devri Saray Nakkâşhanesi ve Baba Nakkâş Çalışmaları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1958.

Velkov, Asparuh. *Vidove Osmanoturski Dokumenti, Prinos kim Osmanoturskata Diplomatika,* Sofia: Bălgarska Akademija na Naukite 1986.

Ansiklopedi Maddeleri, Dergi ve Kitap Bölümleri

Afyoncu, Erhan. "Nişancı." C. 33, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 2007, 156-158.

Ahıskalı, Recep. "Reisülküttab." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, 2007, 546-549.

Aksoy, Şule. "Kitap Süslemelerinde Türk-Barok-Rokoko Üslubu." *Kültür Sanat Dergisi,* S.6, Ankara, 1979, s. 126-127.

Alparslan, Ali. "Celi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1993, s. 265-267.

Altındağ, Şinasi. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C. 5, S.2, Ankara, 1947, s.37-53.

Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi." *Türk Hukuk Tarihi Dergisi I,* 1944, s. 11-25.

Berki, Ali Himmet. "Eski Vesikalar, Ilam, Hüccetler, Ferman, Beratlar ve Kayd-ı Hakani." *Adalet Dergisi,* C.LIII, Ankara, 1962, s. 439-458.

Biegman, N. H. "Some Peculiarities of Fermans Issued by the Ottoman Treasury in the Sixteenth Century*." Belleten*, S.XI/44, Ankara,1947, s. 615-632.

Bilgin, Arif. "Matbah-ı Amire." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, 2003, s. 115-119.

Björkman, W. "Diplomatik-Classical Arabic." *Encyclopedia of Islam*, C.2, Londra, 1965, s.301-302.

Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler.” *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi,* S.V, Ankara, 1947, s.483-511.

Çağman, Filiz. “Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler.” *Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri: Sanat Tarihinde Doğudan Batıya*, İstanbul, 1989, s.35-46.

Çetin, Atilla. “Derkenar.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, 1994, s.179-180.

Derman, F. Çiçek. “Osmanlı Asırlarında Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı.” *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.11, 1999, s.108-119.

Derman, Fatma Çiçek. “Tezhip.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s. 65-68.

Derman, Fatma Çiçek. “Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi.” *Türkler Ansiklopedisi,* C.12, Ankara, 2006, s. 289-299.

Derman, M. Uğur. “Tuğra.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 41, İstanbul, 2012, s. 336-339.

Dinçol, Ali M. “Hititlerin Devletlerarası Antlaşmaları.” *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul, 1988, s. 35-46.

Durmuş, İsmail. “İnşâ.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 334-337.

Eliaçık, Muhittin. “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kalıplaşmış Zarf, Sıfat, Edat vb. İfadeler.” *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, V.*7/3, Ankara, 2012, s.1123-1158.

Elibol, Numan. “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler.” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2005, s. 61-76.

Ercan, Yavuz. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar.” *Belleten*, S. 55, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.371-392.

Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri.” *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980, s.103-109.

Haksever, Halil İbrahim. “Ahmed-i Dâî'nin Teressülü.” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* V.6/1, 2011, s.1265-1273.

İnalcık, Halil. “Bursa Şer‘iyye Sicillerinde Fâtih Sultan Mehmed'in Fermanları.” *Belleten*, S.XI/44, Ankara, 1947, s.693-708.

İnalcık, Halil. “İspence.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul, 2001, s. 177.

İnalcık, Halil. “Reis-ül-küttâb.” *İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul,1964, s. 671-683.

İpşirli, Mehmet. “Bitik.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, 1992, s. 225.

Kâzım, Mûsâ. “Vesâik-i Târîhiyyemiz.” *TOEM*, S.I/2, İstanbul, 1910, s.65-69.

Kemaloğlu, İlyas. “Yarlık.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul, 2013, s.334-335.

Külekçi, Cahit. “Dini Münasebetler Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Çatışma: Rum-Ermeni Toplumu Örneği.” *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, S. 23 (2013-2), s. 65-90.

Kütükoğlu, Bekir. “Münşeat Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti.” *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatika Semineri Bildirileri,* İstanbul, 1986, s.169-176.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Diplomatik.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul,1994, s.360.

Kütükoğlu, Mübahat. “Buyruldu.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1992, s.478-480.

Kütükoğlu, Mübahat. “Ferman.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul, 1995, s.400-406.

Kütükoğlu, Mübahat. “İrade-i Seniyye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul, 2000, s.391-392.

Kütükoğlu, Mübahat. “Osmanlı İktisadi Yapısı.” *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, İstanbul, 1999, s. 592-593.

Ortaylı, İlber. “Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri.” *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik İlmi Semineri*, İstanbul, 1986, s.153-168.

Ölçer, Cüneyt. “Osmanlı Mühürcülüğü.” *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* 2, İstanbul, 1997, s. 1317.

Özcan, Abdülkadir. “Halet Efendi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul, 1997, s.249-251.

Özdemir, Güllü. “Kırımlı Hafız Hüsam’ın Teressül Adlı Eserinin Yeni Bir Nüshası.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.62, 2008, s. 123-132.

Öztürk, Cemil. “Rüşdiye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, 2008, s.300.

Sahillioğlu, Halil. “Arûs Resmi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1991, s.422-423.

Sahillioğlu, Halil. “Avârız.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1991, s.107-108.

Schell, Helmut. “Eski Vesaik İlmi.” *II. Türk Tarih Kurumu Kongresi*: 20-25 Eylül 1937. Ankara, 1943, s.665-673.

Semiz, Yaşar. “Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri.” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Konya, 1994, s.135-144.

Serin, Muhittin. “Siyakat.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 291-292.

Sertoğlu, Midhat. “Arşiv, İstanbul’da Bulunan Evrak Hazinesi.” *İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1958, s. 1064-1066.

Sertoğlu, Midhat. “Diplomatique’ Bilgisi Bakımından Başvekalet Arşivi.” *V. Türk Tarih Kurumu Kongresi Tebliğleri.* Ankara, 1960, s.355-364.

Skemer, Don C. “Diplomatics and Archive.” *American Archivist,* V.52, New York: 1989, p. 376-382.

Şeref, Abdurrahman. “Evrak-ı Atika ve Vesaik-i Tarihiyyemiz.” *TOEM* 1/2, İstanbul, 1910, s. 9-19.

Şeşen, Ramazan. “Eyyûbiler’de Divan.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.19, İstanbul, 1994, s.381-383.

Tabakoğlu, Ahmet. “Tekalif.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s.337-339.

Tanındı, Zeren. “Nakkaşhane.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul, 2006, s.331-332.

Tokan, Özgür. “XI. Asırda Selçuklular’da Tuğra.” *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, S.3/1, Bartın, 2016, s.2-20.

Türkay, Cevdet. “Osmanlı Arşiv Belgelerinin Özellikleri.” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, V.45-46, İstanbul, 1971, s.41-42.

Uçman, Abdullah. “Akif Paşa.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.2, İstanbul, 1989, s.261-262.

Uzun, Mustafa İsmet. “Münşeat.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.32, İstanbul, 2006, s.18-20.

Ünver, Süheyl. “Türk Tezyînatında Halkârîye Dâir.” *Arkitekt, C.*XI/2, İstanbul, 1939, s. 6-7.

Yakupoğlu, Cevdet. “Sultan Sencer Devri.” *Selçuklu Tarihi El Kitabı,* 2012, s.155.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Müessese ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi.” *Vakıflar Dergisi,* S.XV, Ankara, 1982, s.23-53.

Tezler

Ceylan, Alaaddin. *1681-1683 Tarihli Konya ile İlgili Ferman ve Beratlar*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1987.

Çağlar, Hasan. *İstanbul Kadılığı 76 Numaralı Emir ve Ferman Defteri* (1211-1217/1796-1803). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.

Efe, Mukaddes. *17. Yüzyıl Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Bursa Kazası'nın Devlet Merkezi ile İlişkileri (1600-1607).* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2019.

Eryüksel, Ahmet. *İstanbul Kadılığı 213 Nolu Ferman Defterine Göre 1831-1863 Senelerinde Sosyal ve İktisadi Hayata Dair Kararlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

Gök, Necdet. *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatikasında Berat Formu.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Gönüllü, Azize. *1813-1822 Senelerine Ait İstanbul Kadılığı 135 Nolu Evamir-Ferman Defteri Neşri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989.

Kurt, İsmail. *İstanbul Kadılığı 106 Numaralı Ferman Sicilinin Tavsif ve Tahlili.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

Küçükköy, İrfan. *II. Mahmud Dönemine Ait İstanbul Kadılığı 154 No'lu Ferman Defteri'nin İzahlı Tahlili.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

Macun, Fulya. *Ankara'nın 19 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Şehir İçindeki Yaşayış, Etkinlikler ve Gelen Fermanların Tahlili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990.

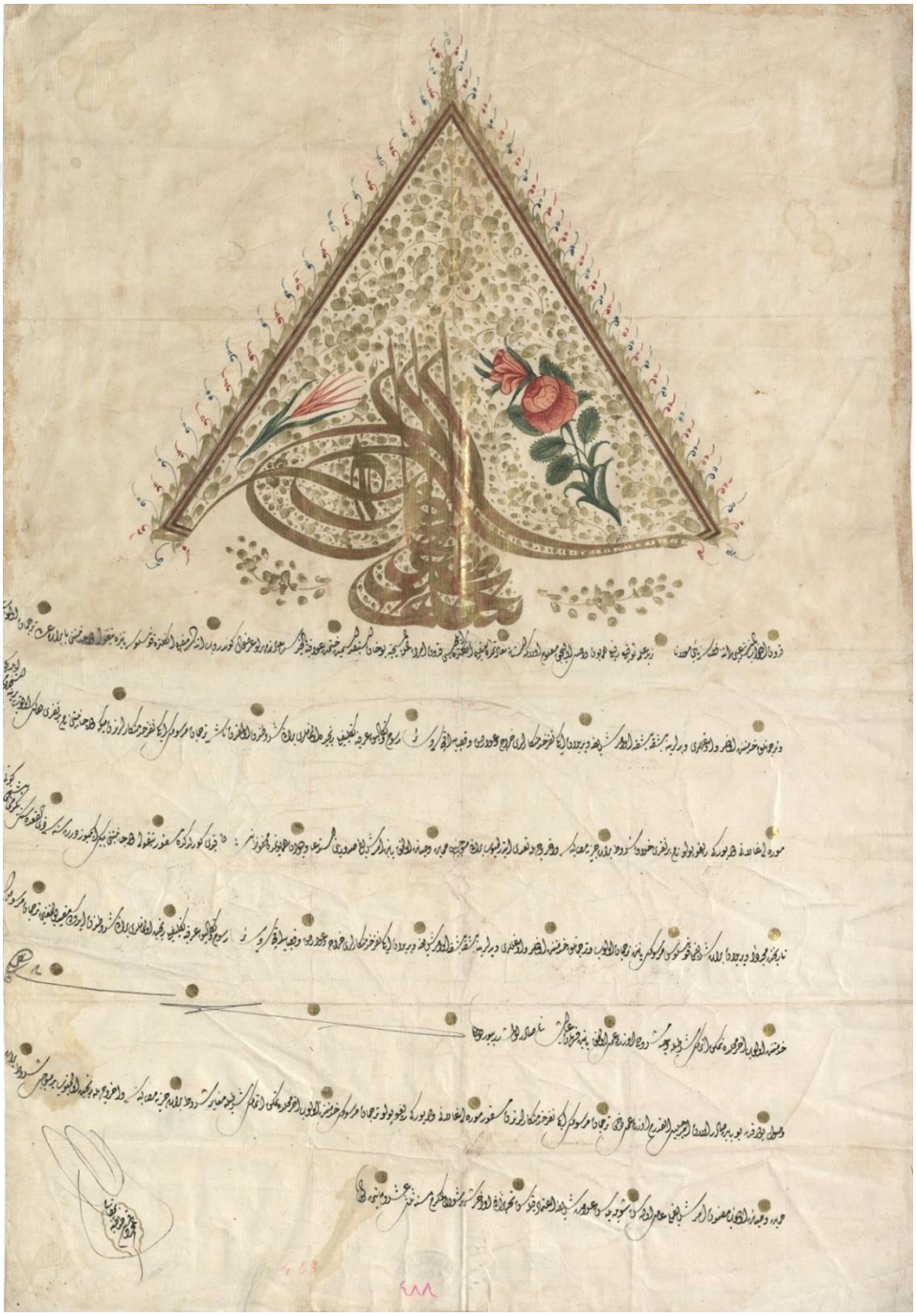
Sarıcaoğlu, Mehmet Esat. *İstanbul Kadılığı 334 No'lu Ferman Defterine Göre 1864-1910 Senelerinde Sosyal ve İktisadi Hayata Dair Kararlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

Soyer, Emel. *XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri",* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Uçkaç, Bedrettin. *1807-1810 Tarihli Konya ile İlgili Ferman ve Beratlar (Şer'iyye Sicillerinde).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1995.

EKLER

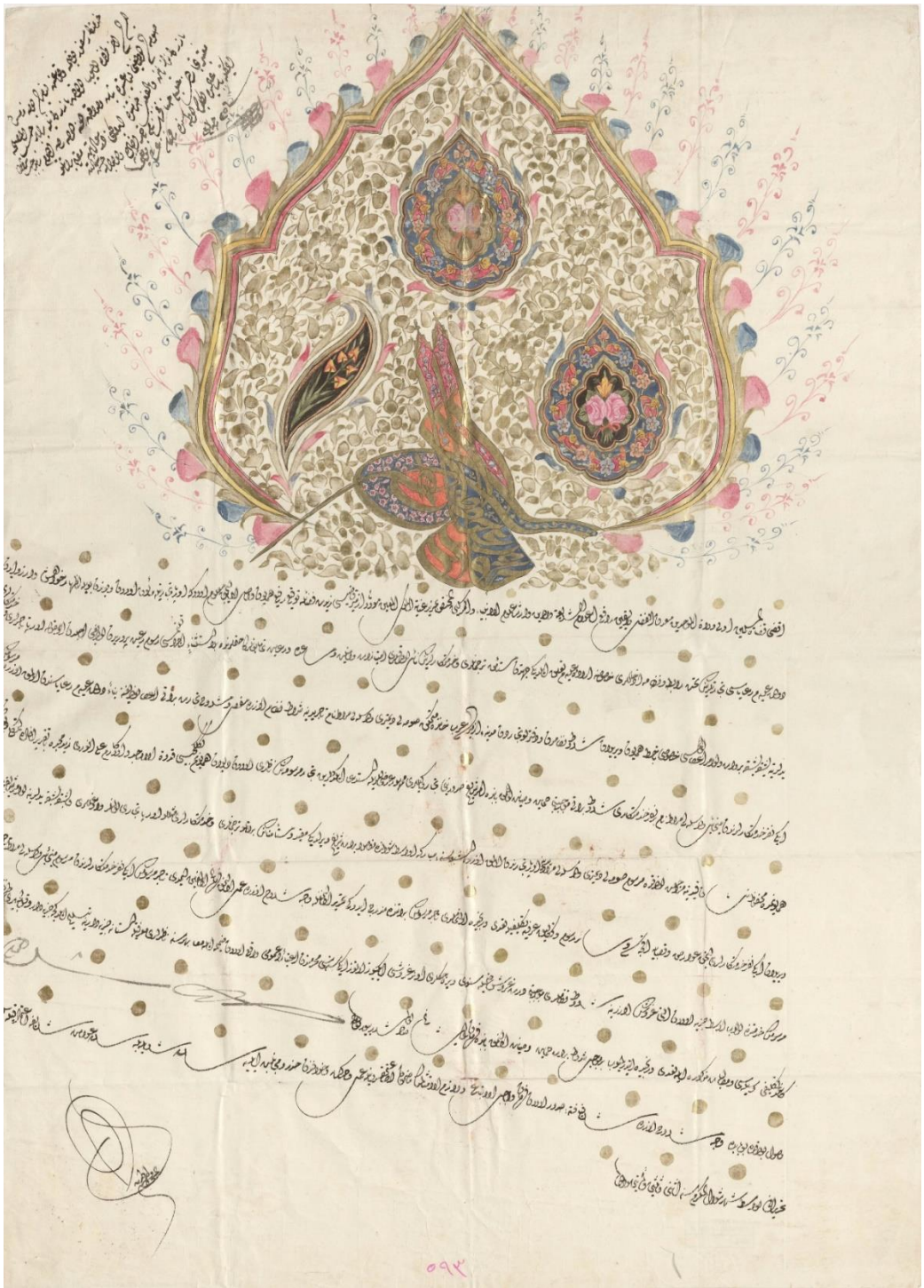
Ek 1. BOA, *MFB* 612

Ek 2. BOA, *MFB* 551

Ek 3. BOA, *MFB* 730

Ek 4. BOA, *MFB* 451

Ek 5. Müzehhep Fermanlar İçerik Tablosu

